

57682

ANGEWANDTE LINGUISTIK

LINGÜÍSTICA APLICADA

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

PRIMENJENA LINGVISTIKA

Primenjena lingvistika

LINGÜÍSTICA APLICADA

V. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

PRIMENJENA LINGVISTIKA

2005

Applied Linguistics

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Szerkesztőbizottság elnöke (Head of the Editorial Board):

GÓSY MÁRIA (Budapest)

Főszerkesztő (Editor-in-Chief):

LENGYEL ZSOLT (Veszprém, Pécs)

Szerkesztőbizottság (Editorial Board):

GALGÓCZI LÁSZLÓ (Szeged)

HIDAS JUDIT (Budapest, Szombathely)

KONTRA MIKLÓS (Budapest, Szeged)

KLAUDY KINGA (Budapest, Miskolc)

NAVRACSICS JUDIT (Veszprém)

SZÉKELY GÁBOR (Nyíregyháza)

Tudományos tanácsadók (Advisory Board):

DEZSŐ LÁSZLÓ (Budapest)

HERMAN JÓZSEF (Budapest)

KIEFER FERENC (Budapest)

SZÉPE GYÖRGY (Pécs)

A folyóiratot kiadja az MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága; szerkeszti a Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke. Megjelenik évente kétszer.

(*Hungarian Journal of Applied Linguistics* is issued by the Applied Linguistics Committee of the Hungarian Academy of Sciences and is edited and published by the Department of Applied Linguistics of the University of Veszprém. Two issues of the journal are published annually.)

Megvásárolható vagy megrendelhető:

HÜLBER ATTILÁNÉ

Veszprémi Egyetem, Tanárképző Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Veszprém, 8201, Egyetem u. 10., Tel./Fax: 06/88/406-360

ISBN 963 86156 0 5

Készült az OOK-PRESS Kft. nyomdájában

Veszprém, Csillag u. 5.

felelős vezető: Szathmáry Attila

2006 OKT. 24

V. évfolyam 1-2. szám 2005.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Veszprém

KÖNEVES

MS 372 1015

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Az egyes tanulmányokat és recenziókat szakterületi kompetenciával rendelkező szakemberek lektorálták.

(Manuscripts for this issue were reviewed by recognised experts of the respective fields.)

ALBERT SÁNDOR

BÁRDOS JENŐ

BORBÉLY ANNA

GÓSY MÁRIA

KONTRA MIKLÓS

LENGYEL ZSOLT

MARKÓ ALEXANDRA

NAVRACSICS JUDIT

NÁDOR ORSOLYA

OLASZY GÁBOR

ORTUTAY KATALIN

SÁNDOR KLÁRA

SIPTÁR PÉTER

VICSI KLÁRA

Technikai szerkesztő (Technical and graphic editor):

SIMON ORSOLYA (Veszprém)

Korrektúra (Proofreader):

SZILÁGYI ANIKÓ (Veszprém)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMINICH SÁNDOR ÉS KIEZER TAMÁS: Hatványtörvény, „kis világ” és magyar nyelv	5
LENGYEL ZSOLT: Magyar egyszavas szabad asszociációs vizsgálatok: 1983-2004.	25
OLASZY GÁBOR ÉS ABARI KÁLMÁN: Adatbázisok és számítógépprogramok a magyar beszéd időszerkezeti vizsgálatához	41
KERTÉSZ-FARKAS ATTILA, FÜLÖP ZOLTÁN ÉS KOCSOR ANDRÁS: Magyar nyelvi korpuszok tömör reprezentációja	63
BENE ANNAMÁRIA: A főnévi kifejezés rögzülése a magyart anyanyelvként tanuló gyermekeknél.....	71
SZILÁGYI ANIKÓ: Német családnevek a Balaton-felvidéken	89
MITRING ÉVA: Hiperkorrekció és kétnyelvűség	101
GÚTI ERIKA: Az alkalmazott nyelvészet szerepe a bevándorlók oktatásában	117
PACZOLAY GYULA: A közmondások és a valóság	125

KÖNYVSZEMLE

Ildikó Hock: Test Construction and Validation. Case description of constructing and validating a Test of English for Teaching Purposes (Bankó Marietta)	143
Borgulya Istvánné (szerk.): Kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció (Erdősi Vanda)	147
Csepregi Márta és Váradi Eszter (szerk.): Permiék, finnek, magyarok (Pfenning Dóra)	152
Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája (Szitnyainé Gottlieb Éva)	156
Göncz Lajos: A vajdasági magyarság kétnyelvűsége (Navracsics Judit)	159
Bárdos Jenő: Élő nyelvtanítás-történet (Navracsics Judit)	165
G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon (Tóth Andrea)	168
Gósy Mária: Pszicholingvisztika (Lengyel Zsolt)	171
Porkoláb Judit és Boda I. Károly: Alakzatok hipertextuális szövegekben (Handó Melinda)	174

KONFERENCIA-SZEMLE

Pécs Olívia: A magyar fordítók és tolmácsok napja	177

KONFERENCIAHÍREK	181

AZ ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY LEENDŐ SZERZŐIHEZ	189

DOMINICH SÁNDOR ÉS KIEZER TAMÁS

Veszprémi Egyetem, Számítástudomány Alkalmazása Tanszék

{dominich,kiezer}@dcs.vein.hu**Hatványtörvény, „kis világ” és magyar nyelv**

The paper aims at testing the validity of Zipf's Law and 'small world' phenomenon for the Hungarian language using five large corpora of Hungarian texts covering the past five centuries. Our results show that Zipf's Law is not valid for the Hungarian language, while Hungarian is a 'small world'. An automatic procedure, called *MagVándor*, is proposed for establishing what is referred to as the 'seed' of a language as well as for mapping the rank-migration of the seed words. *MagVándor* is applied to the Hungarian language, and the results obtained are also reported.

Bevezetés

A nyelvészet és a számítógép-tudomány kapcsolata mintegy öt évtizedes múltra tekint vissza, amikor amerikai kutatók felvetették a gépi fordítás (Yngve, 1957) és információ-visszakeresés (Salton, 1965) lehetőségét. Az alapötlet mindkét esetben azonos volt: mivel a számítógép tetszőleges jelrendszer elemzésére programozható, a természetes nyelvi jelekből álló rendszerek vizsgálata is megvalósítható számítógép segítségével. Nem kell tehát mást tenni, mint a szóban forgó nyelv nyelvtanát és szókészletét 'betáplálni' a számítógépbe. Ahhoz, hogy ezt megtehessek, a nyelvtan szabályait formalizálva, a matematika szabályaihoz hasonlóan kell megadnunk (Chomsky, 1956, 1959; Kay és Zieve, 1965; Hays, 1966). Jóllehet a grammatikának illetően formalizálása és alkalmazása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, egyrészt elindítója volt annak a kutatási irányzatnak, amely a természetes nyelvek grammatikájának formalizálási lehetőségeit vizsgálja, másrészt elvezetett a hatvanas évek elejétől a „számítógépes nyelvészet” (*computational linguistics*) terminussal illetett diszciplína létrejöttéhez.

A számítógépes nyelvészet elméleti és alkalmazott interdiszciplináris tudományág, amely a természetes nyelvek számítógépes feldolgozásával (*natural language processing*) foglalkozik. A megszokott klasszikus nyelvészeti területeken (hangtan, alaktan, mondattan, jelentéstan) kívül felöleli a fordítás, az automatikus kivonatolás, az automatikus indexelés, az információ-visszakeresés, az automatikus osztályozás (klaszterezés), a mesterséges intelligencia-kutatás, a párbeszédes rendszerek vizsgálatának egyes kérdéseit is. A szóalakok belső szerkezetének megállapítása mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból alapvető feladat, ugyanakkor az alaktani elemzés a természetes nyelvi szövegeknek számítógépes feldolgozásra alkalmas reprezentációi (adatstruktúrák) lét-

rehozásának előfeltétele. Ez a reprezentáció teszi lehetővé az automatikus indexelés, a számítógépes szótárkészítés, a számítógépes mondattani elemzés, a számítógépes információ-visszakeresés automatizált megvalósítását biztosító algoritmusok implementálását (Prószéky és Kiss, 1999).

A természetes nyelvi szövegekből álló adatbázisok a szövegkoherencia és a jelentés vizsgálatában új perspektívát jelentenek, továbbá a – természettudományokból ismert tudományos igényű és jellegű – kísérletezés lehetőségét teremtették meg. A szövegek különböző célú számítógépes vizsgálata külön diszciplína, a korpusznyelvészet kialakulásához vezetett. A korpusznyelvészet elsősorban lexikográfiai jellegű kérdéseket vizsgál, a hagyományos szótárkészítővel szemben azonban a korpuszokat nemcsak arra használja, hogy belőlük példákat merítsen, hanem rendszeres vizsgálatnak veti alá őket, vagyis gondosan szemügyre veszi a szavak statisztikai jellemzőit (előfordulásának számát, eloszlását, törvényszerűségeit, együtt-előfordulást). Az informatika térhódításával az alkalmazott nyelvészetben belül egyre nagyobb szerepet kap a számítógépes korpusznyelvészet a magyar nyelvben is (Károly, 2002; Lehmann, 2004). A nyelvi adatbázis szavainak alaktani elemzése nyomán index-kifejezéseket állapítunk meg, ezeknek segítségével a célnak (pl. keresés, osztályozás) megfelelő számítógépes korpusz-reprezentációt (pl. mátrix, vektor, gráf, neuron) állítunk elő, ez vezet el a használt algoritmus, számítógép és szoftver által megkövetelt adatszerkezethez, amellyel a kívánt vizsgálatokat el lehet végezni (van Rijsbergen, 1979, 1987; Salton & McGill, 1983; Dominich, 2001).

A korpusznyelvészet egyik legfontosabb felfedezése a Zipf-törvény. Ennek a törvénynek az elméleti fontosságát az adja, hogy a nyelv teljes megértése felé vezető útnak egyik állomása mindenképpen a nyelvben fellelhető statisztikai szabályszerűségek felismerése kell, hogy legyen. A Zipf-törvény gyakorlati fontossága pedig abból adódik, hogy a számítógépes információ-visszakereső rendszerek által használt indexelési módszerek erre a törvényre épülnek. Ilyen módon belátható, hogy a Zipf-törvény adott nyelvre való érvényességének vizsgálata fontos kutatási feladat. Ezt eddig több nyelvre, pl. angol, kínai, elvégezték számítógépes programok segítségével. Mivel a magyar nyelv esetében eddig nem ismerünk ilyen vizsgálatot, *jelen dolgozatnak egyik célja éppen az, hogy megvizsgálja a Zipf-törvény érvényességét magyar korpuszok esetében*. Előre bocsátjuk, hogy eredményeink alapján általános megállapításunk az, hogy a Zipf-törvény a magyar nyelvre csupán durva közelítéssel érvényes.

A szavak előfordulási eloszlásához kapcsolódóan megadunk egy, *MagVándornak* elnevezett módszert, amelynek segítségével meg lehet határozni automatikusan a nyelv 'magját' (különböző időszakokból származó, eltérő témájú és stílusú korpuszok leggyakoribb közös szavai), és fel lehet térképezni a mag szavainak rangsor-vándorlását (a mag azonos szavának az időrendben tekintett korpuszok rangsoraiban elfoglalt helyének változása).

Jóllehet a Zipf-törvény a nyelvnek bizonyos statisztikai jellemzését adja, nem szolgál semmiféle lehetséges magyarázattal azt illetően, hogy miért lép fel ép-

pen az a bizonyos statisztikai viselkedés és nem egy másik. A „kis világ” (*small world*) jelenség néven ismertté vált törvénynek a társadalomtudományokban történt felfedezését követően más, nem csupán szociológiai jellegű hálózatokról is kiderült, hogy engedelmeskednek e törvénynek. Ilyen módon a komplex hálózatok működésének jobb megértését szolgáló módszerek kidolgozása vált lehetővé. A közelmúltban – a nyelvet szavak hálózataként felfogva – napvilágot látott az első olyan nyelvészeti kutatási eredmény, amely megállapítja, hogy az angol nyelvre érvényes a „kis világ” jelenség. Ehhez az eredményhez felzárkózva, *jelen dolgozat másik célja az, hogy megvizsgálja a „kis világ” jelenség bekövetkeztét magyar korpuszokban*. Előre bocsáthatjuk azt, hogy eredményeink alapján a magyar nyelv „kis világ”.

Hatvány- és Zipf-törvény

Mérési adatok igazolják, hogy az erős földrengések ritkák, míg a gyengék gyakoriak; ritka a magas jövedelem, ezzel szemben nagyon sok az alacsony jövedelem; egy országban kevés a nagyváros, míg sok a kisváros stb.. Az ilyen és az ehhez hasonló társadalmi, földrajzi, műszaki stb. jellegű paraméterek (földrengés erőssége, jövedelem nagysága, város lélekszáma) értékei eloszlásának közös tulajdonsága az, hogy *a nagy érték ritkán fordul elő, a kicsi érték pedig gyakran*; a paraméterek értékei eloszlásának ezt a közös tulajdonságát fejezi ki a hatványtörvény (*power law*), és tudományos vizsgálati célra alakult ki a következő matematikai megfogalmazása.

Legyen $V = (v_i > 0)_{i=1, \dots, n}$ egy diszkrét valószínűségi változó, és $P(V \geq v)$ annak a valószínűsége, hogy V értéke nagyobb, mint v vagy egyenlő v -vel. Ha

$$P(V \geq v) = \left(\frac{m}{v}\right)^k, \quad (1)$$

ahol $m > 0$ és $k > 0$ – feladat-függő – konstansok, és $v \geq m$, akkor azt mondjuk, hogy a V valószínűségi változó a *Pareto-törvényt* követi. Az (1)-ből következik, hogy:

$$P(V < v) = 1 - \left(\frac{m}{v}\right)^k, \quad (2)$$

ami a V -nek az $F(v)$ eloszlásfüggvénye. A (2)-es függvény differenciálható v szerint, és deriváltja folytonos (az értelmezési halmazon). Tehát abszolút folytonos, és így a V valószínűségi változónak van sűrűségfüggvénye, $f(v)$, amelyet az F eloszlásfüggvény F' deriváltja ad meg, azaz $f(v) = F'(v) = m^k v^{-(k+1)}$. Ez az $f(v)$ függvény a *hatványtörvény* nevet viseli. A hatványtörvény szokásos írásmódja a következő:

$$f(v) = C v^{-\alpha}; \quad (3)$$

ahol C és α feladat-függő konstansok. Szemléltetés céljára a hatványtörvényt log-log (logaritmus-logaritmus) koordinátarendszerben ábrázoljuk, azaz a (3)-as mindkét oldalának logaritmálásával kapott egyenesként:

$$\log f(v) = \log C - \alpha \log v, \quad (4)$$

ahol $\log v$ az abszcisszán, $\log f(x)$ pedig az ordinátán jelenik meg, és $-\alpha$ az egyenes irányítányezője. A gyakorlatban a hatványtörvény C és α paramétereit konkrét korpuszra a következőképpen határozhatjuk meg:

- a) kiszámítjuk a korrelációs együtthatót, majd – ha ez 1-hez közeli – meghatározzuk a regressziós egyenest,
- b) a hatványtörvény (3)-as alakjának C és α paramétereit görbeillesztéssel számítjuk ki.

Mindkét esetre kiszámítjuk az approximációs hibát (pl. négyzetes, abszolút érték), és a kisebb hibának megfelelő C és α értékeket fogadhatjuk el.

Hatványtörvény és nyelv

A XX. sz. első felében (Yule, 1924; Dewey, 1929; Thorndike, 1939; Zipf, 1949) megmutatták, hogy különböző angol szövegek szavainak f előfordulási száma r rangsoruknak (az előfordulási szám szerinti csökkenő sorrendben elfoglalt hely) hatványtörvényt követ, azaz:

$$f = C \cdot r^{-\alpha} \quad (5)$$

ahol C korpusz-függő konstans, az egyenes α irányítányezője pedig megközelítőleg 1-el egyenlő. A hatványtörvénynek ezt az alakját ($\alpha = 1$) Zipf-törvénynek is nevezik, és mivel sok, eddig publikált kísérleti eredmény igazolja, az a feltételezés alakult ki, hogy minden nyelvre érvényes. A törvény érvényességét Zipf a legkisebb erőbefektetés (*least effort*) elv segítségével magyarázta: az írónak az az érdeke, hogy a lehető legkevesebb szó segítségével fejezze ki magát, míg az olvasó számára az könnyíti meg a szöveg megértését, ha minden helyzetre más-más szót olvas (ilyen módon nem kellene energiát fektetnie pl. homonimák értelmezésébe). A XX. sz. közepén a Zipf-törvénynek módosítása látott napvilágot (Mandelbrot, 1953):

$$f = C \cdot (r + \alpha)^{-\beta} \quad (6)$$

ahol α , β és C korpusz-függő konstansok. Mandelbrot a hatványtörvénynek nyelvre való érvényességét fizikai megfontolásokkal indokolta: a „differenciátor” szavakat állít elő jelek sorozatából, az „integrátor” új üzenetet generál a szavak alapján, a nyelvben a cél ezen folyamat költségének minimalizálása, ami a termodinamikai szabad energia minimalizálásával egyenértékű. Simon (1955) valószínűség-alapú magyarázattal szolgált: feltételezte, hogy (i) adott szöveg szerzője állandó valószínűséggel használ új szavakat, és (ii) valamely szó n -szeri előfordulásának valószínűsége arányos azon szavak előfordulásainak összegével, amelyek mindegyike már előfordult n -szer; e két hipotézisből levezette a hatványtörvényt.

Az 1980-as években a hatványtörvény érvényességét nagyobb méretű korpuszokra (egy milliót meghaladó számú szó) is megvizsgálták, így például jogi korpuszokra, és azt találták, hogy a Zipf-törvény azokra is jó közelítéssel érvényes (Smith & Devine, 1985). Különösen figyelemre méltó eredmény született az n -gramokra (n jelből álló egységek, általánosított szavaknak is nevezik őket)

vonatkozó hatványtörvénnyel kapcsolatban (Egghe, 2000). Különböző (angol, kínai, görög) korpuszokkal végzett kísérleti eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a redundáns (ismétlődő jeleket is tartalmazó) n -gramokra nem érvényes a Zipf-törvény (az (5)-ben az r helyén logaritmus függvény áll). Le Quan Ha, *et al.* (2003) megvizsgálták a Zipf-törvény érvényességét nagyon nagy méretű angol (a Wall Street Journal 1987-es, 1988-as, 1989-es összes számának minden cikke; összesen mintegy 41 millió szó) és kínai korpuszokra (két kínai korpuszt használtak; az egyik a 20 millió szótagú szavas TREC-korpusz, a másik 250 millió szótagú Mandarin Daily News cikk-gyűjtemény). Megszámolták az egyes szavak és az n -gramok számát az $n = 2, 3, 4, 5$ értékekre, majd rangsorolták azokat. Azt találták, hogy (i) sérül a Zipf-törvény, amennyiben az egyenes 'lekonyul' a vége felé, továbbá (ii) az iránytényező meglehetősen eltér az 1-közeli értéktől (2-gramokra a 0,66, 5-gramokra pedig a 0,59 értékeket kapták). Hasonló eredményeket kaptak a kínai összetett szavak esetében is.

Vizsgált magyar korpuszok

A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK, <http://www.oszk.hu>) sok magyar nyelvű, digitalizált szöveget tartalmaz, ezek a MEK Web oldalán nyitott forrást (*open source*) képeznek, így szabadon letölthetők non-profit (tudományos kutatás, olvasás) célra. Valamennyi vizsgált korpuszt innen töltöttünk le. Célunk a Zipf-törvény érvényességének és a „kis világ” jelenség előfordulásának vizsgálata, tárgyalása a következő magyar nyelvű korpuszokra:

- a) Arany János korpusz: Arany János összes művét tartalmazza.
- b) Jókai Mór korpusz: Jókai Mór összes művét tartalmazza.
- c) Biblia korpusz: a Vizsolyi Biblia szövegét tartalmazza.
- d) Pallas Nagy Lexikona korpusz: Pallas Nagy Lexikon-t tartalmazza.
- e) Magyar Web korpusz: a Szószablya (<http://www.szoszablya.hu>) projekt keretében született meg, és a .hu domain 18 millió magyar Web oldalának szavait és azok gyakoriságát tartalmazza. Mérete 50 GB tömörítve, és nyitott forrásként szabadon használható.

Az alkalmazott informatikai megoldások tömör leírása

Az Arany- és Jókai-korpuszok szövegállománya *html*, míg a Biblia-, a Pallas- és a Web-korpusz *txt* formátumban adott. Számítógépes feldolgozásuk céljából olyan szövegfájlokat hoztunk létre, amelyeknek minden sorában pontosan egy szó szerepel. Minden szót kisbetűsre alakítottunk, a szövegben szereplő írásjeleket figyelmen kívül hagytuk. Az állományok átalakításához *php* szkripteket használtunk.

A 2003 márciusában indult Szószablya projekt keretében létrejött több, szabadon elérhető (GPL licenz) nyelvtechnológiai szoftver, ezek között az általunk is használt Hunstem szótövező program: a bemeneteként kapott magyar nyelvű szónak megadja a lehetséges töveit. A Hunstem a Hunspell helyesírás-

ellenőrző részeként működik (kapcsoló beállításával). Az általunk használt változatot a 0.99.4-es verziószámú volt, ennek legalább 95%-os a megbízhatósága.

A *html* fájlokból kiszűrtük a *html tag*-eket, a szövegfájlt szavakra tördeltük, ezek külön sorokba kerültek (ezekre a célokra C++ nyelvű programokat írtunk), és lemmatizáltuk őket. Az összes különböző szóalakot megszámoztuk. A Web-korpusz szavakat és azok előfordulási számát tartalmazta. Mérete miatt nem fért be a fizikai memóriába, ezért az „oszd meg és uralkodj” elvet alkalmazva több részre osztottuk a szavak listáját annak megfelelően, hogy melyik betűvel kezdődtek.

A hatványtörvény teljesülésének vizsgálatához MathCAD programokat írtunk.

Zipf-törvény és magyar nyelv

Az 1. ábra (l. 1. sz. Melléklet) a szavak rangsor-eloszlását és a megfelelő Zipf-törvény grafikus ábrázolását tartalmazza (mind korrelációs egyenes, mind pedig illesztett hatványtörvény formában). A korpuszok szavainak számát az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

Szavak száma korpuszonként

Korpusz	Szavak száma	
	szóalak	szótó
Arany János korpusz	57 376	31 909
Jókai Mór korpusz	443 367	200 022
Biblia korpusz	62 474	29 360
Pallas Nagy Lexikona korpusz	871 635	605 358
Magyar Web korpusz	11 547 753	7 516 221
		összetett: 1 970 110

Figyelemre méltó, hogy – míg az Arany János korpusz szavainak száma összemérhető az elterjedten ismert Arany-szókincs terjedelmével – addig ez a Jókai-korpuszra nem mondható el: Jókai Mór jóval több szót használt, mint azt eddig tudtuk! Érdeemes még megjegyezni az egyszer használt szóalakok számát: A Biblia korpuszban 34.824 egyszeres szóalak van (és 18.075 olyan, amely legalább háromszor fordul elő; a többi pontosan kétszer), Arany János 35.988 szóalakot használ pontosan egyszer (és 13.152 szóalakot legalább háromszor; a többit pontosan kétszer), Jókai Mór pedig 250.354 egyszeres szóalakot használ (és 130.754-et legalább háromszor; a többit pontosan kétszer).

Az egyes korpuszokra számított $f(r)=Cr^{-\alpha}$ hatványtörvény α hatványkitevőjének értékeit valamint ennek a Zipf-törvénytől ($\alpha=1$) való százalékos eltérés mértékeit a 2. táblázat tartalmazza. A Magyar Web-korpusz összetett szavaira

kapott értékek a következők: korrelációs együttható = -0,99, és $\alpha = -1,21$. Eredményeink alapján megállapíthatjuk a következőket:

(a) az approximációs hiba a hatványtörvénynek görbeillesztéssel való meghatározása esetén a kisebb;

(b) a Zipf-törvénytől, azaz az $\alpha = 1$ értéktől való eltérések meglehetősen nagymértékűek: 10-30% (ez ránézéssel is könnyen megállapítható az 1. ábra grafikonjaiból, 1. sz. Melléklet).

A fenti mérési eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a hatványtörvény érvényesnek tekinthető a magyar nyelvre, a Zipf-törvény azonban nagyon durván közelíti a szavak rangsorának eloszlását, azaz a Zipf-törvény általában nem érvényes a magyar nyelvre.

2. táblázat

Hatványtörvény kitevő-értékei korpuszonként

A halványszürke cellák azt jelzik, hogy abban az esetben nincs korrelációs együttható, a sötétszürkek pedig azt, hogy a Magyar Web korpusz esetében a görbeillesztésre használt MathCAD program nem konvergált. (Rövidítések: Korr.e.h.=korrelációs együttható, α =Zipf-törvény hatványkitevője, Négyz.h.=négyzetes approximációs hiba, Illeszt.Z.t.=illesztett Zipf-törvény, m=millió, md=milliárd, b=billió.)

Korpusz	Szóalak		Szótó		Eltérések a Zipf-törvénytől (%)	Eltérések átlaga(%)
	Korr. Egy.	Illeszt.Z.t.	Korr. Egy.	Illeszt.Z.t.		
Arany János korpusz	Korr.e.h. = -0,97		Korr.e.h. = -0,98		12; 3; 10; 12	9,25
	$\alpha = -0,88$	$\alpha = -0,97$	$\alpha = -1,1$	$\alpha = -0,88$		
	Négyz.h.=460m	Négyz.h.=10m	Négyz.h.=530m	Négyz.h.=7m		
Jókai Mór korpusz	Korr.e.h. = -0,98		Korr.e.h. = -0,98		11; 10; 36; 2	14,75
	$\alpha = -1,11$	$\alpha = -1,1$	$\alpha = -1,36$	$\alpha = -0,98$		
	Négyz.h.=400md	Négyz.h.=6md	Négyz.h.=500md	Négyz.h.=3md		
Biblia-korpusz	Korr.e.h. = -0,98		Korr.e.h. = -0,99		3; 4; 29; 11	11,75
	$\alpha = -1,03$	$\alpha = -0,96$	$\alpha = -1,29$	$\alpha = -0,89$		
	Négyz.h.=6md	Négyz.h.=370m	Négyz.h.=6md	Négyz.h.=430m		
Pallas Nagy Lexikona	Korr.e.h. = -0,99		Korr.e.h. = -0,97		9; 23; 15; 10	14,25
	$\alpha = -1,09$	$\alpha = -1,23$	$\alpha = -1,15$	$\alpha = -1,1$		
	Négyz.h.=100b	Négyz.h.=20md	Négyz.h.=1b	Négyz.h.=30md		
Magyar Web-korpusz	Korr.e.h. = -0,99		Korr.e.h. = -0,99		59; 1	30
	$\alpha = -1,59$		$\alpha = -0,99$			

Nyelvi mag, rangsor-vándorlás

Az egyes korpuszok rangsor-listáinak első húsz elemét (szó, előfordulási szám) formában a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat

Az egyes korpuszok rangsor-listáinak első húsz eleme (szó, előfordulási szám) formában

Rangsor	Biblia-korpusz	Arany-korpusz	Jókai-korpusz	Pallas-korpusz	Web-korpusz					
1	a	48796	a	17475	a	539612	a	900498	a	113416230
2	és	40658	az	7146	az	290432	és	313237	az	47124033
3	az	35248	van	4974	van	162547	az	311770	és	27129451
4	ő	12191	nem	4772	hogya	110183	van	147165	van	26089040
5	van	9396	s	3814	s	99039	is	90004	hogya	16594469
6	úr	8171	is	3200	nem	95309	mely	83363	nem	16022747
7	hogya	7791	hogya	3102	egy	75891	ez	61737	is	15872013
8	ki	7650	egy	2865	ez	62873	hogya	55998	egy	12018565
9	én	7074	és	2530	is	58486	nagy	49286	ez	12007607
10	te	6470	de	2276	és	56907	nem	47076	# the	7534824
11	nem	6412	mint	1951	én	41708	egy	44950	meg	6571774
12	pedig	5895	ki	1903	maga	41663	ki	43580	de	6468545
13	# mőz	4924	ez	1805	ő	41270	mint	41796	ha	5692878
14	meg	4916	ha	1792	meg	40346	m	40581	csak	5093223
15	fia	4786	nagy	1525	ki	31897	meg	39333	kell	4571406
16	isten	4578	e	1488	még	31117	e	38159	már	4171513
17	ez	4491	mi	1411	de	31024	rész	32087	# of	3966134
18	mer	4211	ő	1319	csak	30941	ő	30899	még	3875959
19	mert	4190	csak	1244	mi	28118	pedig	29568	tud	3726481
20	vala	4126	meg	1224	ha	27942	2	28942	sok	3633307

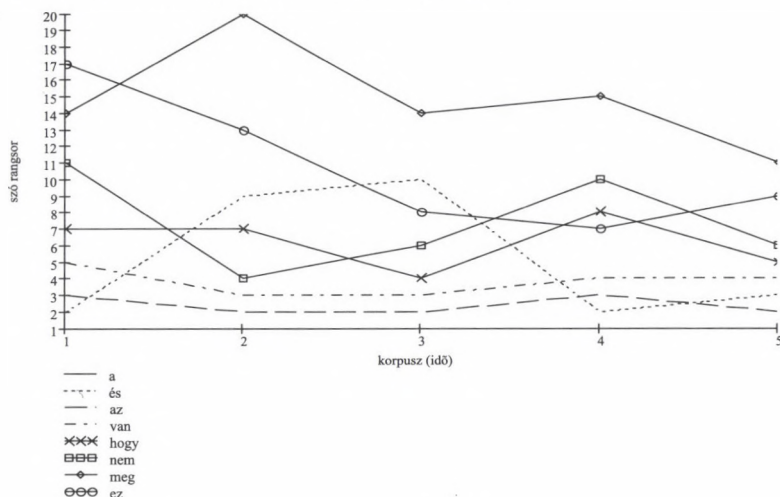
E rangsor-listák alkalmasak nyelvi mag (*kernel*) megállapítására és az azon belüli szavak rangsor-vándorlásának tanulmányozására (a rangsor-lista nyilván lehet hosszabb). Ebből a célból a következő automatikus módszert javasoljuk:

MagVándor módszer: Nyelvi mag megállapítása és rangsor-vándorlás feltérképezése

- 1) *n*-elemű rangsor-listák előállítása változatos korpuszokból: azaz olyanokból, amelyek több időpontból származnak (esetleg több évszázadot ölelnek fel), több szerző alkotásai, különféle tématerületeket tárgyalnak, eltérő stílust képviselnek.
- 2) *Nyelvi mag megállapítása*: a rangsor-listák összehasonlításával megállapítandó, hogy melyek a bennük szereplő közös szavak, ezek a szavak alkotják a magot (nyilván lehetséges, hogy a mag tágabb, ez kiderülhet akkor, ha hosszabb rangsor-listát vizsgálunk meg).
- 3) *Rangsor-vándorlás feltérképezése*: a mag szavainak az egyes korpuszokban lévő rangsorait összehasonlítjuk egymással, grafikus ábrázolással szemléltetjük e vándorlást.

A jelen dolgozatban vizsgált öt magyar korpusz esetében a MagVándor módszer első lépését az előzőekben már elvégeztük (3. táblázat). A 2. lépés elvégzése utána azt kapjuk, hogy a mag (ez nyilván minimális mag) a következő sza-

vakból áll: **a, és, az, van, hogy, ez, meg, nem.** A 3. lépés elvégzése a következő rangsor-vándorlási térképet eredményezi (2. ábra).

2. ábra

Az (1)Biblia-, (2)Arany-, (3)Jókai-, (4)Pallas- és (5)Web-korpusz első húsz leggyakrabban előforduló szólistáiból származó mag rangsor-vándorlásának térképe
(Az „idő” szó a korpusz szót követő zárójelben a korpuszok időbeni sorrendiségét jelzi)

A MagVándor módszer lépései automatikusan, számítógép segítségével elvégezhetők, azonban ezt a módszert társítani kell további, nem automatizálható tevékenységekkel. Ilyen tevékenység a 2. lépés elvégzése után nyert mag szavainak elemzése. Tudva azt, hogy az angol nyelv magjának első tíz szava a következő: *and, the, of, in, a, to, s, with, by, is*, megállapíthatjuk, hogy ebből három szónak van/lehet megfelelője a magyar magban: *and* = és, *the* = a, *is* = van. A magyar mag szavait illetően szófaj tekintetében a következő valószínűsíthető: névelő/mutató névmás (*a, az, ez*), kötőszó (*hogy, és, meg*), ige (*van*), tagadószó (*nem*). Ezeknek a szavaknak a szemantikai tartalma a korpuszok tekintetében valószínűleg csekély, hiányuk általában nem gátolja a szövegértést (ezt támasztja alá az, hogy az ún. táviró-nyelvben nem szerepelnek). Mindazonáltal a mag szavai a nyelv szerkezetének kialakításában játszanak szerepet (funkciószavak), és fontosságuk ezen jóval túlmegy bizonyos afáziák esetében (lásd a „Kis világ jelenség és nyelv” c. részt). A MagVándor módszer 3. lépésének elvégzése után kapott rangsor-vándorlási térképet elemezve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált ötszáz év folyamán a magyar nyelv magját három tulajdonosság jellemzi:

- 1) Stabilitás: az „*a, az, van*” mag-szavak rangsora *stabil*, alig változott,
- 2) Monotonitás: az „*ez, meg*” mag-szavak *lefelé* haladtak a rangsor-listában,
- 3) Oszcillálás: az „*és, nem, hogy*” rangsora *oszcilláló*, nagyon ingadozott.

Az öt korpusznak megfelelő rangsor-listák egyébként, nem a maggal kapcsolatos megállapításokra is alkalmat adnak. Ezek közül a legérdekesebbek talán a következők: a Biblia-korpusz kivételével a többiben szerepel az „*is*” szó, a Web-korpusz kivételével a többiben szerepel a „*ő*” személyes névmás, a Web-korpuszban megjelenik két idegen szó, mégpedig az angol nyelv magjának két szava: *the, of*. Feltételezve, hogy a nyelv egyfajta tükrözése a személyes és társadalmi létnek s értékeknek, ezek a megállapítások arra sarkallhatnak, hogy lehetséges okokat keressünk, hatásokat valószínűsítsünk. Bár spekulációnak tűnik, mégis megkockáztathatunk néhány kommentárt: pl. az „*ő*” eltűnése a Web-korpuszból annak lehet a jele, hogy a mai magyar ember életszemléletében háttérbe szorult a harmadik fél, az angol mag szavainak megjelenése a Web-korpuszban a sokat emlegetett globalizáció (amerikanizáció) konkrét nyelvi megnyilvánulása.

„Kis világ” jelenség

Társas kapcsolataink hálózata az 1960-as években került az amerikai társadalomtudósok figyelmének középpontjába. Megfigyelték, hogy létezik egy lokális, sűrűn szövött szerkezet: ismerőseink közül sokan egymást is ismerik, s ilyen módon kis közösségeket, ún. „kis világ”-ot (*small world*) alkotunk. Néhány éve az orvostudományban is hasonló megfigyelést végeztek. A rövid távú emlékezetért, például telefonszámok fejbentartásáért felelős – a tanulásban, tervezésben, valamint más fontos kognitív műveletekben résztvevő – memória az agy prefrontális (előhomlok) kortex nevű részén található. Kísérleti eredmények igazolják, hogy agyunk eme részének ideghálózata is „kis világ”. Az ilyen és az ehhez hasonló hálózatoknak közös vonása az, hogy tetszőlegesen választott két pontját csak néhány „lépés” (ismerős, idegsejt, stb.) választja el egymástól. A „kis világ” jellegű hálózatok kvantitatív tanulmányozása céljára alakult ki annak a következő matematikai megfogalmazása (Watts & Strogatz, 1998; Watts, 1999).

A hálózat elemei a következők: pontok (emberek, idegsejtek) és élek (ezek fejezik ki a kapcsolatokat a pontok között). A nagyméretű hálózatok fontos jellemzői: a kapcsolatok száma, ezen számok eloszlása, és az átlagos távolság két pont között. Tapasztalati mérések arra világítottak rá, hogy a kapcsolatok számának eloszlása, az ún. fokszám-eloszlás, valamint az átlagos távolság két pont között jellemzőek a különböző hálózatokra és hálózatfajtákra, és ezek tanulmányozásával közelebb kerülhetünk a hálózatot létrehozó folyamatok megértéséhez. Matematikai szempontból a hálózatot, annak pontjait és a közöttük lévő kapcsolatokat a gráf fogalmával írjuk le. Legyen a $G = (V, E)$ gráf, ahol $V = v_1,$

$v_2, \dots, v_n$ a gráf csúcsait (pontjait), és E az éleit jelöli (e_{ij} a v_i és v_j csúcs közötti él). Jelölje N_i a v_i csúcs közvetlen szomszédságát, azaz:

$$N_i = \{v_j\} : e_{ij} \in E \quad (7)$$

Jelöljük a szomszédok számát $|N_i|$ -vel, ezt a számot v_i csúcs *fokszámának* nevezzük. A v_i csúcs C_i klaszterezési együtthatójának nevezzük a szomszédságban lévő kapcsolatok számának és a lehetséges kapcsolatszám hányadosát:

$$C_i = \frac{|\{e_{jk}\}|}{2k_i(k_i - 1)} : v_j, v_k \in N_i, e_{jk} \in E \quad (8)$$

A C_i 1-el egyenlő, ha minden csúcs minden csúccsal össze van kötve. A G gráf $\bar{C}$ klaszterezési együtthatója az egyes csúcsok klaszterezési együtthatóinak átlaga:

$$\bar{C} = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{n} \quad (9)$$

A klaszterezési együttható annak mértéke, hogy a gráf (hálózat) mennyire strukturált lokálisan. A „kis világ” gráfok másik jellemzője az L -lel jelölt *karakterisztikus útvonal-hosszúság*, L a bármely két csúcs közötti legrövidebb útvonal-hosszúságok átlaga. A legrövidebb útvonalak meghatározására különböző gráf-algoritmusok, szoftverek állnak rendelkezésre. Az átlagos útvonal-hosszúságot a „kis világ” L *szeparálási fokszámának* (L degrees of separation) is nevezik. Egy G gráfról számítással döntjük el, hogy előfordul-e benne a „kis világ” jelenség, mégpedig úgy, hogy összehasonlítjuk a megfelelő véletlen-gráffal (azzal a gráffal, amelynek ugyanannyi csúcsa és éle van, ám az éleket véletlenszerűen generáljuk). Mindkét gráf esetében kiszámítjuk a $\bar{C}$ klaszterezési együtthatót és az L karakterisztikus útvonal-hosszúságot. Ha a $\bar{C}$ értéke a véletlen-gráf esetében nagyságrendekkel kisebb, mint a G gráf esetében, az L pedig a véletlen-gráf esetében nagyságrendekkel nagyobb, akkor a G gráfra jellemző a „kis világ”.

„Kis világ” jelenség és nyelv

Legjobb ismereteink szerint eddig csupán Ferrer i Cancho és Solé (2001) vizsgálták meg a „kis világ” jelenség bekövetkezését nyelvben. A vizsgált korpusz a *British National Corpus* volt (100 millió szó), minden szó a gráf egy-egy csúcsának felelt meg, és akkor feszült él két csúcs közé, ha az illető két szó egymás mellett fordult elő a szövegben. Azt találták, hogy a vizsgált korpuszra jellemző a „kis világ” jelenség. A „kis világ” jelenség előfordulását egyébként más területeken már korábban igazolták, pl. Internet csomópontok, emberi kapcsolatok, légiközlekedési útvonalak, szerves vegyületek stb. hálózata esetében (Barabási, 2002). Szavak együtt-előfordulása (*co-occurrence*) a nyelv egyik jellemzője, egyes szavak bizonyos szavakkal jellemző módon együtt fordulnak elő, preferálják egymást. Az együtt-előfordulás okai sokrétűek, pl. szintaktikai kapcsolat, függőségi viszony, sztereotípiák. Figyelemre méltó továbbá, hogy az

együtt-előfordulás nem egyenes, magától értetődő következménye az egyes szavak előfordulási eloszlását leíró hatványtörvénynek (pl. az Arany János korpusz első négy leggyakrabban előforduló szava az „a, az, van, nem”, míg az első négy leggyakrabban előforduló szó-párja a „van-a, mint-a, ez-a, a-király”. Ha a korpuszt ’összerázzuk’ (szavait összekeverjük), akkor a szó-előfordulás eloszlását leíró hatványtörvény változatlanul érvényes marad, ámde aligha marad változatlan a szöveg jelentése. A szavak együtt-előfordulásának tanulmányozására éppen a gráfelmélet, ezen belül pedig különösen a „kis világ” jelenség figyelése teremt lehetőséget. Ebből a célból a nyelvet olyan gráfként fogjuk fel, amelyben minden csúcs egy-egy szónak felel meg, és két csúcs közé akkor húzunk élt, ha a megfelelő két szó együtt fordul elő. Az együtt-előfordulást többféleképpen értelmezhetjük, pl. úgy, hogy a két szó közvetlenül egymás mellett szerepel (0-távolságú szópár), vagy úgy, hogy a két szó között van egy másik szó (1-távolságú szópár), vagy úgy, hogy a két szó egyazon mondaton belül fordul elő (a szavaknak előfordulási sorrendjétől eltekintünk, azaz gráfunk irányítatlan). A szavak együtt-előfordulása tanulmányozásának fontos elméleti és gyakorlati motivációi, hatásai vannak/lehetnek:

- a) jobb betekintést nyerhetünk a nyelv szerkezetébe: ha a nyelv „kis világ”, akkor a nyelvfejlődés és -használat preferál bizonyos nagy klaszterezési együttthatójú szavakat (szelekció), ellenkező esetben a véletlenül kívül jelenleg aligha tudnánk megnevezni más törvényszerűséget;
- b) ha a nyelv „kis világ”, akkor a számítógépes nyelvészet egyes alkalmazásai számára a nyelvet formálisan leíró generatív nyelvtanokon alapuló módszerek kiterjesztendők a szelekciót modellezni képes evolúciós nyelvtan-komponenssel;
- c) ha az egyén szókészlete és a beszéd egyik funkciója a nyelvnek valós időben való előállítására kommunikáció céljára, és ha a nyelv „kis világ”, akkor létezniük kell a szókészletben való gyors keresést és barangolást (navigáció) lehetővé tevő, tehát működést könnyítő (funkció-) szavaknak, ezekből gyorsan elérhető sok más szó, amelyeket képes összekapcsolni (ilyen lehet pl. az „és” kötőszó);
- d) ha a nyelv „kis világ”, akkor közelebb kerülhetünk különböző beszédrendellenességek (afázia) jobb megértéséhez; mivel a „kis világ” hálózatok érzékenyen reagálnak a nagy klaszterezettséggű csúcsaik sérülésére, kiesésére (Albert, *et al.*, 2000), feltételezhető, hogy az agrammatizmusban (funkciósavak hiánya) és paragrammatizmusban (a funkciósavak helyettesítése; Caplan, 1994) szenvedő személy esetében a funkciósavakat előállító és feldolgozó agyi központok működése sérül(het) meg.

„Kis világ” jelenség és magyar nyelv

Megvizsgáltuk, hogy bekövetkezik-e a “kis világ” jelenség a magyar nyelvben, felhasználva erre a célra az Arany János, Jókai Mór, Biblia és Pallas Nagy Lexikona magyar korpuszokat. Az egyes szavakat a hatványtörvény vizsgálatánál már ismertetett módon kaptuk meg. Minden szó egy gráf egy-egy csúcsának felel meg. Ha két szó szomszédos (0-távolság), akkor élt húzunk a megfelelő csúcsok közé (együtt-előfordulás). Az alábbi lista az Arany János korpusz a szópárjainak és azok előfordulási számának kezdete (előfordulási szám szerinti csökkenő sorrend):

van	a	421
mint	a	374
ez	a	341
a	király	326
az	a	311
s	a	303
nem	is	292
nem	van	285
hogy	a	283
van	az	267
a	j	266
a	nagy	245
tett	tesz	199
ment	megy	191
a	föld	180
és	a	179
az	ég	175
meg	a	174
is	a	170
a	magyar	168
de	nem	164
de	a	160
az	egész	159
mint	egy	156
a	szó	153

A szópárokat automatikusan állítottuk elő C++ programozási nyelven megírt számítógépes program segítségével. Az automatikusan előállított szó-párok listájában lehetnek ’zajos’-ak is, azaz olyan szópárok, amelyek pontosan olyan formában vagy sorrendben talán kevésbé jellemzőek a magyar nyelvre, vagy jelentésük sajátos, esetleg éppen kérdéses vagy furcsa. Ennek kockázatát azonban vállalni kell, mert jelenleg nem ismerünk ennél jobb automatikus módszert együtt-előforduló szavak előállítására. A „kis világ” jelenség paraméterei értékeinek (klaszterezési együttható, átlagos úthossz) kiszámítására a Pajek nevű számítógépes szoftvert használtuk (a program nem kereskedelmi célra szabadon felhasználható). A kapott eredményeket a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat

A „kis világ” klaszterezési együtthatójának és átlagos útvonal-hosszúságának értékei magyar korpuszok esetében

Korpusz	Csúcs-szám	Élszám (szópárok száma)	Klaszt. együtth.	Átlagos útvonal-hossz	Klaszt. együtth. véletlen gráfban	Átlagos útvonal-hossz véletlen gráfban
Arany J.	31 909	185 493	0,299	3,089	0,0001	5,891
Biblia	29 360	200 630	0,535	2,763	0,0002	5,352
Jókai M.	200 022	2 065 672	0,507	2,858	0,00005	5,227
Pallas	605 358	4 699 505	0,467	3,0057	0,00001	6,496

Megállapítható, hogy a korpusz-gráfban a klaszterezési együttható 3.000-szer, illetve 10.000-szer nagyobb, mint a véletlen gráfban, más szavakkal a korpusz szavainak általában jóval több szomszédja van (lokális szövívtség), mint a véletlen gráf esetében. Megállapítható továbbá az is, hogy a korpusz-gráfban az átlagos útvonal-hosszúság mintegy kétszer kisebb, mint a véletlen gráfban, azaz a korpusz bármely szavát átlagosan fele annyi szó választja el bármely másik szótól, mint a véletlen gráf esetében. Ilyen módon kijelenthető, hogy a vizsgált magyar korpuszok szópárjai „kis világ”-ot alkotnak.

Watts és Strogatz (1998) megmutatták, hogy a szociális hálózat „kis világ” szeparációs fokszáma 6, Barabási (2002) kimutatta, hogy az Internet „kis világ”-a 19 szeparációs fokszámú, Ferrer és Solé (2001) eredményei pedig azt mutatják, hogy az angol nyelv szeparációs fokszáma 2,6 (érdemes megjegyezni azonban, hogy az angol nyelvben az átlagos útvonal-hosszúság megközelítőleg ugyanakkora, mint a véletlen gráfban!). Jelen dolgozatban elért eredményeink alapján pedig kijelenthetjük, hogy a magyar nyelv szeparációs fokszáma ennél valamivel nagyobb, éspedig a következő:

$$3,089 + 2,763 + 2,858 / 3 = 2,9 \approx 3$$

azaz megközelítőleg 3. Az ember agya több ezer vagy tízezer szót képes tárolni, mégis a – magyar – szókészletében bármely szót viszonylag rövid úton, átlagosan másik három szón keresztül képes elérni, és ez a beszéd szavai aktiválási sebességének (nem tévesztendő össze azzal, hogy mennyire gyorsan vagy lassan beszél valaki) egyik tényezője lehet. Az 5. táblázat a korpuszoknak az első tíz, legnagyobb klaszterezési együtthatójú szavát tartalmazza, továbbá azt, hogy az illető szó hány másik szóval fordul elő párban.

5. táblázat

Az egyes korpuszok első tíz, legnagyobb klaszterezési együtthatójú szava

(A számok azt mutatják, hogy az illető szó hány másik szóval fordul elő együtt (párban) a korpuszban)

Biblia-korpusz		Arany J. korpusz		Jókai M. korpusz		Pallas-korpusz	
és	11718	a	8469	hogy	76639	a	167184
a	9527	az	3819	én	39223	o	107823
az	6307	s	3275	kér	26445	hogy	60992
ő	3101	nem	2824	mint	25138	6	48537
hogy	3030	van	2798	érte	23126	át	46852
van	2906	és	2485	asszony	21767	különbözik	34027
pedig	2675	egy	2345	erős	19131	d	30331
ki	2607	hogy	2342	ki	16853	die	26906
nem	2362	is	2214	fej	16634	ellen	26573
is	2228	de	1892	egész	13825	nála	23161

Figyelemre méltó, hogy

- a Biblia- és Arany-korpuszokban a legnagyobb „szövöttségű” szavak általában megegyeznek a leggyakrabban előfordulókkal,
- a Jókai-korpuszban a legnagyobb „szövöttségű” és a leggyakrabban előforduló szavak általában nem ugyanazok, ez is jól jelzi, hogy a szavak előfordulási rangsorát leíró hatványtörvény és a „kis világ” jelenség között nincs közvetlen és feltétlen kapcsolat,
- a Pallas-korpusz esetében ugyanaz állapítható meg, mint a Jókai-korpusz esetében (az „o”, „6” és „die” lehetnek gépelési hiba eredményei vagy a korra jellemző német nyelvi hatás).

A 3. ábra (2. sz. Melléklet) a Biblia-, Arany-, Jókai- és Pallas-korpuszok szófokszám eloszlását szemlélteti. Valamennyi korpusz esetében a korrelációs együttható 1-el egyenlő. A Jókai-korpusz kivételével a többi korpusz esetében a hatványtörvény kitevője -1 -el egyenlő, azaz az eloszlás Zipf-törvényt követ. A Jókai-korpusz esetében a hatványkitevő $-1,15$ -el egyenlő, ez azt jelenti, hogy Jókai Mór korpusz ismételt (akárcsak a szóalakok száma, és a szópárok esetében) eltér a többitől.

Összefoglalás

Jelen dolgozat elsőként vizsgálja meg számítógépes programok segítségével a hatványtörvénynek és a „kis világ” jelenségnek az érvényességét a magyar nyelvre felhasználva öt évszázad nyelvét átölelő korpuszokon: Arany János és Jókai Mór összes művén, a Vizsolyi Biblián, Pallas Nagy Lexikonán és Magyar Web-korpuszon. Mérési eredményeink alapján megállapíthatjuk, hogy a hatványtörvénynek a 1-el egyenlő kitevős alakja, az ún. Zipf-törvény nem érvényes a magyar nyelvre, ugyanakkor a magyar nyelv „kis világ”. Megadtunk egy, *MagVándor*-nak elnevezett automatikus módszert a nyelv magjának megállapí-

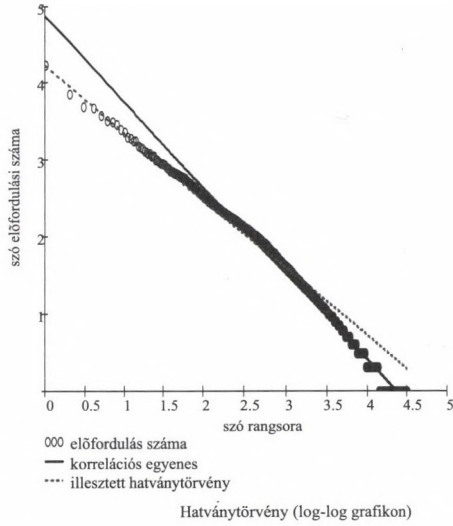
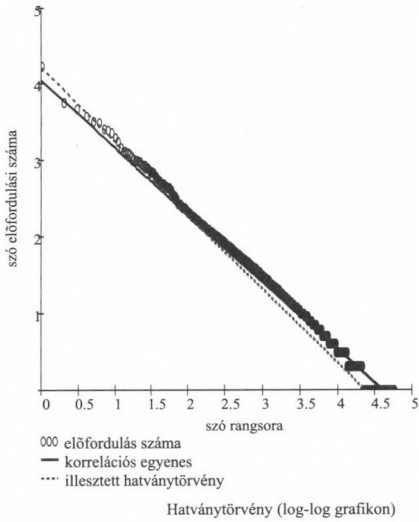
tására és a mag szavai rangsor-vándorlásának feltérképezésére. Alkalmazva a MagVándor módszert megállapítottuk a magyar nyelv egy minimális magját, amelynek felrajzoltuk rangsor-vándorlási térképét.

Irodalom

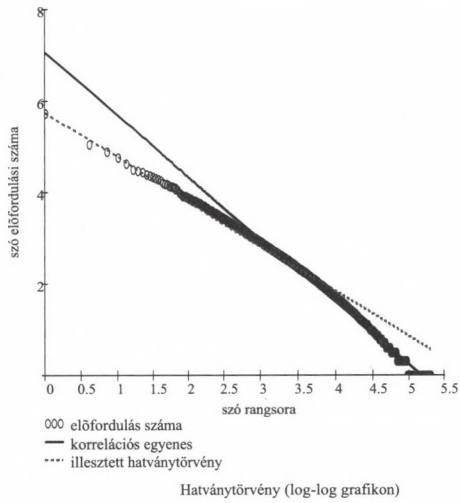
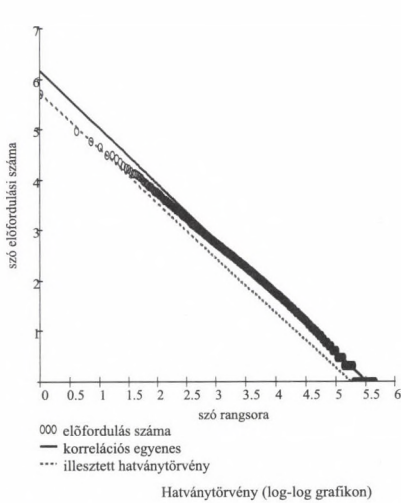
- Albert, R., Jeong, H. and Barabási, A. L.** (2000) Error and attack tolerance of complex networks. *Nature* 406. pp. 378-381.
- Barabási, A. L.** (2002) *Linked*. Cambridge, MA: Parseus Publishing.
- Caplan, D.** (1994) *Language, structure, processing, and disorders*. MIT Press.
- Chomsky, N.** (1956) Three Models for the Description of Language. *IRE Transactions on Information Theory* 2-3. pp. 113-124.
- Chomsky, N.** (1959) On Certain Formal Properties of Grammars. *Information Control* 2. pp. 137-167.
- Dewey, J.** (1929) *Experience and nature*. La Salle, Ill.: Open Court Pub. Co.
- Dominich, S.** (2001) *Mathematical Foundations of Information Retrieval*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- Egghe, L.** (2000) The distribution of n-grams. *Scientometrics* 47/2. pp. 237-252.
- Ferrer i Cancho, R. F. and Solé, R. V.** (2001) The small world of human language. *Proceedings of The Royal Society London* 268. pp. 2261-2265.
- Hays, D. G.** (1966, ed.) *Readings in Automatic Language Processing*. New York: American Elsevier.
- Károly K.** (2002) Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* II/1. 77-88.
- Kay, M. and Zieve, T.** (1965) Natural Language in Computer Form. In: Hays, D. G. (ed.). *Readings in Automatic Language Processing*. New York: American Elsevier. 33-50.
- Le Quan Ha, E. I. Sicilia-Garcia, Ji Ming and Smith, F. J.** (2003) Extension of Zipf's Law to Word and Character N-grams for English and Chinese. *Computational Linguistics and Chinese Language Processing* 2003/1. pp. 77-102.
- Lehmann M.** (2004). Az idegen nyelvi szókincs elsajátításának és mérésének innovatív irányzatai. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IV/1. 41-56.
- Mandelbrot, B.** (1953) An Information Theory of the Statistical Structure of Language. In: Jackson, W. (ed.). *Communication Theory*. New York: Academic Press. 486-502.
- Prószéky G. és Kiss B.** (1999) *Számítógéppel emberi nyelven*. Bicske: SZAK Kiadó.
- Salton, G.** (1965) Automatic Phrase Matching. In: Hays, D. G. (ed.). *Readings in Automatic Language Processing*. New York: American Elsevier. 169-188.
- Salton, G. and McGill, G.** (1983). *Introduction to modern information retrieval*. New York: McGraw Hill.
- Simon, H.** (1955) On a class of skew distribution functions. *Biometrika* 42. pp. 425-440.
- Smith, F. J. and Devine, K.** (1985) Storing and Retrieving Word Phrases. *Information Processing and Management* 21/3. pp. 215-224.
- Thorndike, E. L.** (1937) On the number of words of any given frequency. *Philosophical Record* 399
- Van Rijsbergen, C. J.** (1979) *Information Retrieval*. Butterworths: London.
- Van Rijsbergen, C. J.** (1987) *Információ visszakeresés*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Watts, D. J.** (1999) *Small Worlds: The Dynamics of Networks Between Order and Randomness*. Princeton University Press.
- Watts, D. J. and Strogatz, S. H.** (1998) Collective dynamics of 'small-world' networks. *Nature* 393. pp. 440-442.
- Yngve, V. H.** (1957) A Framework for Syntactic Translation. *Mechanical Translation* 4/3. pp. 59-65.
- Yule, G. U.** (1924) A mathematical theory of evaluation, based on the conclusions of dr. J. Willis FRS. *Philosophical Transactions*. pp. 213-221.
- Zipf, G.** (1949) *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

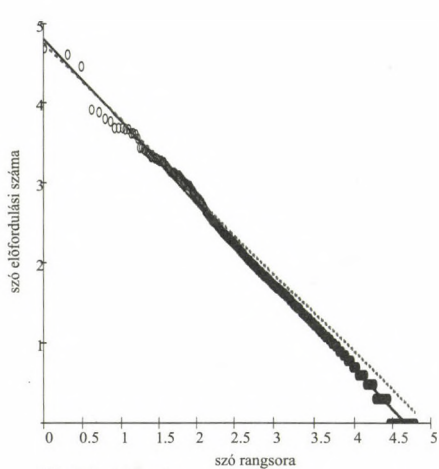
1. sz. Melléklet

a) Arany János korpusz (baloldali ábra: szóalakok, jobb oldali ábra: szótövek rangsor-eloszlása)

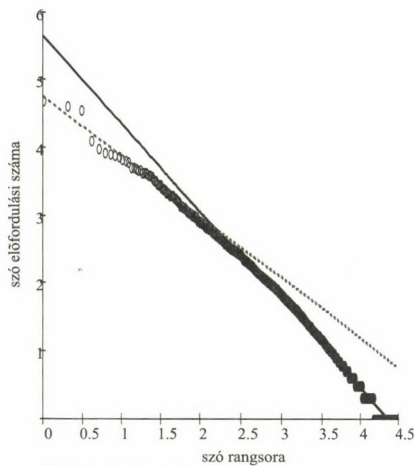

b) Jókai Mór korpusz (baloldali ábra: szóalakok, jobb oldali ábra: szótövek rangsor-eloszlása)

000 előfordulás száma
— korrelációs egyenes
..... illesztett hatványtörvény

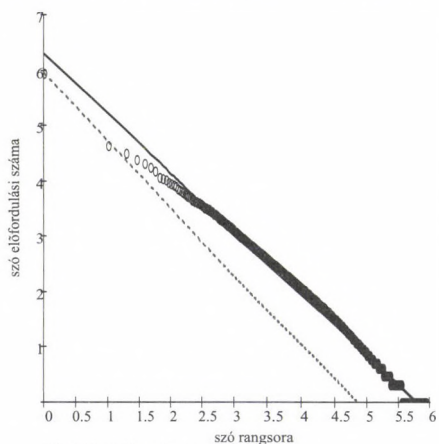
Hatványtörvény (log-log grafikon)

000 előfordulás száma
— korrelációs egyenes
..... illesztett hatványtörvény

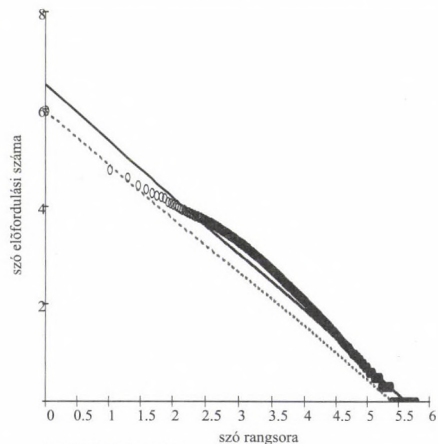
Hatványtörvény (log-log grafikon)

c) Biblia-korpusz (baloldali ábra: szóalakok, jobb oldali ábra: szótövek rangsor-eloszlása)

000 előfordulás száma
— korrelációs egyenes
..... illesztett hatványtörvény

Hatványtörvény (log-log grafikon)

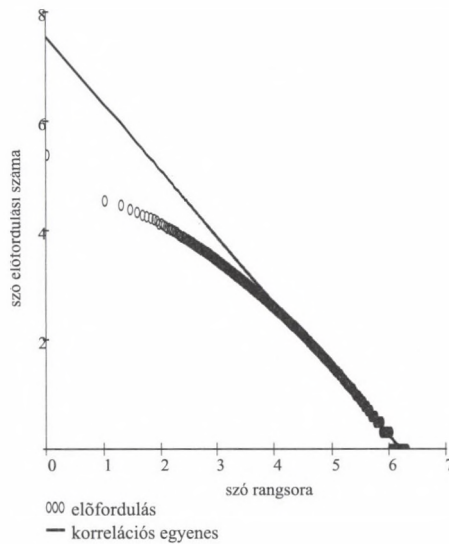
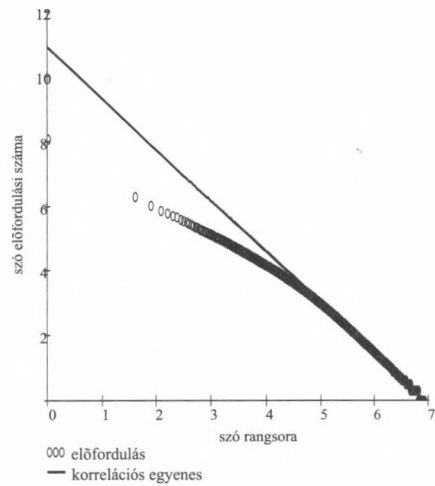
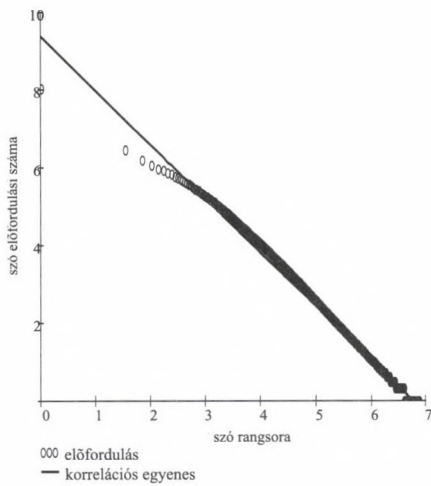

000 előfordulás száma
— korrelációs egyenes
..... illesztett hatványtörvény

Hatványtörvény (log-log grafikon)

d) Pallas Nagy Lexikona korpusz (baloldali ábra: szóalakok, jobb oldali ábra: szótövek rangsor-eloszlása)

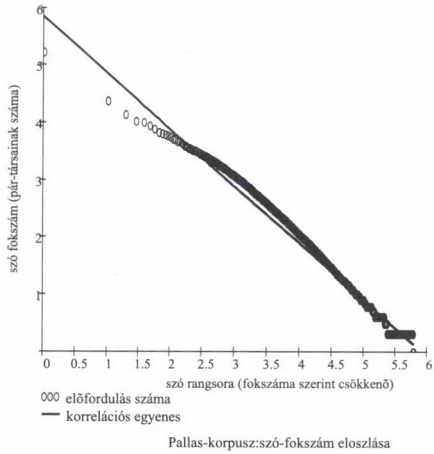
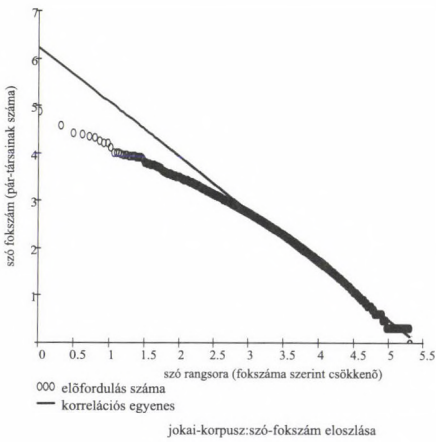
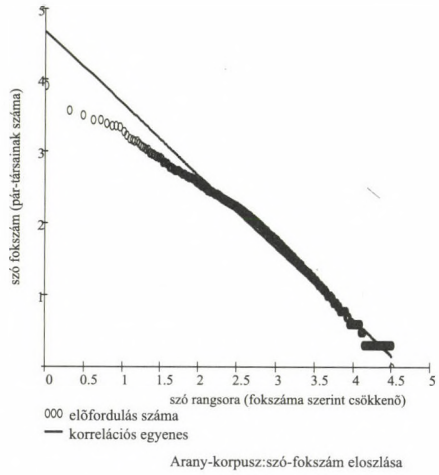
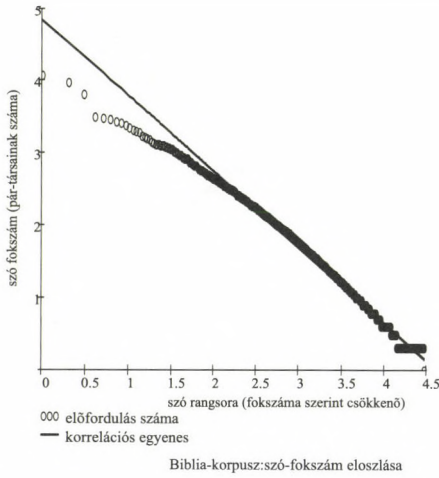

e) Magyar Web korpusz (bal felső ábra: szótövek, jobb oldali ábra: szóalakok, alsó ábra: összetett szavak)

1. ábra

Az Arany János (a), Jókai Mór (b), Biblia- (c), Pallas Nagy Lexikona (d), Magyar Web (e) korpuszok szavai rangsorának eloszlása, korrelációs egyenese és illesztett Zipf-törvénye.

2. sz. Melléklet

3. ábra

A Biblia-, Arany-, Jókai- és Pallas-korpuszok szó-fokszám eloszlása.

LENGYEL ZSOLT

Veszprémi Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék; Zágrábi Egyetem

lengyelz@almos.vein.hu

The first part of the study tries to describe how to translate the linguistic description of mental lexicon to a description of psycholinguistic character. In the second part there is a comparison of two Hungarian association norms from a psycholinguistic point of view. The first experiment was carried out in 1983, the second one in 2004. Systematic changes caused by the differences of parts of speech were observed.

Magyar egyszavas szabad asszociációs vizsgálatok: 1983-2004.**Bevezető megjegyzések**

Az asszociációs vizsgálatok több évszázados hagyománnyal rendelkeznek. Az újabb pszicholingvisztikai ihletésű munkák azt várják e kísérletektől, hogy a mentális lexikonról, a lexikon egységeiről, az egységek közötti kapcsolatokról szolgáltatassanak adatokat. A jelen tanulmány első két pontja a modern – lingvisztikai és pszicholingvisztikai irányultságú – asszociációs vizsgálatokat tekinti át vázlatosan. A 3. pontban az 1983-ban, illetve 2004-ben nyert magyar asszociációs normák egybevető vizsgálatára kerül sor – nem kimerítő módon.

1. Az asszociációs kísérletek tipológiája**1.1. Egyszavas válaszok**

A leggyakoribb asszociációs kísérlet szerint a stimulus- (hívó-)szóra egyetlen válaszszó adható. A választ az időtényező befolyásolja. Ha nagyon rövid, akkor elsősorban a hívószó fonetikai/fonológiai sajátosságai, ha több idő van, akkor a hívószó szemantikai, grammatikai jegyei szolgálnak a válasz alapjául. Ha nincs, vagy alig van időkorlát, akkor idioszinkretikus válaszok születnek. Leginkább a második eset szolgáltat adatokat a mentális lexikonban uralkodó grammatikai-szemantikai viszonyokról, de az első feltétel szerint született válaszok is tanulságosak.

Az asszociációs kísérletek egyszavas válaszadási változatának klasszikusai Kent és Rosanoff (1910). Ők 1.000 személy 100 hívószóra adott választát vizsgáltak. Gyakori, hogy a megismételt kísérletek változásokat regisztrálnak. A TABLE (a hívószavak nagy állóbetűkkel szerepelnek) hívószóra a *chair* szóval válaszolt (kis dőlt betűvel fognak szerepelni a válaszok) 1910-ben a személyek 26,7%-a, 1928-ban 33,8%-a, 1954-ben pedig 84,0%-a (idézi 1. Taylor

1990:171). Az azonos választ adók száma tehát 40 év alatt meg háromszorozódik. E változást médiahatásokkal magyarázzák.

1.2. Többszavas válaszok

Az asszociációs kísérletek egy másik fajtáját alkotják azok, melyekben megadott idő alatt minél több választ kell adni. Ezek a kísérletek a szemantikai mezők feltérképezésére szolgálnak (Deese, 1962). A kísérlet e változatának klasszikusai Thumb és Marbe német nyelvész-pszichológus pár, akik 8 felnőtt és 60 hívó szót vizsgáltak. Mérésük szerint, pl. a TABLE szóra 1.3 sec-en belül a *chair*, 1.6 sec-on belül a *chair* és a *furniture*, 2 sec-en belül a *chair*, *furniture* és az *eat* a válasz jelenik meg (idézi Taylor, 1990:171).

1.3. Fejlődési (életkori) szempontok: szintagmatikusról – paradigmaticusra való váltás

Lucariello, Kyratzis és Nelson (1992) 4-7 évesekkel végeztek egyválaszos asszociációs kísérletet. Úgy találták, hogy a hívó- és válaszcso között eseményalapú (tematikus), illetve kategoriális (taxonomikus) kapcsolat lehet. A MACSKA szóra adott *tej* válasz eseményalapú (tematikus), mivel konkrét helyzetet ábrázol. A *kutya* válasz azonban kategoriális (taxonomikus), mert meghatározott közös jegyek (négylábú, háziállat stb.) megalkotása révén hozhatók egymással kapcsolatba. Az idősebb gyerekek többnyire kategoriális, a fiatalabbak inkább tematikus, míg a legkisebbek a tematikuson belül elsősorban eseményalapú válaszokat adtak. Általában 7 éves korban játszódik le az a fordulat, amely azt eredményezi, hogy egyre több stimulus-válasz pár alkot kategoriális kapcsolatot. Hasonló eredményre jutott Sell (1992) óvodások körében (magyar adatokat ld. Gósy és Kovács, 2001).

Nelson (1996) részletesen vizsgálja a kisiskoláskor, az iskoláztatás első éveiben megfigyelhető – fentebb említett – változást: a szintagmatikus válaszok helyett egyre több paradigmaticus válasz születik. E váltás a főnevek körében kezdődik, tehát a váltás szófajfüggő. A tematikus kapcsolatokat felváltják a kategoriális szervezethez alapuló válaszok. Más szavakkal, a linearitás mellett, illetve helyett megjelennek a hierarchikus elrendezést mutató stimulus-válasz párok. Ez megfelel annak a változásnak, amit az iskoláztatás jelent. Közelebbről arról van szó, hogy az ismeretek elsajátítása hierarchikusan tagolt kategoriális struktúrákat (elő)feltételez. E struktúrák nélkülözhetetlenek a logikai osztályozási sémák kiépülése/kiépítése szempontjából, amit az iskoláztatás, az ismeretek elsajátítása megkíván. A szóban forgó váltás egyszerre oka és következménye az iskoláztatásnak. (Az itt tárgyalt kérdés korábban inkább csak úgy jelentkezett, hogy a gyerekekre a szintagmatikus, a felnőttekre pedig a paradigmaticus válasz a jellemzőbb.)

1.4. Afázisok, kétnyelvűek, hangzó-írott nyelv

Kevés kísérletet végeztek afázisok és kétnyelvűek körében (Caramazza & Berndt, 1978; Schreuder & Weltens, 1993), kevésbé kutatott téma a mentális lexikon írott és hangzó „változatának” vizsgálata.

1.5. Szabad asszociációs vizsgálatok

Megkülönböztethető szabad és kötött asszociációs kísérlet, az utóbbi változatos (szófaji, szemantikai, fonetikai) feltételeket szabhat a válaszcavak tekintetében.

2. Az egyszavas asszociációs adatok főbb vizsgálati szempontjai

2.1. „Hasznosíthatóság”

Az asszociációs kísérletek eredményei a nyelvelméletben, a nyelvoktatásban, a szociálpszichológiában hasznosíthatók; a nyelvelméletben játszott szerepéről, jelentőségéről viták folynak. Egyesek szerint az asszociációs kísérletek a mondat létrehozásának és értésének folyamatairól szolgáltatnak adalékot, mások szerint nem (az utóbbi álláspontot leginkább Chomsky és követői képviselik). Abban nagyobb az egyetértés, hogy e kísérletek – és ez sem kevés – a mentális „szócikk” struktúrájáról és az egyes „szócikkek” közötti kapcsolatokról nyújtanak információt. Ám – így a generativisták egy része – sem a „belső struktúra”, sem a szomszédossági viszonyok nem árulkodnak a mondat egészének létrehozási és értési viszonyairól. A „belső struktúra” a szemantikai megkülönböztető jegyek nyalábjaként, a szomszédossági viszonyok pedig szemantikai mezőként jelentkeznek, tehát a mentális lexikon más-más sajátosságaira világítanak rá. A megkülönböztető jegyek a lexéma (lemma) tárolási, strukturális sajátosságait, a szemantikai mezők pedig a lexémák közötti kapcsolódási viszonyokat tárják fel.

Fontos a „külső nyelvészeti” tény. A mentális lexikon adatait (a lemmákat, lexémákat) nemcsak nyelvi strukturális törvények, hanem társadalmi (szociális, kulturális) tényezők is befolyásolják, illetve ezek tükröződnek, ezért az asszociációs kísérletek eredményei jól hasznosíthatók, pl. az attitűdvizsgálatokban.

2.2. Elemzési irányok (módok)

Az egyválaszos kísérletek során nyert adatok vizsgálata a következő irányokat követheti (egynyelvű populációra vonatkoztatva):

Szinkrón vizsgálatok: egy adott korosztály egy adott időpontban nyert adatainak „önmagukban vett” vizsgálata (pl. a 18 évesek 2004-ben nyert adatainak elemzése).

- Longitudinális: egy adott populáció azonos nyelvi anyag (egy és ugyanazon hívószavak) alapján történő vizsgálata (pl. 5 évenkénti vagy más időbeli elrendezésben történő megismételt vizsgálat).
- Retrospektív: más-más, de azonos korú populáció vizsgálata (pl. az 1983-ban és a 2004-ben 20 évesek eredményeinek egybevetése; emlékeztetünk az 1.1. alpontban a TABLE stimulusról mondottakra).
- Kontrasztív: különböző korosztályok egy időpontban nyert adatainak egybevetése (pl. a 2004-ben 14, illetve 20 évesek adatainak összehasonlító elemzése; a korosztályos különbség is szóba került fentebb, ld. az 1.3. alpontot).

Az asszociációs normák alkalmazott jelleget is ölthetnek (beszédterápia, beszédretardáció). A kísérletek eredményeinek elemzése többféle lingvisztikai kereten belül történhet, az általunk érvényesített szemlélet kiindulópontja H. H. Clark (1970) összegzése.

2.3. Egyszavas válaszok: grammatikai, szemantikai áttekintés

Vannak szófajmegőrző és szófajváltó stimulus-válasz párok. Az előbbiek jobbra paradigmatis viszonyban vannak (grammatikai szempont). Három alosztályt alkotnak: az alá-, mellé- és fölérendelőit (szemantikai szempont). A szófajváltó viszonyban lévő párok leggyakrabban szintagmatikus viszonyt képeznek.

2.3.1. Paradigmatikus válaszok (minimális kontraszt; jelölt-nem jelölt; jegytörlés-jegyhozzáadás; kategória-megőrzés)

Minimális kontraszt

Ha egy stimulus rendelkezik antonim párral, akkor általában ez a leggyakoribb válasz különösen a melléknevek és (ahol lehetséges) a főnevek körében. A minimális kontraszt elve úgy érvényesül, hogy egy adott jegy előjele megváltozik. A HOSSZÚ melléknév jegylistája a [+Polar] jeggyel végződik. Ez változik [-Polar]-ra, ha a válasz a rövid szó. A [Male] jegy előjelének megváltoztatása eredményezi a FÉRFI-nő, FIÚ-lány, NAGYNÉNI-nagybácsi stb. párokat. A határozószavak körében is gyakori az antonim jelentés szerinti pár: FEL-le. Vannak e csoporthoz sorolható, kölcsönösséget kifejező igék: AD-kap, VÁSÁROL-elad, JÖN-megy. E párok között is egy adott jegy más-más előjele a különbség alapja. Az előjelben mutatott kontraszt gyakori az igei grammatikai formák körében is: [+/-Plural]: VAN-vannak; [+/-Past]: VAN-volt stb. Rendszerint a jegylista utolsó tagja cserélődik: a FÉRFI gyakrabban váltja ki a nő, mint a fiú választ: ezért az utolsó jegy a [+Male], nem pedig az [+Adult]. A nem utolsó helyet elfoglaló jegy ritkábban cserélődik. A FÉRFI szó – mint említettük – ritkábban váltja ki a fiú, még inkább a lány szót (az utóbbi kétféle változtatást je-

lentene). A minimális kontraszt egy jegyelőjelének megváltoztatása mellett tehát a jegyek hierarchizálásáról is informál (a „legalsó” jegy változik).

Jelöltség

A JOBB hívószó gyakrabban váltja ki a *jó* válaszsztót, mint fordítva; a KUTYÁK-*kutya* pár gyakoribb, mint a KUTYA-*kutyák*; a múlt idejű igék gyakrabban váltanak ki jelen idejű válaszokat, mint fordítva. A példákban a *jó*, a *kutya*, a jelen idő a jelöletlen tag, a *jobb*, a *kutyák* és a múlt idő a jelölt tag. A *tanító* szó jelöletlen a *tanítónőhöz-höz*, a *magas* az *alacsony-hoz*, az *én* az *engem-hez* képest. A jelöltség-jelöletlenség többféleképpen tudat magáról. A *felemelték a tanítók fizetését* mondat egy adott halmaz (tanítók) minden elemére vonatkozik, míg a *Felemelték a tanítónők fizetését* a halmaznak csak meghatározott elemeire. A *Pista 120 centi magas* megállapítás egy nem túl természetes férfit/fiút jelöl, még sem helyeselhető az átfogalmazás: *Pista 120 centi alacsony* (további részleteket ld. Kiefer).

A jelöltség a minimális kontraszt sajátos esete. Azon alapszik, hogy a „valamiről (egy adotról) való változtatás” erősebb, mint a „valamire (egy újra) való változtatás”. A jelöltség és a minimális kontraszt szerint a hívó- és válaszsztó mellérendelést (FÉRFI-*nő* stb.) és antonim párt is alkothat (MAGAS-*alacsony*), bár az utóbbi is tekinthető mellérendelői, a FÉRFI -*nő* pár pedig antonim viszonynak.

Jegytörlés és jegyhozzáadás

A szavakhoz rendelhető jegylistáról egy jegy törölhető, illetve a listához hozzáadható egy jegy, miközben a törlés vagy hozzáadás rendszerint a jegylista végén játszódik le, azaz ez a művelet is előfeltételezi a jegyek hierarchikus rendezettségét. A jegytörlés fölérendelést (ALMA-*gyümölcs*), a jegyhozzáadás pedig alárendelést (GYÜMÖLCS-*alma*) eredményez. Jegytörlés természetesen az igék körében is lehetséges: a MEGÖL hívószóra adott *meghal* választ a [+Cause] jegy törlése eredményezi (hasonló módon: TANUL-*tanít*, ESZIK-*etet*, LÁT-*mutat*). Ide tartoznak a közeli szinonimák, pl. OTTHON-*ház*. Az *otthon* rendelkezik mindazokkal a jegyekkel, melyekkel a *ház* és még egy további (lehetséges, választható) jeggyel. A törlés gyakoribb, mint a hozzáadás, mert sokféle jegy adható hozzá, míg a törlés specifikus. A fölérendelés időben gyorsabb, mint az alárendelés.

Kategória-megőrzés

A kategória-megőrzés a hívó- és válaszsztó közti grammatikai (szófaji) viszonyt fejezi ki. A válaszsztó szófajmegőrző vagy szófajváltó lehet; paradigmatis vagy szintagmatikus viszony jöhet létre. A szófajiságra utaló jegy, a [+V], [+N], [+Adj] a jegyhierarchia csúcsán áll, ebből (a jegytörlésről és -hozzáadásról fentebb mondottak alapján) az következne, hogy a szófajváltás ritkább, a szófaj megőrzése a gyakoribb.

A paradigmaticus válaszok az elvégzett műveletek nehézsége szerint sorrendbe állíthatók: a jegy előjelének megváltoztatása (legkönnyebb), a jegylista aljáról egy jegy törlése (könnyű), a jegylista végéhez egy jegy hozzáadása (nehéz), végül a jegylista élén álló jegy megváltoztatása (legnehezebb).

2.3.2. Szintagmatikus válaszok

A szintagmatikus válaszok ritkábbak, mint a paradigmaticusak; két, egymással kapcsolatban lévő szabály szerint születnek.

Szelekciós jegy realizációja

A jegylista gyakran tartalmaz kontextusra utaló szelekciós jegyet, és a válasz gyakran e kontextust jeleníti meg. E típus tehát eleve szófajváltó. A *fiatal* melléknév lehetséges szelekciós megkötése a főnevek vonatkozásában: [+Det[+Anim], ezért a FIATAL-ra gyakori válasz a *fiú, lány, ember, nő*. A főneveknek nincsenek szelekciós jegyei, csak az igéknek, mellékneveknek (és néhány más szófajnak). A főnevek tehát ritkábban váltanak ki szintagmatikus választ, mint az igék, melléknevek vagy határozószók. Az igék szelekciós jegyei főnévi alanyokat, tárgyakat, határozószavakat specifikálnak; ezek lexikalizálódott formában jelenhetnek meg válaszként. E jelenség egyúttal arra is magyarázat, hogy a melléknevek gyakrabban váltanak ki főneveket, mint fordítva.

Idióma-kiegészítés

A KEMÉNY hívószó könnyen váltja ki a *dió* választ a *kemény dió* idióma hatására. Az idióma-kiegészítés rokonságban van a szelekciós jegy realizációval. A válaszszó a hívószó kiegészítője egy ismert idiómában: *ÁSÓ-kapa, SÓ-bors* stb. A DIÓ ritkábban váltja ki a *kemény* válaszsót, tehát az idióma-kiegészítés balról jobbra működik. Ez az irány jellemzi sok nyelvben a főnevek és a melléknevek sorrendjét, ennek következtében ezekben a nyelvekben a melléknevek gyakrabban váltanak ki főnévi választ, mint fordítva. Ez vonatkozik a tárgyas igére is: gyakrabban váltanak ki tárgyat, mint alanyt, mert a tárgy rendszerint követi az igét. A szintagmatikus válaszokat befolyásolja a mondatok produkálásának balról jobbra tartó iránya.

A szelekciós jegy realizációját és az idióma-kiegészítést az kapcsolja össze, hogy a válaszszó az első esetben a lehetséges grammatikai kontextust, a második esetben pedig a lexikait jeleníti meg.

3. Magyar egyválaszos asszociációs kísérletek

3.1. Az 1980-as évek

Az első magyar, egyszavas választ kérő asszociációs kísérletek elvégzésére az 1980-as években került sor, egyfelől a már említett Kent és Rosanoff klasszikus

műve, másfelől az A. A. Leontyev (1977) vezetésével elkészült orosz asszociációs szótár szolgált mintául, a mintaadást elsősorban a hívó szavak azonossága jelentette. A legfontosabb indíték az volt, hogy korábban nem készült ilyen magyar munka. A munkálatokat néhai Papp Ferenc akadémikus és e sorok írója szervezte, a kísérlet lebonyolítását és az eredmények szótárszerű feldolgozását Balló Larissza (1983) és Jagusztinné Újvári Klára (1985) végezte. Balló Larissza az egyetemisták (18-24 évesek), Jagusztinné Újvári Klára az általános iskolások (10-14 évesek) asszociációs anyagát dolgozta fel.

Mindkét magyar asszociációs szótár 188 hívó szót használt, a kísérletbe bevont személyek a hívószavakat írásban kapták meg, válaszolni is írásban kellett. A munkát rövid feladatmagyarázat előzte meg. Ennek során közöltük, hogy a hívószavakat nem hangosan, de hallhatóan mondjuk, hogy mindenki egyforma tempóban dolgozzon, ugyanezt a célt szolgálta a „hajts a következő laphoz” utasítás. A válaszra kb. 2 másodpercet szántunk, hogy elkerüljük a túl rövid és a túl hosszú válaszadási idő csapdáit. Tovább csökkenteni az esetleges kedvezőtlen hatást az a tény, hogy a későbbi elemző részben minden hívó szóval kapcsolatban csak a leggyakoribb válaszokra leszünk tekintettel.

3.2. 20 év múlva: asszociációs normák 18-24 éves egyetemisták körében 1983-ban és 2004-ben

2004-ben lehetőség nyílt arra, hogy a fenti kísérletet megismételjük a 18-24, illetve a 10-14 évesek körében. Igyekeztünk minden tekintetben a 80-as években alkalmazott eljárásokhoz igazodni. Egyetlen kivételt tettünk: a 10-14 évesek körében: a kísérletben résztvevők számát – más célból kifolyólag – alaposan növeltük, de mivel az alábbi elemzés tárgyai nem az általuk produkált norma, e vonatkozást itt nem részletezzük. A 18-24 évesek száma mindkét évben (1983., 2004.) 380 volt.

3.2.1. Válaszszavak: csoportok, alcsoportok

A nyert eredmények alcsoportjainak kialakításában egyfelől a hívó- és válaszszó közötti grammatikai viszony (szófajváltó, szófajmegőrző), a 2 populáció válaszszavainak lexikai azonossága/különbözősége a kiindulópontok. A grammatikai és a szemantiko-pragmatikai szempont többféleképpen kombinálódhat. Az ÁGY (1.) hívószó válaszszava (*alvás*) szófajmegőrző és a két populáció lexikailag azonos választ ad. Az ABLAK (45.) hívószó válaszszavai szófajmegőrzőek, de lexikailag eltérőek (*fény, ajtó*), míg az ÁLOM (73.) esetében az egyik válaszszó szófajmegőrző (*alvás*), a másik szófaj vált (*szép*).

Az 1. táblázat e kétféle viszonyt rögzíti szófajonkénti bontásban.

1. táblázat

Főnevek, igék, melléknevek, főnévi igenevek

Főnevek

1983, 2004		viszony	Főnevek		1983, 2004		Viszony
Hívószó	1. válasz	Gr	Hívószó	1. válasz	1. válasz	Gr	
1. ÁGY	<i>alvás</i>	++M	45. ABLAK	<i>fény</i>	<i>ajtó</i>		++M
2. ALAK	<i>forma</i>	++M	46. ANYA	<i>szeretet</i>	<i>apa</i>		++M
3. APA	<i>anya</i>	++M	47. BETEGSÉG	<i>baj</i>	<i>egészség</i>		++M
4. ASSZONY	<i>nő</i>	++M	48. CSOPORT	<i>közösség</i>	<i>emberek</i>		++M
5. ASZTAL	<i>szék</i>	++M	49. DOLOG	<i>munka</i>	<i>valami</i>		++M
6. BABA	<i>játék</i>	++M	50. ERDŐ	<i>fa</i>	<i>fák</i>		++M
7. EGÉSZSEG	<i>betegség</i>	++M	51. ERŐ*	<i>izom</i>	Ø		+M, ?
8. ÉLET	<i>halál</i>	++M	52. HÁZ	<i>lakás</i>	<i>otthon</i>		++M
9. EMBER	<i>állat</i>	++M	53. HELY	<i>szék</i>	<i>város</i>		++M
10. ÉV	<i>hónap</i>	++M	54. HOLD	<i>éjszaka</i>	<i>nap</i>		++M
11. FALU	<i>város</i>	++M	55. IGAZSÁG	<i>hazugság</i>	<i>jog</i>		++M
12. FEJ	<i>haj</i>	++M	56. KALAPÁCS	<i>sarló</i>	<i>szög</i>		++M
13. FÉNY	<i>nap-</i>	++M	57. KATONA	<i>hadsereg</i>	<i>háború</i>		++M
14. FÉRFI	<i>nő</i>	++M	58. KÉP	<i>festmény</i>	<i>keret</i>		++M
15. FIÚ	<i>lány</i>	++M	59. NÉV*	<i>film</i>	Ø		+M, ?
16. FOLYÓ	<i>víz</i>	++M	60. OLDAL	<i>lap</i>	<i>könyv</i>		++M
17. GYOMOR	<i>éhség</i>	++M	61. ÓRA	<i>idő</i>	<i>perc</i>		++M
18. GYÜMÖLCS	<i>alma</i>	++M	62. PAPÍR	<i>ceruza</i>	<i>lap</i>		++M
19. HÁBORÚ	<i>béke</i>	++M	63. REND	<i>tisztség</i>	<i>szoba</i>		++M
20. HANG	<i>zene</i>	++M	64. SÓ	<i>bors</i>	<i>cukor</i>		++M
21. HARAG	<i>düh</i>	++M	65. SZÓ	<i>beszéd</i>	<i>mondat</i>		++M
22. IDŐ	<i>óra</i>	++M	66. SZOBA	<i>lakás</i>	<i>ház</i>		++M
23. ISKOLA	<i>tanulás</i>	++M	67. TÉR	<i>idő</i>	<i>utca</i>		++M
24. ISMERŐS	<i>barát</i>	++M	68. TERMELES	<i>munka</i>	<i>gazdaság</i>		++M
25. KÉZ	<i>láb</i>	++M	69. ÜNNEP	<i>május elseje</i>	<i>karácsony</i>		++M
26. LÁB	<i>kéz</i>	++M	70. VÁROS	<i>Debrecen</i>	<i>falu</i>		++M
27. LÁMPA	<i>-fény</i>	++M	71. VÍZ	<i> folyó</i>	<i>tűz</i>		++M
28. LÁNYA	<i>fia</i>	++M	72. ZENE	<i>tánc</i>	<i>dallam</i>		++M
29. LEÁNY	<i>fiú</i>	++M					
30. MOZI	<i>film</i>	++M	73. ÁLOM	<i>szép</i>	<i>alvás</i>		-M+M
31. NÉGYZET	<i>kocka</i>	++M	74. BAJ	<i>rossz</i>	<i>gond</i>		-M+M
32. ÓCEÁN	<i>víz</i>	++M	75. BARÁT	<i>jó</i>	<i>barátnő</i>		-M+M
33. ORSZÁG	<i>Magyarország</i>	++M	76. FÖLD	<i>fekete</i>	<i>Ég</i>		-M+M
34. ÖRÖM	<i>bánat</i>	++M	77. GYEREK	<i>kicsi</i>	<i>felnőtt</i>		-M+M
35. PONT	<i>vessző</i>	++M	78. HEGY	<i>magas</i>	<i>völgy</i>		-M+M
36. REGGEL	<i>este</i>	++M	79. KENYÉR	<i>fehér</i>	<i>étel</i>		-M+M
37. RESZ	<i>egész</i>	++M	80. MUNKA	<i>nehéz</i>	<i>pihenés</i>		-M+M
38. SAROK	<i>utca-</i>	++M	81. NAGY- MAMA	<i>öreg</i>	<i>nagypapa</i>		-M+M
39. SZÁR	<i>virág</i>	++M	82. NAP	<i>süt</i>	<i>hold</i>		-M+M
40. SZÉK	<i>asztal</i>	++M	83. OROSZLÁN	<i>vad</i>	<i>állat</i>		-M+M
41. UTCA	<i>ház</i>	++M	84. ORVOS	<i>gyógyít</i>	<i>beteg</i>		-M+M
42. VAJ	<i>kenyér</i>	++M	85. SZOMBAT	<i>szabad</i>	<i>vasárnap</i>		-M+M
43. VILÁG	<i>Föld</i>	++M	86. ÚT	<i>hosszú</i>	<i>utca</i>		-M+M
44. VIRÁG	<i>rózsa</i>	++M	87. VENDÉG	<i>váratlan</i>	<i>ház</i>		-M+M
			88. JEGY	<i>mozi-</i>	<i>busz</i>		--M
			89. PÉNZ	<i>kevés</i>	<i>sok</i>		--M

			90. SZEM	<i>kék</i>	<i>lát</i>	--M
			91. SZÍN	<i>piros</i>	<i>kék</i>	--M
			92. SZŐNYEG	<i>perzsa-</i>	<i>padló</i>	--M
93. EREDMÉNY	<i>jó</i>	--M				
94. KÁLYHA	<i>meleg</i>	--M				
95. NÉP	<i>magyar</i>	--M				
96. TOLVAJ	<i>lop</i>	--M				
			97. BENYOMÁS	<i>érzés</i>	<i>első</i>	+M-M
			98. KÖNYV	<i>olvasás</i>	<i>olvas</i>	+M-M
			99. ÚJSÁG	<i>hírek</i>	<i>olvas</i>	+M-M

Igék

Hívószó	1983, 2004	viszony	Hívószó	1983	2004	viszony
	1. válasz	Gr		1. válasz	1. válasz	Gr
100. AD	<i>kap</i>	++M	124. ISZIK	<i>részeg</i>	<i>eszik</i>	-M+M
101. BEMEGY	<i>kijön</i>	++M	125. SEGIT*	<i>barát</i>	Ø	-M ?
102. BESZÉL	<i>mond</i>	++M	126. SET AL	<i>park</i>	<i>megy</i>	-M+M
103. CSINÁL	<i>tesz</i>	++M	127. SZERET	<i>szerelem</i>	<i>imád</i>	-M+M
104. ELMEGY	<i>visszajön</i>	++M				
105. FELEL	<i>válaszol</i>	++M	128. TANUL	<i>olvas</i>	<i>okos</i>	+M-M
106. GONDOL	<i>vél</i>	++M	129. LEÜL	<i>feláll</i>	<i>szék</i>	+M-M
107. JÖN	<i>megy</i>	++M	130. IGER*	<i>ad</i>	Ø	+M ?
108. KERES	<i>talál</i>	++M				
109. KÍVÁN	<i>akar</i>	++M	131. FUT	<i>szalad</i>	<i>rohan</i>	++M
110. LÁT	<i>néz</i>	++M				
111. MEGLÁT	<i>észrevesz</i>	++M				
112. MEGY	<i>jön</i>	++M				
113. MOND	<i>beszél</i>	++M				
114. TALÁL	<i>keres</i>	++M				
115. TANÍT	<i>oktat</i>	++M				
116. TART	<i>fog</i>	++M				
117. TESZ	<i>-vesz</i>	++M				
118. ÜL	<i>áll</i>	++M				
119. VÁSÁROL	<i>vesz</i>	++M				
120. DOLGOZIK	<i>munka</i>	++M				
121. KÜLD	<i>levél</i>	++M				
122. MEGBOCSÁT	<i>bűn</i>	++M				
123. TUD	<i>okos</i>	++M				

Melléknevek

Hívószó	1983, 2004	viszony	Hívószó	1983	2004	viszony
	1. válasz	Gr		1. válasz	1. válasz	Gr
132. DRÁGA	<i>olcsó</i>	++M	149. ÉDES	<i>cukor</i>	<i>savanyú</i>	-M+M
133. EGYSZERŰ	<i>bonyolult</i>	++M	150. ÉHES	<i>étel</i>	<i>szomjas</i>	-M+M
134. FEKETE	<i>fehér</i>	++M	151. ÉRDEKES	<i>könyv</i>	<i>unalmas</i>	-M+M
135. FIATAL	<i>öreg</i>	++M	152. GYORS	<i>-vonat</i>	<i>lassú</i>	-M+M
136. HIDEG	<i>meleg</i>	++M	153. HOSSZÚ	<i>út</i>	<i>rövid</i>	-M+M
137. JÓ	<i>rossz</i>	++M	154. KEMÉNY	<i>dió</i>	<i>puha</i>	-M+M
138. KEDVES	<i>aranyos</i>	++M	155. LASSÚ	<i>csiga</i>	<i>gyors</i>	-M+M
139. KESERŰ	<i>édes</i>	++M	156. NEHÉZ	<i>súly</i>	<i>könnyű</i>	-M+M
140. KICSI	<i>nagy</i>	++M	157. MAGYAR	<i>-ország</i>	<i>német</i>	-M+M
141. MAGAS	<i>alacsony</i>	++M	158. PIROS	<i>alma</i>	<i>kék</i>	-M+M
142. NAGY	<i>kicsi</i>	++M	159. SAVANYÚ	<i>uborka</i>	<i>édes</i>	-M+M
143. NYUGODT	<i>ideges</i>	++M	160. SÖTÉT	<i>éjszaka</i>	<i>világos</i>	-M+M
144. ÖREG	<i>fiatal</i>	++M	161. SZÉP	<i>lány</i>	<i>csúnya</i>	-M+M
145. ROSSZ	<i>jó</i>	++M	162. SZOMJAS	<i>iszik</i>	<i>éhes</i>	-M+M
146. RÖVID	<i>hosszú</i>	++M	163. TELE	<i>pohár</i>	<i>üres</i>	-M+M
147. SIMA	<i>érdes</i>	++M				
148. ÚJ	<i>régi</i>	++M				
			164. ERŐS	<i>izmos</i>	<i>gyenge</i>	++M
			165. FEHÉR	<i>hó-</i>	<i>fekete</i>	++M
			166. LÁGY	<i>puha</i>	<i>kemény</i>	++M
			167. TISZTA	<i>piszkos</i>	<i>koszos</i>	++M
168. KÉK	<i>ég</i>	--M				
169. OROSZ	<i>nyelv</i>	--M				
170. ZÖLD	<i>fű</i>	--M				
			171. SÁRGA	<i>irigység</i>	<i>nap</i>	--M
			172. SZABAD	<i>Idő</i>	<i>madár</i>	--M
			173. HANGOS	<i>zajos</i>	<i>zene</i>	+M-M

Főnévi igenevek

Hívószó	1983, 2004	viszony	Hívószó	1983	2004	viszony
	1. válasz	Gr		1. válasz	1. válasz	Gr
174. ÁLLNI	<i>ülni</i>	++M	179. ÉLNI	<i>jó</i>	<i>halni</i>	-M+M
175. ENNI	<i>inni</i>	++M	180. HALLANI	<i>zene</i>	<i>látni</i>	-M+M
176. ÉRTENI	<i>tudni</i>	++M				
177. ÍRNI	<i>olvasni</i>	++M	181. ALUDNI	<i>ágy</i>	<i>álom</i>	--M
178. NÉZNI	<i>látni</i>	++M	182. HALLGATNI	<i>arany</i>	<i>zene</i>	--M
			183. KÉRDEZNI	<i>felelni</i>	<i>válaszolni</i>	++M
			184. EMLÉKEZNI	<i>gondolni</i>	<i>emlék</i>	+M-M

**185. KELL	szükséges	muszáj
***186. MÉLY	víz	Ami

*Az ERŐ, NÉV, ÍGÉR és SEGÍT hívószavakra adott leggyakoribb válaszszó 2004-ben a „nincs válasz”.

** Mint osztályát egyedül képviselő szót, a további vizsgálatokból kizárom.

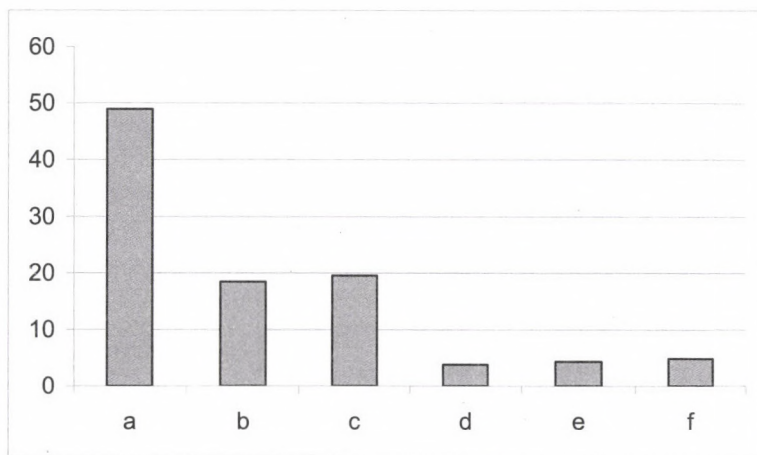
***A 2004-es adatfelvétel során – sajnálatos módon – nem vettük észre az elgépelést (MÉLY helyett MELY, ami a válaszadáskor némi zavart okozott, ezért a továbbiakban ezt a hívószót nem vesszük figyelembe). Annyiban tanulságos a dolog, hogy eddig az volt a közkeletű vélekedés, hogy asszociációs kísérletekben hívószóul csak tartalmas szavak szolgálhatnak. Látható a 2004-es adatokból, hogy a MELY funkciószóra is adekvát válaszok érkeztek.

3.2.2. Szófajmegőrzés, szófajváltás, lexikai azonosság

A válaszcsoportokat az alcím szerinti jegyek kombinációja szüli, alakítja. Az OROSZLÁN (83.) hívószóra adott válaszcsoport *vad* (1983), illetve *állat* (2004): a változók tehát a szófajváltás, a szófajmegőrzés és a lexikai azonosság/különbözőség. Valamennyi hívószó leírható a szóban forgó módon. 6 alcsoportot nyertem (az alábbi diagrammok ezeket mutatják be). A következő rövidítéseket használom: ha a válaszcsoport mindkét populáció esetében szófajmegőrző, akkor ++M, ha csak az egyik populáció esetében, akkor +M (mindig az 1983-as populációs eredménye áll az első helyen), szófajváltás esetében -M szerepel. Ha a válaszcsoport a két populációnál azonos, akkor +L, ha nem, akkor -L jelzés szerepel.

3.2.2.1. A válaszcsoportok mint a jegyek kombinációja

1. ábra

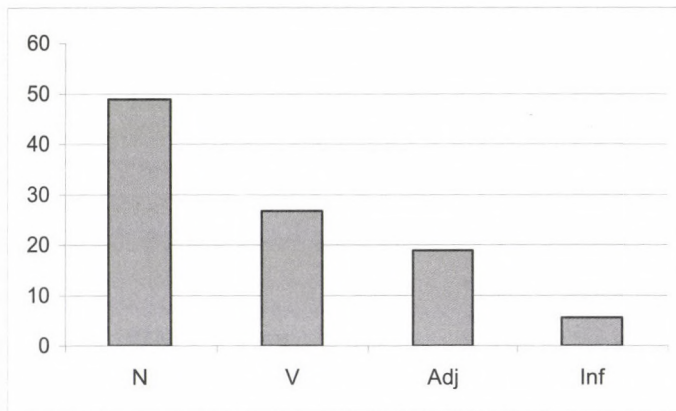
A vizsgált szó mennyiség közel felét az jellemzi (1. ábra), hogy a hívószó szófaját mindkét populáció megőrzi, és lexikailag azonos válaszcsoportokat használ („a” oszlop). Ez a mentális lexikon egységei és a közöttük lévő kapcsolatok egy részének stabilitásáról árulkodik, ami várakozásunknak megfelel. Azonban az egységek és a közöttük lévő kapcsolatok ugyancsak közel fele változik, ami szintén megfelel várakozásunknak, lévén, hogy a nyelv legváltozékonyabb rétege a szókincs. A változások több szálon futnak: vannak tömegesebben alkalmazott és kevésbé tömegesen alkalmazott megoldások. A „b” és a „c” oszlop kifejezte a gyakori megoldásokat: a kb. 50%-ból 40% a részesezésük. Vagy úgy, hogy az 1983-as populáció szófajváltó, a 2004-es szófajmegőrző és lexikailag eltérő választ ad („b” oszlop), vagy úgy, hogy mindkét populáció válasza

szófajmegőrző, de lexikailag különböző („c” oszlop). A szókincs tehát vagy a grammatikai vagy a lexikai vonalon változik, de a kettőn nem egyszerre, erről árulkodnak a további megoldások. A további három alosztály („d”, „e” és „f” oszlop) mennyiségileg jelentéktelen: arányuk 5%-nyi (együttesen 15%). Két alosztály („d”, „e”) azt fejezi ki, hogy a hívó- és a válaszcso más-más szófajú, lexikailag vagy azonosak, vagy eltérőek. A harmadik alosztály („f”) szerint az 1983-as populáció szófajmegőrző, a 2004-es szófajváltó, lexikálisan különböző válaszokat ad. A változás ritkább fajtái tehát azok, amikor mind a grammatikai, mind a lexikai komponens egyszerre változtatást szenved.

3.2.2.2. Fontosabb alcsoportok

Az első három („a”, „b”, „c”) alosztály a vizsgált szómennyiség közel 80%-át jelenti.

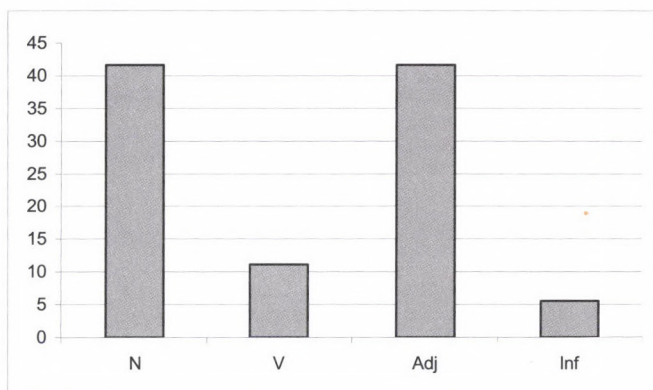
(i) ++M, +L: szófajmegőrzés, lexikai azonosság

2. ábra

Ez a legnépesebb alosztály, mint jegyeiből látszik (2. ábra) a mentális lexikon egységeinek és az egységek közötti kapcsolatok stabilitásáról árulkodik. E tekintetben nincs szófaji különbség. A főnevek dominanciája látszólagos, oka az, hogy a vizsgálati anyagban ezek vannak túlsúlyban (186 hívószó közül 103 a főnév, 32 az ige, 40 melléknév, 11 főnévi igenév). A majdnem egyenlő számú ige és melléknév e funkcióban azonos súlyúak.

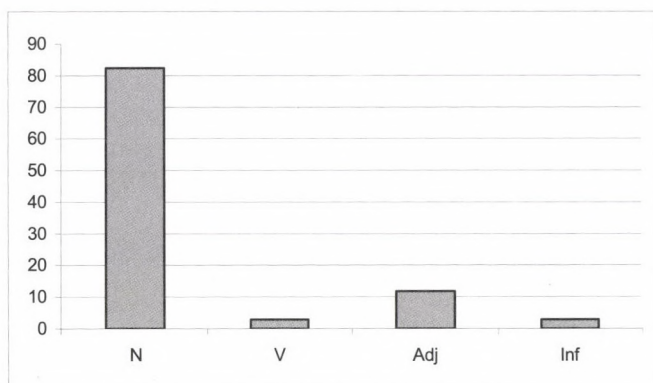
(ii) -M1983, +M2004, -L: szófajváltás (1983), szófajmegőrzés (2004), lexikai, különbözőség

3. ábra

Elvárásainknak megfelel, hogy az időfaktor (20 év) szerinti nyelvi változás grammatikai (szófaji) és lexikai köntösben is megjelenik (3. ábra). A változás erősen szófaj-kötődésű: a főnevek és a melléknevek kiemelkedő szerepet játszanak e folyamatban, az ige és a főnévi igenév jóval szerényebbet.

(iii) ++M,-L: szófajmegőrzés, lexikai különbözőség

4. ábra

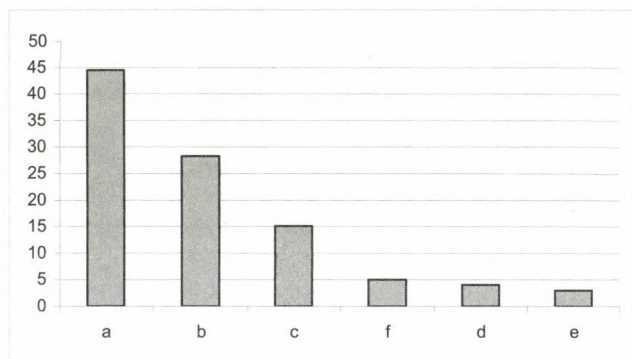
A szófaj megőrzése lexikai váltás mellett – az idő paraméter szerint – a főneveket jellemzi (4. ábra).

3.2.3. Jegykombinációk és szófajok

Az előző alpont a kísérletben használt szavak összességét elemezte a jegyek és ezek kombinációja révén generált alcsoportok szerint. Érdekes a szófajonkénti vizsgálatot elvégezni.

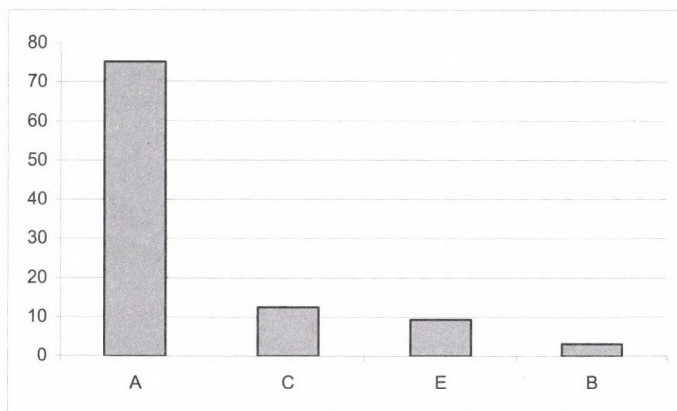
3.2.3.1. Főnevek

5. ábra

A főnevek a szófajmegőrzést erősítik (l. 5. ábra: az „a” és „b” oszlop ++M jegye), azonban a lexikai változásnak szívesen utat engednek („b” és „c” oszlop - L jegyet tartalmaz). A változás elől nemigen elzárkózó szófaj, és ebben a lexikai komponens némileg erősebb.

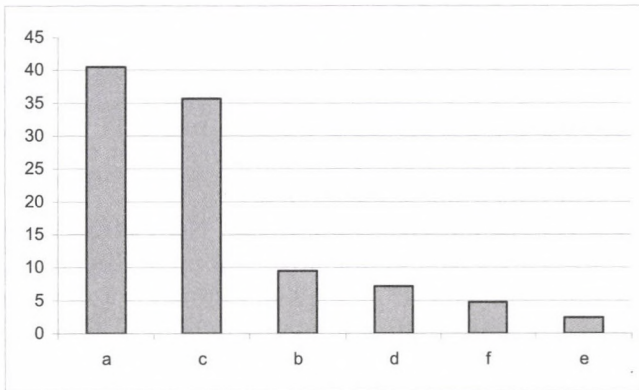
3.2.3.2. Igék

6. ábra

Az igék a változásnak erőteljesen ellenálló szófaj (6. ábra): az „A” oszlop (mindkét populáció szófajmegőrző, lexikailag azonos válaszsót használ) dominál, a további lehetőségek nem mindegyike jelenik meg, ha igen, akkor mennyiségileg jelentéktelen.

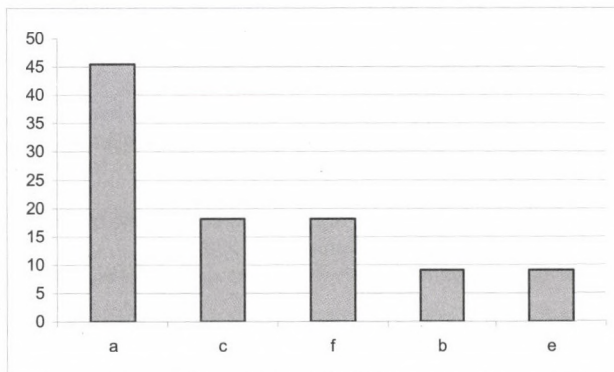
3.2.3.3. Melléknevek

7. ábra

A melléknevek kétarcúak (7. ábra): jellemzi őket a konzervativizmus („a” oszlop: szófajmegőrzés és azonos lexikai válasz), de a változás sem idegen tőle („c” oszlop: a két generáció szófajt vált és lexikálisan eltérő válaszsót ad).

3.2.3.4. Főnévi igenevek

8. ábra

A főnévi igenevek körében erőteljes a konzerváló tendencia (l. 8. ábra: az „a” oszlopot), a változásnak mérsékelten enged („c” és „f” oszlop), ami egyaránt jelenthet szófajváltást és lexikai különbözőséget.

Az eddigi vizsgálat a grammatikai (szófaji) szerepet igyekezett tisztázni. Enne során kiderült, hogy a változásban a grammatikai és a lexikai (szemantikai) komponens egyenrangú szerepet játszik. A grammatikai szempont szófajiságra való szűkítése az alábbi tanulságokkal szolgált:

- (i) A főnevek mérsékelten segítik a változást: elsősorban a lexikai (szemantikai), kevésbé a grammatikai komponens révén.
- (ii) Az igék a változásnak erőteljesen ellenálló szófaj.
- (iii) A mellénevek kétarcúak: igyekeznek a meglévő viszonyokat konzerválni, ugyanakkor változást is generálni.
- (iv) A főnévi igenevek az állandóságot erősítik.

A fentiek természetesen előzetes eredmények. Nem került sor a lexikai (szemantikai) elemzésre; ennek és a grammatikainak eredményeit egybevetve kaphatunk általánosabb képet. Miről? A lexikai változások mikro szintjéről. Ami azért jelentős, mert a makro-szintűekről többet tudunk, a mikro-szintről nincsenek számottevő ismereteink.

Irodalom

- Balló L.** (1983) *Magyar verbális asszociációk I.* Szeged, Budapest, Debrecen.
- Caramazza, A. A. and Bemdt, R. S.** (1978) Semantic and Syntactic Processes in Aphasia: A review of the literature. *Psychological Bulletin* 85. pp. 898-918.
- Clark, H. H.** (1970) Word Associations and Linguistic Theory. In: Lyons, J. (ed.). *New Horizons in Linguistics.* Penguin Books.
- Deese, J.** (1962) On the Structure of Associative Meaning. *Psychological Review* 69. pp. 161-175.
- Gósy M. és Kovács M.** (2001) A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125. 330-354.
- Jagustinné Újvári K.** (1985) *Magyar verbális asszociációk 2.* Szeged, Budapest, Debrecen.
- Kent, G. H. and Rosanoff, A. J.** (1910) A study of association in insanity. *American Journal of Insanity* 67. pp. 37-96, 317-390.
- Kess, J. F.** (1992) *Psycholinguistics. Psychology, Linguistics and the Study of Natural Language.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kiefer F.** (2000) *Jelentélmélet.* Budapest: Corvina.
- Leontyev, A. A.** (szerk., 1977) *Szlovár asszociatívnyüh norm russzkovo jazika.* Moszkva: MGU.
- Lucariello, J., Kyratzis, A., and Nelson, K.** (1992) Taxonomic knowledge: What kind and when. *Child Development* 63. pp. 978-998.
- Mandler, C.** (1979) Categorical and schematic organization in memory. In: Puff, C. R. (ed.). *Memory organization and structure.* New York: Academic Press. 259-302.
- Nelson, K.** (1996) *Language in Cognitive Development. Emergence of the Mediated Mind.* Cambridge University Press.
- Schreuder, R., B. and Weltens, J.** (eds., 1993) *The Bilingual Lexicon.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Sell, M. A.** (1992) The development of children 's knowledge structures: Events, slots, and taxonomies. *Journal of Child Language* 19. pp. 659-676.
- Taylor, I.** (1990) *Psycholinguistics. Learning and Using Language.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Thumb, A. and Marbe, K.** (1901) *Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung.* Leipzig: Engelmann.

OLASZY GÁBOR ÉS ABARI KÁLMÁN*

MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium

* Debreceni Egyetem, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

olaszy@nytud.hu**Adatbázisok és számítógépprogramok a magyar beszéd
időszerkezeti vizsgálatához**

Speech databases are gaining more and more importance in speech research. Two new Hungarian databases and the necessary software tools are introduced. The first (available at: <http://fonetika.nytud.hu>) helps to study the timing map of Hungarian words. The timing map shows the duration of each sound in the word in milliseconds at a certain articulation speed. The database contains 1.5 million Hungarian words, their pronunciation forms and their timing maps. The calculation of the timing map is based on a two-level duration model, developed at the Kempelen Farkas Speech Research Laboratory for Hungarian. Using the database, audio control is also available for 60.000 words. Visual information is also given about the time function of the wave form. So, internal timing control measurements are also available. An interactive Java applet helps to draw the time function of the selected word and to show the sound boundaries on the basis of which the measurement of the timing map is performed. The second speech database helps to make sound duration measurements for Hungarian read speech. The database contains 480 sentences (16 min.), labelled with sound and word boundary markers. Sound durations (taking into account the preceding and following sound environment, the position of the sound in the word, the phonological short/long category, etc.) can be performed on a wide range. Word durations can be measured as well by selecting words according to the number of syllables and word positions in the sentences. The results and distributions are represented in txt files. Several sample measures are introduced for Hungarian in this paper. The development of further databases (like news reading) is under way.

Bevezetés

A beszéd időszerkezete talán a legrégebben kutatott hangtani témakör. A magyar beszéd ilyen irányú kísérleti vizsgálata közel 100 évre vezethető vissza (Gombocz, 1909). A mai kutatások leginkább a beszéd dinamikus vizsgálata vonatkozásában folynak. Ilyenek például: a beszédhangok időtartamának meghatározásában részt vevő bonyolult, soktényezős folyamatok, a beszédtempó változása a közlésfolyamat különböző pontjain, a beszédszünetek időtartam-eloszlásainak esetlegesen beszélőfüggő jellemzői, az időszerkezeti elemek és a műfaji tartalom összefüggése. A kiejtett hangsor időszerkezeti elemeinek tanulmányozásához a beszédjelen kell közvetlenül a hangidőtartamokat megmérni. Az ilyen mérések eddig hosszadalmasak és egyediek voltak. A hangidőtartam-méréseket célszerű nagy tömegű hangon elvégezni, mivel csak így kapunk olyan eredményt, amely jellemző az adott vizsgálati körre. Ezt a követelményt lehet

biztosítani az úgynevezett beszédatadabázison való méréssel. Különböző céllal készültek az utóbbi időben ilyen adatbázisok, ezek sorát gazdagítjuk a jelenleg ismertett két adatbázissal. Magyar nyelvre az első beszédatadabázist 1995-98 között hozták létre (Vicsi és Vígh, 1998) a BABEL elnevezésű 5 közép- és kelet-európai nyelvet feldolgozó munkaprogram keretén belül. A magyar BABEL adatbázis általános célú kutatásokhoz készült és fonetikai címkékkel ellátott szövegeket is tartalmaz. További beszédatadabázisok is készültek Magyarországon, ezeket leginkább beszédfelismerők betanítására készítették. Ilyenek a nemzetközi szabvány alapján készített SpeechDat-E vezetékes telefonról rögzített magyar beszédatadabázis (Pollák, *et al.*, 2000), az MTBA Magyar mobiltelefonokról rögzített beszédatadabázis (Vicsi, 2001), valamint az irodai környezetben rögzített, két csatornás, folyamatos beszédet tartalmazó beszédatadabázis (Vicsi, *et al.*, 2004). Az említett adatbázisok mindegyike olvasott beszédet tartalmaz és legalább részben fonémaszinten szegmentált.

A jelen munkában két olyan időszerkezeti mérésekre specializált új adatbázist ismertetünk, amelyek egyrésztől tartalmukban, másrésztől célkitűzésükben különböznek az előbb bemutatott adatbázisoktól. A célkitűzés lényege, hogy nem csak az adatbázist adjuk közre, hanem az adatbázisokban való adatbányászáshoz elkészült szoftvereket is. Ezek szorosan illeszkednek az adatbázisok struktúrájához, tartalmához. Így nemcsak programozó szakemberek tudják birtokba venni az adatbázisokat, hanem általános számítástechnikai ismeretekkel rendelkezők is. A kereső és mérő szoftverek egyrésztől lehetővé teszik, hogy bárki adatokat nyerhessen ki az adatbázisokból, méréseket tervezzen meg és végezzen el. A kívánt mérések hosszadalmasságát le lehet rövidíteni és a hagyományos, kézi módszerekkel végzett egyedi mérésekből adódó esetleges vizsgálati eltéréseket is ki lehet küszöbölni, hiszen minden mérést ugyanazon az előkészített anyagon folytatjuk le. Ez nem azt jelenti, hogy az időszerkezeti elemek mérésére fordított teljes munkát csökkenthetjük, csupán annyit, hogy átrendezzük a ráfordítást. Az előkészítő munkába nagy energiát fektetünk (az adatbázisok elkészítése, címkézése, ellenőrzése, valamint a kereső szoftver megvalósítása, tesztelése), a felhasználó pedig viszonylag kis ráfordítással, gyors feldolgozással használhatja méréseihez a precízen előkészített adathalmazokat. További előnyök: rövid idő alatt nagy tömegű adat mérése végezhető el (ez az adatbázis méretétől is függ), a mérések bárki által megismételhetők, tehát reprodukálhatók és mindig ugyanazt az eredményt adják. Hátrány, hogy csak előre elkészített adathalmazokon lehet méréseket végezni.

A két bemutatásra kerülő eszköz közül az egyik egy rögzített 1,5 millió szót tartalmazó, az interneten mindenki számára hozzáférhető adatbázis a magyar szavak hangidőtartam-kepeinek bemutatására. Használatához egy böngésző és Java plug-in szükséges. A másik eszköz egy Windows környezetben futó, hangidőtartam-mérő program fonetikai kutatásokhoz, változtatható, illetve választható adatbázissal. Ez utóbbi kutatási célra az MTA Nyelvtudományi Intézetében a Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratóriumban áll rendelkezésre.

A bemutatott két adatbázis olyan mennyiségű adatot tartalmaz, amely reprezentálhatja az adott nyelvi közösségre jellemző formákat (vö. Gósy, 2004:286). A hozzájuk kifejlesztett kereső-vizsgáló szoftverek biztosítják a pontos és jól tervezett kutatómunka végzését.

1. Adatbázis a magyar szavak hangidőtartam-képeinek bemutatására

A magyar szavak hangidőtartam-képeinek bemutatására szolgáló adatbázis egy interaktív, on-line adatszolgáltató rendszer, amely elérhető a <http://fonetika.nytud.hu> honlapon.

1.1 Az adatbázis célja

Célunk a magyar beszéd temporális szervezésével kapcsolatos fontos kérdés, a szó hangidőtartam-képeinek bemutatása korszerű módszerekkel, a legújabb hangidőtartam-kutatások eredményei alapján. Az adatbázis modellezésen alapul, tehát egy időtartam-modell számítja ki a kérdéses szóra az időtartam-adatokat. Minden szóalakra kiszámítható a benne szereplő hangok időtartama. Ez az időtartam függ magától a hangtól, a hangkörnyezettől, a hang helyzetétől a szón belül, valamint a szó hosszától. Ez a hangidőtartam-kép a folyamatos beszédben is jellemző a szóra. A lekérdezéskor a keresett szó betűképén, hangképén felül a szóban szereplő hangok időtartamát is megjeleníti a számítógép hangonként a szó alá írva. Így akár összehasonlításokat is végezhetünk, tanulmányozhatjuk az egyes hangcsoportokban az időtartamok alakulását stb. A kapott adatok számos más kutatás számára is jó kiindulási alapot jelenthetnek (például: a magyar mint idegen nyelv tanítása, beszéd sérültek oktatása, további időmodellformák tervezése, egyéni beszédjellemzők fonetikai kutatása, orvosdiagnosztikai mérések végzése stb.). Az adatbázist 2001-2003-ban alakítottuk ki (Olaszy, 2003). A megadott időadatok 11-12 hang/s-os artikulációs sebességre vonatkoznak.

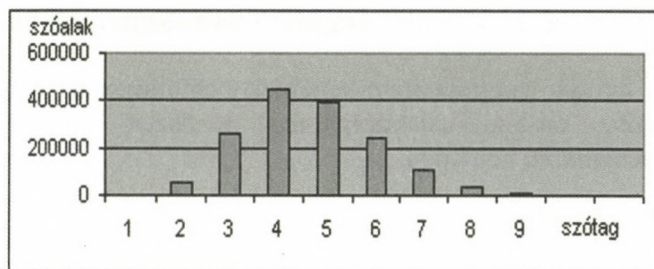
1.2 Az adatbázis szerkezete

Az adatbázis négyféle elemet tartalmaz: az adott szó szöveges formáját, a szó kiejtésének fonetikai megfelelőjét (fonéma-reprezentáció saját jelrendszer szerint), a szó hangjainak időtartam-adatait, illetve a szó meghallgatásához, valamint a hang rezgőképének bemutatásához szükséges elemeket.

1.2.1 A szóállomány szöveges formában

Az adatbázis készítése során a kiinduló adatállomány egy 50 millió szavas magyar elektronikus szövegtörzs volt, amelyet a BME Távközlési és Média Informatikai Tanszékén állítottak össze (Németh és Zainkó, 2002). Ebből válogattuk ki az egymástól különböző szóalakokat, melynek eredményeképpen közel 1,5 millió elemből álló szóállományt kaptunk. Minden szó legalább egy magyar

beszédhangban különbözött egymástól. A szavakat szótagszámuk szerint adathalmazokra bontottuk (1. ábra). A kapott eloszlás képe azt mutatja, hogy a magyarban (az írott nyelvben) a 4 és 5 szótagú szóalakból van a legtöbb, majd a 3 és 6 szótagúak következnek.

1. ábra

Magyar szóalakok szótagszám szerinti eloszlása az 1,5 millió különböző szóalakot tartalmazó adatbázisban

1.2.2 A szóállomány fonetikai formában

Ez az elemhalmaz a szavakhoz tartozó hangokat tartalmazza és minden szóra megadja a szó kiejtése során létrejött hangok sorozatát. A fonetikai reprezentációhoz adatbázis-kezelési szempontból is megfelelő saját hangábrázolási formát dolgoztunk ki. Ez többnyire követi a betűképet, az ettől eltérő jeleket az 1. táblázat tartalmazza. A kettőspont a hosszú hangot jelöli (például: hó = ho:).

1. táblázat

Szimbólumrendszer a magyar szavak hangjainak ábrázolására
(Az itt nem jelzett betűk szimbólumai megegyeznek a betűkkel)

Betű	szimbólum	példák: szöveg-hang
á	A:	ág – A:g
ó, ú	o:, u:	hó – ho: úgy – u:g
ü, ű	U, U:	hű – hU: üt – Ut
í	i:	hír – hi:r
é	E:	kér – kE:r
ő, ő	O, O:	kő – kO: köt – kOt
gy, ty	G, T	gyár – GA:r tyúk – Tu:k
ny	N	nyár – NA:r
sz	s	szél – sE:l
s	S	só – So:
zs	Z	zsák – ZA:k
cs	C	csal – Cal

A szó lekérdezésekor a keresőszoftver kikeresi a szót, megjelenik a szó szóveges alakja (2. ábra, balra fent), illetve a kiejtett forma hangalakja is.

Fonetika

Kutatók
Oktatási segédletek
Adatbázisok
Konferenciák
Olvasnivaló
Linkajánló

Szerkesztik:
Kempelen Beszédkut. Lab. és DE Ált. és Alk. Nyelvészeti Tsz.

» A keresés eredménye A keresett szó: ablak*

ablak					[Kosárba teszem]
a	b	l	a	k	
99	59	65	65	129	

ablaka						[Meghallgatom]	[Kosárba teszem]
a	b	l	a	k	a		
99	59	63	60	90	120		

ablakai							[Meghallgatom]	[Kosárba teszem]
a	b	l	a	k	a	i		
99	59	62	68	90	112	133		

2. ábra

Példa az ablak- kezdetű szavakról. A számok a hangidőtartamokat jelentik ms-ban

1.2.3 A szó hangidőtartam-képe

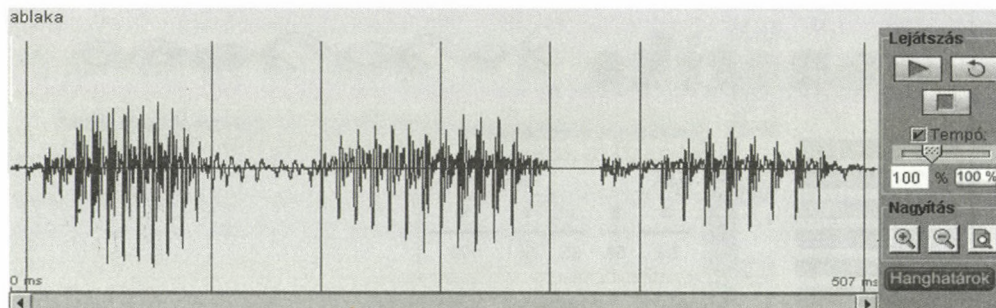
A szavak hangjainak időtartamát egyrészt grafikusán, másrészt szám adatokkal adjuk meg. A grafikus ábrázolásban a megadott hang alatti vízszintes vonal hossza is jelzi a hang hosszát. Ez alatt szerepelnek a beszédhangok fizikai időtartamai ms-ban (2. ábra).

1.2.4 A szó hangalakja és rezgésképe bemutatása

Az adatbázisból kiválogattunk az 1. ábra eloszlásának megfelelően 60000 szót, amelyeknél biztosítottuk, hogy a kiválasztott szó meg is hallgatható, ezen felül a szó rezgésképe is megtekinthető, időtartamméréseket is végezhetünk a kurzor mozgatásával. Így az időmodell által kiszámított hangidőtartam-adatok auditív módon és vizuálisan is, közvetlenül a beszéd időfüggvényén is ellenőrizhetők. A leggyakrabban előforduló 3, 4, 5 és 6 szótagú szavakból gyakorisági előfordulás szerint 10, 20-20, majd 10 ezer elemet válogattunk ki. Ezek a szavak a kiszámított és megmutatott hangidőtartamokkal szólnak meg. A szó meghallgatása olyan interaktív ablakban történik, ahol megjelenik a szó rezgésképe, és ahol a szó megszólaltatásán kívül még számos módon tanulmányozhatjuk a

szó rezgésképét (3. ábra). Fizikailag nagyíthatjuk is a hullámformát, így akár egy periódusnyi rezgést is tanulmányozhatunk.

3. ábra

A „Meghallgatom” parancsra kiadott képernyő. Az ábrázolt szó: ablaka. A függőleges vonalak a hanghatárokat jelölik

A teljes szó lejátszásán túl a szó bármely részét is kijelölhetjük és lejátszhatjuk, valamint ismételt lejátszásra is van módunk, amikor a kijelölt részt (vagy az egész szót) a program folyamatosan ismételve játssza le. A beszédtempó változtatására is van mód, lassítottan, illetve gyorsítottan is széles skálán lejátszható a szó, vagy annak kijelölt része. A „Hanghatárok” gombra kattintva megjelennek a hangokra kézzel kijelölt hanghatárok. A 3. ábra képének legalján időmérésre kijelölt skálát láthatunk (az ablak teljes mérete 507 ms-nyi időtartományt mutat). Ha a szó első hangjának kezdetét jelző hanghatár és az utolsó hanghatár közötti részt kijelöljük, akkor 491 ms-os értéket mutat az időmérés. Ennyi a szó teljes hossza. Ez az érték megfelel a 2. ábrán megadott hangidőtartamok összegének. Időméréseket tehát saját magunk is végezhetünk a bemutatott hullámformán.

1.3 Szolgáltatások

Az adatbázisból egyszerű lekérdezési formákkal, a keresőgépekhez hasonlóan, könnyen kezelhető felületen keresztül kaphatunk meg adatokat. A szó begépelése után indíthatjuk a keresést, az eredményül kapott szavakat egy lapozható találati lista tartalmazza. További szolgáltatás a meghallgatható találatok rezgésképének megjelenítése, valamint tetszőleges szavak időszerkezetének összehasonlítása a kosár használatával.

Keresés szóra: a szót a keresési ablakba kell begépelni (4. ábra). A „Keres” gombra kattintva a program kikeresi a kért szót az adatbázisból, majd megjeleníti azt a belső hangábrázolási betűképekkel, és a hangidőtartamokat a hangok alá rajzolja, illetve írja (2. ábra).

» Keresés

A keresett szó:

Megjelenítés: db Csak a meghallgathatókat kérem

Használható karakterek:

- a magyar abécé betűi
- * (csillag) karakter, több tetszőleges betűt helyettesít
- ? (kérdőjel) karakter, egy tetszőleges betűt helyettesít

4. ábra

A keresett szó megadása

A keresés körét tágíthatjuk, ha a * és a ? helyettesítő karaktereket is használjuk. A * helyén tetszőleges számú tetszőleges betű szerepelhet, a ? pedig egy tetszőleges karaktert helyettesít. Például az „ablak?t” kereső-kifejezés jelentheti az *ablakot*, *ablakét*, *ablakát* szavakat; az „ablak*” jelenthet minden olyan szót, amelyik az *ablak*-kal kezdődik. A keresést gyorsítani lehet, ha bejelöljük a „Csak a meghallgathatókat kérem” opciót. Ilyenkor csak 60 000 szóból válogat a program.

Meghallgatom: ha a kiválasztott szó keresésének eredményénél feltűnik a „Meghallgatom” felirat is (5. ábra), az azt jelenti, hogy a szó meg is hallgatható, a hullámformája meg is tekinthető. Ha erre kattintunk, megjelenik a szó rezgés-képét tartalmazó interaktív ablak, ahol meg lehet hallgatni a szót és meg lehet jeleníteni a hanghatárokat stb. (lásd például a 3. ábrán).

kereskedelemben					[Meghallgatom]					[Kosárba teszem]				
k	e	r	e	S	k	e	d	e	l	e	m	b	e	n
93	85	32	89	89	68	81	72	63	53	100	69	59	84	113

5. ábra

A kikeresett szó meghallgatható, illetve a kosárba helyezhető

Kosárba teszem: A kiválasztott szót eltárolhatjuk egy gyűjtő kosárba (például összehasonlítások végzésére), és külön parancsra megjeleníthetjük egymás alatt az eltett elemeket. A kosár tartalmát a program a használata során megőrzi, így olyan szavak időszerkezetét is közvetlenül összehasonlíthatjuk, amelyek a találati listában nem jelennek meg azonos oldalon.

2. Hangidőtartam-mérő program és adatbázis fonetikai kutatásokhoz (HIDOL)

A HIDOL program célja, hogy segítse a kutatói, oktatói munkát. Olyan eszköz, amellyel gyorsan és pontosan lehet hangidőtartamokat (hangkörnyezettől függően is) megmérni egy előre elkészített, felcímkezett beszédatadabázisban. Jelenleg egyetlen ilyen adatbázis áll rendelkezésre. Ez 480 mondategységet tartalmaz, amelyben egyrészt egymástól független kijelentések, kérdések, felszólító, óhajtó mondatok szerepelnek, másrészt néhány mondatból álló dialógusok egy férfi bemozdó felolvasásában (16 percnyi beszéd). Az anyag 2950 szót tartalmaz, amelyek összességében 12 367 hangból épülnek fel. A mondatokat 22 kHz-es mintavételezéssel 16 biten ábrázolva digitalizáltuk, majd a hullámformát elláttuk hanghatárokkal és megjelöltük a szavak kezdetét és végpontját is a PDS szoftver segítségével (Olaszy, *et al.*, 2001). A hangadatbázist folyamatosan bővítjük az MTA Nyelvtudományi Intézetének Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratóriumában.

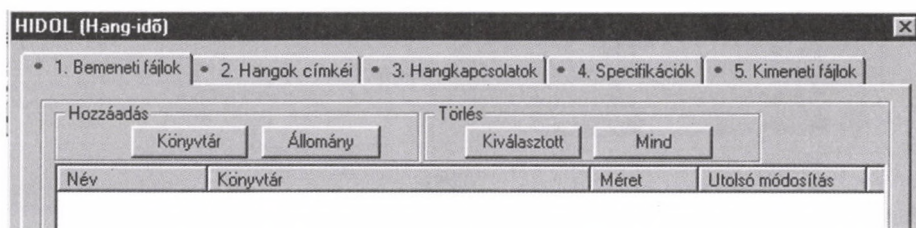
A HIDOL program hangok, szavak és beszédszünetek hosszát tudja megmérni. Működése során az eredményeket tabulált szöveges állományok (txt) formájában hozza létre, amelyek felhasználhatóak más statisztikai programokban az adatok újabb összefüggéseinek kimutatására. A program legtipikusabb használatakor hangok hosszát mérjük. A mérendő hangot, hangokat a mérés előtt úgynevezett **hangcímkékkel** kell definiálni (7. ábra). A hangcímkékkel lehet megadni, hogy mely hang (hangcsoport) vesz részt az éppen definiált mérésben. Példák a hangcímkére és tartalmára: Hang = minden beszédhang; V = minden magánhangzó; Vr = rövid magánhangzók; Vh = hosszú magánhangzók stb. A program speciális hangkörnyezeti címkéje a B jelű (B = bármilyen hang). A felhasználónak teljes a szabadsága a hangcímkék és tartalmuk bővítésében. Szólnunk kell még a hangkörnyezetről is. A mérendő hang előtt és után egy-egy 3 hangcímkéből álló környezetet is beállíthatunk. Ezzel részletesen definiálhatunk hangkörnyezetet a mérendő hang előtt és után. A hangkörnyezet ilyen tág definiálhatóságával egészen speciális helyzetekre leszűkített mérések is elvégezhetők (lásd később). A felhasználónak itt is teljes a szabadsága a környezeti hármas egységek megadásában, új hangcímkék és tartalmuk definiálásában. Egy rövid példában érzékeltetjük a programmal való mérést. Tegyük fel, hogy a rendelkezésre álló beszédatadabázis összes rövid magánhangzójának az átlagos hosszát szeretnénk megmérni. Ehhez a Vr nevű hangcímkét és a BBB hangkörnyezeti specifikációt használjuk mind a megelőző, mind pedig a Vr-t követő hangkörnyezetre, tehát a specifikáció a következő lesz: BBB+Vr+BBB. Láthatjuk tehát, hogy a méréshez egy 7 hangcímkét tartalmazó sorozatot kell megadnunk, az első 3 címke a mérendő hang bal oldali környezetét írja elő, a 4. címke magukat a mérendő hangokat specifikálja, az utolsó 3 címke pedig a jobb oldali környezetet szabja meg.

A fenti példákban csak jeleztük, hogyan mérhetjük a hangok hosszát, a HIDOL mérési elveinek alaposabb megismeréséhez nem nélkülözhetjük a program fogalmainak és használatának rövid ismertetését.

2.1 A program használata

A HIDOL program, mint említettük, Windows környezetben használható. Indítása után a 6. ábra szerinti kiindulási képernyőkép jelenik meg (a képernyő felső, a használat szempontjából lényeges részét mutatja az ábra). Az alkalmazás ablakán belül (fent) 5 lépésben haladva végezhetjük el a mérést: 1. Bemeneti fájlok – a beszédatadátbázist választjuk ki, vagyis a mérendő korpuszt definiáljuk; 2., 3. – itt határozzuk meg a mérendő hangok címkéit és a hangkörnyezeti címkéket (alapbeállításban a program ezek széles skáláját tartalmazza); 4. Specifikációk – itt adjuk meg a mérés közvetlen tárgyát; 5. Kimeneti fájlok – ekkor végzi el a program a mérést a meghatározott adatbázison. Az eredményeket egy kimeneti txt fájlba írja.

6. ábra

A HIDOL program alapképernyője.

2.1.1 Bemeneti fájlok

A „Hozzáadás/Könyvtár” gombra kattintva tölthetjük be a felcímkézett beszédatadátbázist (egészében vagy részleteiben) a kiválasztott könyvtárból. A „Könyvtár” teljes könyvtárakat jelöl ki, az „Állomány” bármelyik könyvtár egyes wav fájljainak csoportját jelenti. A behívott állományokból törölni is lehet, ha ez szükséges (a kiválasztott wav fájl). A feltöltés eredménye: az üres ablak tele lesz azon fájlok neveivel, amelyeken a méréseket végezzük. A kiválasztott fájl itt akár meg is hallgathatjuk a „Lejátszás” gombbal.

2.1.2 Hangok címkéi

Itt kell meghatározni a **hangcímkéket**, melyeket később a mérendő hang és annak környezetének meghatározásához használunk fel. A leggyakoribb hang-

címke-meghatározások már be vannak építve a programba (7. ábra), de bármilyen új hangcsoport (akár egyetlen hang is) címkével látható el. A címke nevének kiválasztásában nincs korlát. A hangmeghatározás fastruktúrában történik. Az „Elemek” oszlopban láthatók a hangcímkék nevei (ezekkel hivatkozunk a hangcsoportra), a „Tartalom” oszlopban pedig azok a hangok szerepelnek, amelyek az adott címkehez tartoznak. A legmagasabb szinten lévő **Hang** címke minden hangot tartalmaz, a **Vr** címke csak a rövid magánhangzókat reprezentálja stb. A „Hozzáad” gombbal új hangcímkét és tartalmát definiálhatjuk, a „Módosít” gombbal valamely meglévőt módosíthatunk.

Elemek	Tartalom
[-] Hang	A:,a,o,u,U,i,E:,O,e,b,p,d,t,g,k,G,T,m,n,N,j,h,v,f,z,s,c,Z,S,C,l,r,o:,u:,U:,i:,...
[-] C	b,p,d,t,g,k,G,T,m,n,N,j,h,v,f,z,s,c,Z,S,C,l,r,b:,p:,d:,t:,g:,k:,G:,T:,m:,n:,j:,...
Cr	b,p,d,t,g,k,G,T,m,n,N,j,h,v,f,z,s,c,Z,S,C,l,r
Ch	b:,p:,d:,t:,g:,k:,G:,T:,m:,n:,N:,j:,h:,v:,f:,z:,s:,c:,Z:,S:,C:,l:,r:
LR	l,r
PTK	p,t,k
BDG	b,d,g
m_n	m,n
z_v_Zs	z,v,Z
sz_s_f	s,S,f
[-] V	A:,a,o,u,U,i,E:,O,e,o:,u:,U:,i:,O:
Vr	a,o,u,U,i,O,e
Vh	A:,E:,o:,u:,U:,i:,O:

7. ábra

A mérésre használható hangcímkék nevei és tartalmuk (tetszőlegesen bővíthető)

2.1.3 Hangkapcsolatok

Ebben az ablakban a hangkörnyezet megadásához tervezett **hármás hangcímke együtttest** kell definiálni. Három címke szolgál a mérendő hang előtti hangsorrész és ugyancsak három az öt követő hangsorrész pontos definiálására. A 2. táblázatban példát mutatunk be ezen hangcímkék összeállítására.

2. táblázat

Példa a hármás hangcímkék csoportjainak összeállítására a hangkörnyezet definiálásához

A mérendő hangot megelőző hanghármás				A mérendő hangot követő hanghármás		
-3. hang	-2. hang	-1. hang	a mérendő hang	+1. hang	+2. hang	+3. hang
<BARMÍ>	<BARMÍ>	C		C	<BARMÍ>	<BARMÍ>
<BARMÍ>	C	C		m n	<BARMÍ>	<BARMÍ>
<BARMÍ>	<BARMÍ>	R		BDG	C	<BARMÍ>

Tegyük fel, hogy magánhangzók hosszát szeretnénk megmérni különböző hanghelyzetekben. A 2. táblázat első sora szerinti hangkörnyezet például a CVC helyzetű magánhangzók mérésére használható. A második sor elemei szerint olyan magánhangzót mérünk, amelyet CC kapcsolat előz meg és [m], illetve [n] hang követ (*megfontol*, *megtömté*), és így tovább.

2.1.4 Specifikációk

Az előző pontokban csak a tényleges mérés előkészítését végeztük el. A „Specifikáció” fülre kattintva definiáljuk a tényleges mérést. Itt háromféle mérést végezhetünk, definiálhatunk: hangidőtartam-meghatározást, a beszéd közbeni szünetek vizsgálatát, illetve a szavak hosszának mérését. Megjegyezzük, hogy az egyes mérésekre beállított specifikációkat kimenthetjük egy txt fájlba, így újbóli mérés esetén csak az adott txt fájl kell beolvasni.

Hangszintű mérések

Mint említettük, a beszédhang szintjén lefolytatott méréshez egy 7 hangcím-két tartalmazó sorozatot (3+1+3) kell megadnunk, amelyekből a negyedikben definiált hang(ok) időtartamát fogjuk megmérni. A mérés tartományát is meghatározhatjuk a hangok helyzetének megadásával a szón belül. Itt négy lehetőség közül választhatunk: első, belső, utolsó, bárhol. További részleteket adhatunk meg a hosszú hangok számára vonatkozóan a szón belül. Külön megadhatjuk az [a:], az [e:] és az egyéb hosszú magánhangzók számát a szón belül. Például az [a:] hangot megmérhetjük olyan specifikációval, hogy csak a szóban előforduló első [a:]-t mérjük, és csak azokban a szavakban, amelyekben az [a:]-k száma 3 és több hosszú magánhangzó nincs a szóban.

Szóhosszúság-mérések

A szó hosszának mérése a bejelölt szóhatárokon alapul. A bejelölést a pontosság növelése érdekében nem programmal, hanem manuálisan végeztük és végezzük. A szó helyének meghatározását a mondatban négyfajta csoporttal adhatjuk meg: első szó, mondat belsejében lévő szó, vessző előtti és utolsó szó. Ezen kívül meg kell adni a szó szótagszámát. Ezt pontosan is, de tágabban is definiálhatjuk. Az előbbinél az egyenlőségjel és a szótagszám megadásával, az utóbbinál a kisebb, illetve nagyobb jelek megadásával (például, hogy a szó legyen rövidebb, mint 3 szótag). Ebben az utóbbi esetben a program csak az egy és két szótagú szavakat fogja mérni és az eredményt összesítve adja meg.

Szünethosszúság-mérések

A szünettartás a beszéd fontos része, ez ad egyfajta tagolást. A szünetek kezdetét és végét manuálisan jelöltük be a hullámformába. A szünetet ugyanolyan kategóriaként definiáltuk a program számára, mint a beszédhangot. Amennyiben a specifikációban a mérendő elemhez a szünet jelét adjuk meg, akkor a program

a szünetek hosszát méri. Ilyenkor a szünetekről kapjuk meg az eloszlási adatokat, valamint, hogy hol (melyik mondatban) fordult elő az adott szünet. Az ilyen méréssel például gyorsan meg lehet állapítani (ha van hozzá előkészített adatbázis), hogy egyes beszélők átlagosan milyen hosszú szüneteket tartanak, hogy melyik a legrövidebb, illetve leghosszabb szünetük (például hírolvasásnál az egyes bemondók által mondott híreket külön-külön megmérve).

2.1.5 Kimeneti fájlok

Itt végzi el a program a mérést. A „Konverzió indítása” gombbal átfésüli az összes wav fájlt és feltérképezi a mérendő hangokat. A „Lekérdezés indítása” gombbal a specifikációkban meghatározott hangcímke-sorozatokkal illesztést hajt végre a beszédatadabázison, megméri és kiírja a megadott fájlba az eredményeket. Az „Eredmény megtekintése” gombbal megnézhető az eredmény. Ennek különböző mélységi fokozatai vannak.

A legtömörebb megjelenítés összesen öt adatot közöl. Vegyük példának az [ε] hang mérését először C[ε]C helyzetre (BBC_e_CBB), ahol a C-k előtti és utáni hang bármi lehet (tehát nem szabtuk meg a V tágabb környezetét). A második mérésben szűkítjük a C-ket megelőző és követő hangot V-re (BVC_e_CVB helyzet), a harmadiknál még tovább szűkítjük, csak a rövid magánhangzókat engedjük meg a C-k előtt és után (BVC_e_CVB helyzet). Az eredmény a következő.

```
SPEC.NEV: BBC_e_CBB
ÖSSZ(db):      1275
ÁTL.(ms):      81
MIN.(ms):      30
MAX.(ms):      167
```

```
-----
SPEC.NEV: BVC_e_CVB
ÖSSZ(db):      356
ÁTL.(ms):      75
MIN.(ms):      30
MAX.(ms):      142
```

```
-----
SPEC.NEV: BVC_e_CVB
ÖSSZ(db):      244
ÁTL.(ms):      74
MIN.(ms):      30
MAX.(ms):      134
-----
```

Az első mérés szerint 1275 [ε] hang szerepelt mássalhangzók közötti helyzetben. Az átlagidőtartam ezekre 81 ms. A legrövidebb [ε] hang 30 ms-os, a leghosszabb 167 ms-os. A második mérésnél 356 esetet talált a program, az átlag 75 ms, a harmadiknál már csak 244 ilyen hangkörnyezet volt a teljes korpuszban, itt az [ε] hang átlagos hossza 74 ms. Látható, hogy az átlag gyakorlatilag ugyanaz a BVC_e_CVB és a BVC_e_CVB helyzetre, ugyanakkor hosszabb, amikor a CC kapcsolatokat is beleszámoljuk az eredménybe. Ez az eredmény áttételesen azt mutatja, hogy a CC kapcsolatok nyújtják az [ε] hangot.

A „Részletek megtekintése” opció bekapcsolásával a program részletezi az előbbi eredményeket, megmutatja, hogy melyik mondatban és melyik szóban találta meg a szélső értékeket. A mondatok, szavak, hangok sorszámozva vannak. Így az adatbázisból akár meg is kereshetjük az adott mondatot, abban az adott szót, majd a kérdéses hangot. A mondatot, illetve a kérdéses hangsrészt meg is hallgathatjuk. A bemutatott példában a legrövidebb hangot (30 ms) a 478-as sorszámú mondatban a *befejezed* szóban találta a program, a leghosszabbat (167 ms) pedig a 362. mondatban, a 1641-es szóban *elmegek*. Hasonlóan értelmezhetők az adatok a korábbi második és harmadik mérésre is.

```
SPEC.NEV: BBC_e_CBB
ÖSSZ(db): 1275
ÁTL.(ms): 81
MIN.(ms): 30
--Mondat(478): moSdbefejezedamunkA:t
    Szó(2250): befejezed
    Hang(11449): e
MAX.(ms): 167
--Mondat(362): ak:ormoStelmeGek
    Szó(1641): elmeGek
    Hang(8518): e
```

```
-----
SPEC.NEV: BVC_e_CVB
ÖSSZ(db): 356
ÁTL.(ms): 75
MIN.(ms): 30
--Mondat(478): moSdbefejezedamunkA:t
    Szó(2250): befejezed
    Hang(11449): e
MAX.(ms): 142
--Mondat(206): SajnoSasolgA:ltato:iparegE:sterUletE:n
    Szó(925): egE:s
    Hang(4650): e
```

```
-----
SPEC.NEV: BVrC_e_CVrB
ÖSSZ(db): 244
ÁTL.(ms): 74
MIN.(ms): 30
--Mondat(478): moSdbefejezedamunkA:t
    Szó(2250): befejezed
    Hang(11449): e
MAX.(ms): 134
--Mondat(402): maGarorsA:gonnovemberbeneSikazeSO:
    Szó(1793): eSik
    Hang(9265): e
```

A legrészletesebb eredményt az „Eloszlás megjelenítése” opció bekapcsolásával kaphatjuk meg. Ilyenkor a program megadja a mért hang időtartam-szerinti eloszlását. Ehhez az időtengelyt 10 ms-os sávokra osztottuk. Az első méréshez tartozó adatok a következők. Látható, hogy a legtöbb [ε] hang a 60-90 ms közötti tartományban van.

SPEC.NEV: BBC_e_CBB
ÖSSZ(db): 1275
ÁTL.(ms): 81
MIN.(ms): 30
MAX.(ms): 167
ELOSZLÁSOK(db):
0- 10: 0
10- 20: 0
20- 30: 1
30- 40: 1
40- 50: 38
50- 60: 110
60- 70: 236
70- 80: 289
80- 90: 232
90- 100: 173
100- 110: 93
110- 120: 47
120- 130: 23
130- 140: 17
140- 150: 9
150- 160: 4
160- 170: 2

Ha az előbbi mindhárom lehetőséget egyszerre bekapcsoljuk, akkor az eloszlásra vonatkozó mondatokat, szavakat is felsorolja a program, így a hullámformaszintig visszamenve minden információt megkapunk a mért hangidőtartammal kapcsolatban.

3. Mérési lehetőségek

A programmal a mérések széles skálája végezhető el. A legegyszerűbb, amikor általános adatokat akarunk mérni. Megmérhetjük például a beszédhang általános hosszát az adatbázisban (BBB_hang_BBB specifikációval). Ilyenkor minden hangot minden hangkörnyezetben figyel a program. Az eredmény: a magyar beszédhang átlagos hossza ebben az adatbázisban 75,7 ms (ez 13,2 hang/s-os artikulációs sebességet jelent, ami megfelel a normál magyar értéknek). Hasonlóan mérhető meg a magánhangzók átlagos időtartama (85 ms), a rövideké (78 ms), a hosszúaké (111 ms) stb. A következőkben példaként megadunk néhány mérést. A legáltalánosabb adatot akkor kaphatjuk a mért hangról, amikor nem korlátozzuk a hangot megelőző és követő hangot (BBB_a mért hang_BBB). Egy szűkített mérés lehet, amikor a magánhangzókat CVC, a mássalhangzókat VCV környezetben mérjük és csak a szó belseji állapotokat vizsgáljuk (nem első és nem utolsó szótag). Az így mért magánhangzók hosszát a 3. táblázatban, a rövid mássalhangzókat a 4. táblázatban adjuk meg. Láthatjuk, hogy a mért átlagok között nincs nagy különbség a mássalhangzókat a VCV helyzet, a magánhangzókat a CVC környezet jól jellemzi.

3. táblázat

A magyar magánhangzók átlagos hossza szó belseji helyzetben a)=BBB_V_BBB és b)=BBC_V_CBB hangkörnyezetben, 13,2 hang/s-os artikulációs sebesség esetén

hang		a	o	o:	u	u:	U	U:	i	i::	O	O:	e	A:	E:
átlag ms	a)	75	75	105	64	86	64	79	64	70	71	96	77	116	99
mért hang		209	156	22	20	3	20	2	116	25	60	30	339	130	88
átlag ms	b)	73	75	106	64	86	64	79	63	70	71	97	77	115	99
mért hang		189	153	19	19	3	19	2	95	25	60	28	329	125	88

4. táblázat

A magyar mássalhangzók átlagos hossza szó belseji helyzetben a)=BBB_C_BBB és b)=BBV_C_VBB hangkörnyezetben, 13,2 hang/s-os artikulációs sebesség esetén

		b	p	d	t	g	k	G	T	m	n	N	j	h	v	f	z	s	Z	S	c	C	l	r
átl.	a)	58	83	52	85	55	88	59	90	60	48	69	57	48	49	107	63	105	62	101	90	101	40	35
m. h.		93	46	173	357	138	200	48	8	142	308	42	49	56	127	47	121	130	10	114	21	25	430	313
átl.	b)	64	89	52	92	58	96	54	98	59	47	70	60	41	49	103	57	113	71	113	139	110	40	29
m. h.		27	29	64	133	72	85	31	2	43	62	16	31	22	78	11	78	58	1	44	5	8	166	111

Folytassuk a mérést most a szóban elfoglalt pozíció szerint. A programmal lekérdezhetők külön az első szótagok és külön az utolsók is. Ezek szerint megmértük a rövid magánhangzókat CVC helyzetben szó elején, közepén és végén. Ennek a mérésnek az adatait az 5. táblázatban adjuk meg. A mérés eredménye azt mutatja, hogy a rövid magánhangzók a szó első szótagjában a leghosszabbak, a szó belsejében pedig a legrövidebbek. A legkisebb az eltérés a három hanghelyzet között az [i] esetében, ez a hang stabil a legrövidebb. A legnagyobb időtartambeli különbség az [y]-nél látható, szókezdő helyzetben 16 ms-mal hosszabb, mint a szó belsejében. Az [a:] és [e:] -re mért adatok szerint ezek a hangok konzekvensen a leghosszabbak a szó elején, majd rövidebbek a szó belsejében és a legrövidebbek a szó végén. Hasonló mérést végezhetünk a szó hosszának a függvényében. Itt azt a kérdést tehetjük fel, hogy változik-e a hang átlagos hossza attól függően, hogy a szó milyen hosszú.

5. táblázat

Magyar magánhangzók átlagos hossza szó eleji (SZE), -belseji (SZB), -végi (SZV) helyzetben BBC_V_CBB hangkörnyezetben, 13,2 hang/s-os artikulációs sebesség esetén

hang	helyzet	a	o	u	U	i	O	e	A:	E:
átlag ms	SZE	79	86	74	80	66	84	84	129	114
mért hang		489	227	91	40	233	68	561	131	191
átlag ms	SZB	73	75	64	64	63	71	77	115	99
mért hang		189	153	19	19	95	60	329	125	88
átlag ms	SZV	79	79	71	77	64	71	82	114	105
mért hang		207	186	22	26	157	19	385	112	85

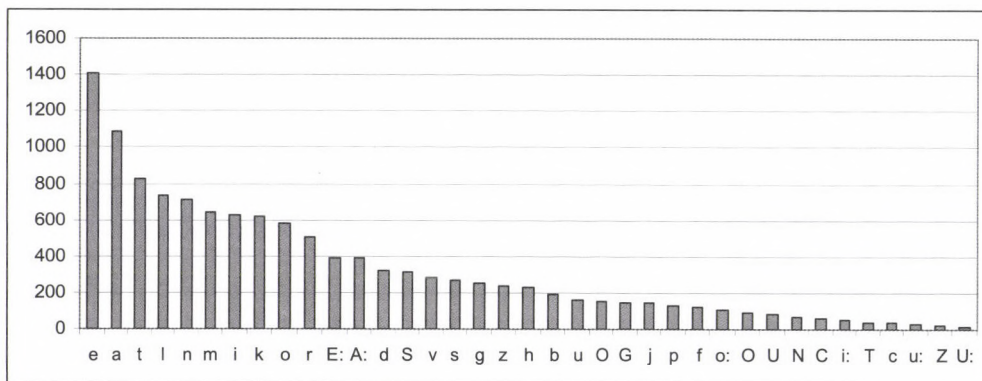
Ezt a mérést az [ɛ]-re végeztük el. A szó hosszát 1-től 5 szótagig változtattuk és mértük a szókezdő, a szó belseji és a szóvégi szótagban az [ɛ] hosszát. Az eredményt a 6. táblázat mutatja. Látható, hogy a szó eleji helyzetben a hang időtartama határozottan csökken a szótagszám növekedésével (v.ö. Gombocz, 1909). Ugyanilyen csökkenést mutatnak a szó belseji adatok is, bár a csökkenés kisebb mértékű. A szóvégi helyzetben a hang időtartama viszont nem mutat számottevő változást. Közvetett mérések is végezhetőek a programmal. Például a szótag átlagos hossza is megmérhető, annak ellenére, hogy a szótaghatárokat nem jelöltük be a hullámformában. Ehhez külön meg kell mérnünk az 1, 2, 3, 4, 5, 6 szótagos szavak átlagos hosszát. Ebből már kiszámítható az átlagos szótag-hossz.

6. táblázat

Az [ɛ] átlagos hossza szó eleji (SZE), -belseji (SZB), -végi (SZV) helyzetben BBC_V_CBB hangkörnyezetben, a szó hosszának a függvényében

[ɛ]	helyzet	1 szótagú szóban	2 szótagúban	3 szótagúban	4 szótagúban	5 szótagúban
átlag ms	SZE	82	86	85	81	78
mért hang		167	147	153	57	30
átlag ms	SZB	-	-	79	75	72
mért hang				148	94	55
átlag ms	SZV	-	82	81	78	80
mért hang		-	199	119	45	18

Az eredmény: a mért korpuszban 2158 szótagra vonatkoztatva, mondat belseji helyzetekben a magyar szótag átlagos hossza 160 ms 13,2 hang/s-os artikulációs sebesség mellett. A mért szótagokban minden hang benne van, a hosszú és rövid hangok egyaránt. Hangstatisztikai méréseket is végezhetünk közvetett módon a programmal (8. ábra), hiszen minden mérésnél megszámlolja, hogy a kért elem hányszor fordul elő az adatbázisban.

8. ábra

Az adatbázis beszédhangjainak gyakorisága a rövid mássalhangzókra és a magánhangzókra számolva

3.1 Célzott mérések

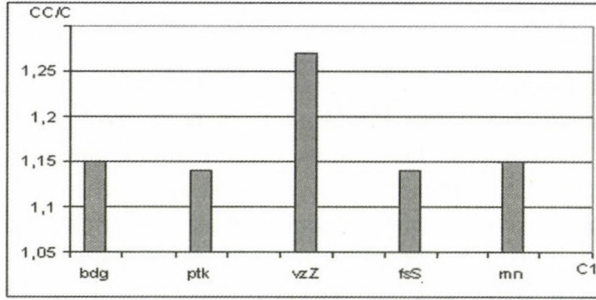
Az alábbiakban néhány példában ízelítőt adunk, hogy milyen széles skálán lehet megfogalmazni a kutatási kérdéseket, és hogy azokra hogyan kaphatjuk meg a választ. Tradicionális kísérletnek számít annak meghatározása, hogy a magánhangzó utáni CC kapcsolat milyen hatással van a V időtartamára. A HIDOL programmal rövid idő alatt elvégezhetjük a kísérletet. Háromféle mérést mutatunk be a felvetett problémára. A legáltalánosabb eredményt a BBC_V_CBB és a BBC_V_CCB helyzetű mérésekből (4569 és 1713 eset) kapjuk. Az átlagok: 85ms és 90 ms. A V tehát 7%-os nyúlást mutat CC előtti helyzetben. Ha szűkítjük a V terét Vr-re, akkor 2008/1329 mérésből az eredmény 71 ms, illetve 84 ms. A rövid magánhangzók esetében tehát a nyúlás átlagosan 18%-os. Ha Vr helyett Vh-ra végezzük a mérést (980 és 384 eset), akkor a Vh átlagos hossza: 111 ms, illetve 110 ms, tehát nem mutatható ki nyúlás. A továbbiakban részletesebben is megmértük a Vr nyúlását az egyes mássalhangzók képzési módja szerint, illetve gerjesztése szerint csoportosítva. Ennek megméréseire tovább szűkítettük a mérés terét a Vr-t követő CC tekintetében. A CC kapcsolat első mássalhangzóját (C1) válasszuk szét öt mássalhangzó csoportra, zöngés-zöngétlen zár, illetve réshangokra, továbbá, legyen külön kategória az [m n]. Ekkor például a C1= bdg zöngés zárhangcsoport szerinti méréshez a következő specifikációt kell definiálnunk: BBC_Vr_bdgVB (ez képviseli az összehasonlítási alapot), illetve BBC_Vr_bdgCB. Hasonlóan határozzuk meg a specifikációkat a többi négy mássalhangzó csoportra is. Összességében tehát 10 specifikációt kell megadnunk a teljes méréshez. Az eredményeket a 7. táblázat tartalmazza. A Vr nyúlásának mértékét a 9. ábrán is szemléltetjük.

7. táblázat

A rövid magánhangzók (Vr) nyúlása öt mássalhangzó csoport előtt, BBC_Vr_C1CB helyzetben, ms-ban a BBC_Vr_CVB helyzethez viszonyítva

Vr utáni hangok	bdgCB	bdgVB	ptkCB	ptkVB	vzZCB	vzZVB	fsSCB	fsSVB	nmCB	mnVB
Vr átlag (ms)	84	73	73	64	93	73	70	61	82	71
a mért hangok száma	112	240	218	411	37	229	125	161	349	279

9. ábra

A rövid magánhangzók nyúlása a C_Vr_C1C helyzetekben

Hasonló mérést végzett Kovács (2002), aki azt találta, hogy a legnagyobb nyúlás a nazálisok előtt van (kb. 24%), majd a [f s] előtt 12%, a [v z ʒ] esetében 11%, a [p t k]-nál 7%, majd a [b d g]-nél csak 4%. A jelen mérés eredményei szerint a legnagyobb mértékű nyúlás a zöngés réshangoknál tapasztalható. A korábbi és a mostani mérés eredményei tehát összességükben hasonlóak, általánosságban mindkét esetben kimutatható, hogy a rövid magánhangzó nyúlik a CC előtt, azonban a mérések részleteiben vannak különbségek. Ezek egyéni beszédjellemzőkből is fakadhatnak.

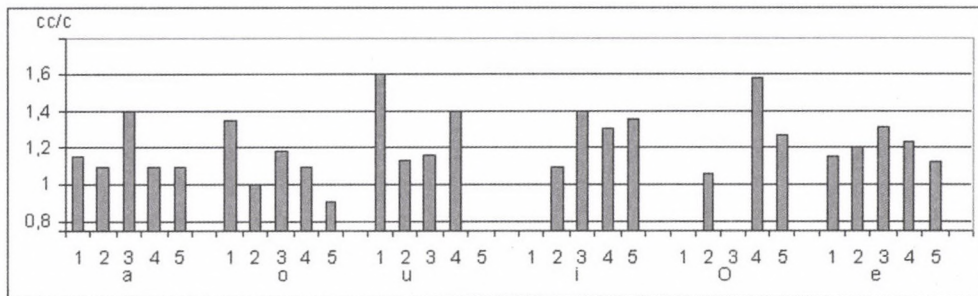
A HIDOL programmal tovább is szűkíthetjük az előbbi kérdéskör vizsgálatát: azt is megmérhetjük, hogy az egyes rövid magánhangzóknál hogyan alakul a nyúlás mértéke. Ehhez a méréshez a 7 rövid magánhangzóra egyenként kell megadnunk a specifikációt az egyes követő mássalhangzó csoportok függvényében (összesen $7 \times 5 \times 2 = 70$ specifikáció). Az eredményeket a 8. táblázat mutatja.

8. táblázat

A rövid magánhangzók időtartamai VrCC és VrCV helyzeben, szóbelseji előfordulásban

	Vr	a		o		u		U		i		O		e	
		átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám	átlag ms	hang szám
1	C Vr bdgC	90	5	95	5	76	3	-	-	-	-	-	-	84	8
	C Vr bdgV	78	10	70	15	47	2	-	-	64	8	62	7	73	22
2	C Vr ptkC	73	10	71	3	60	1	-	-	70	2	65	3	80	27
	C Vr ptkV	66	46	71	5	53	2	-	-	63	15	61	2	66	42
3	C Vr vzZC	116	1	85	5	94	2	-	-	85	3	-	-	100	7
	C Vr vzZV	79	12	72	15	81	2	91	2	61	13	65	8	76	32
4	C Vr fsSC	59	4	69	5	73	2	-	-	72	2	59	1	73	9
	C Vr fsSV	54	6	62	10	52	1	-	-	55	3	37	1	59	18
5	C Vr mnC	78	9	71	20	-	-	54	1	67	12	79	2	84	30
	C Vr mnV	71	32	78	8	60	2	-	-	49	7	62	4	75	20

Az eredményekből látszik, hogy a legtöbb esetben a CC előtti rövid magánhangzó ténylegesen hosszabb, mint a CV előtti, továbbá, hogy az eredmények tovább differenciálódnak. A nyúlások mértékét szemléletesen a 10. ábrán mutatjuk be.

10. ábra

A rövid magánhangzók nyúlása VrCC helyzetben a VrCV függvényében 5 mássalhangzó csoport szerint. Az üres helyeken nem kaptunk adatot az adatbázisból

Az öt mássalhangzó csoport függvényében viszonylag egyenletes a nyúlás az [ø] hang esetében (az 1,2,4,5-ös mássalhangzó csoportok+C helyzetre az átlagos nyúlás 11%), egyedül a zöngés réshangok előtt van nagyobb nyúlás (40%). Ugyanilyen a nyúlási karakterisztika az [ε] esetében, kiugró értékek nincsenek (a nyúlás átlagosan 15%). A többi magánhangzó esetében a nyúlási értékek széles sávban szórnak (a -10%-os rövidüléstől a 60%-os nyúlásig). A rövid magánhangzók között a legnagyobb nyúlást egyrészt az [u]-nál találtuk, a zöngés zárhang+C előtti helyzetben (ennél az eredménynél figyelembe kell venni, hogy a mért hangok száma kevés), másrészt az [ø]-nél a zöngés réshang+C előtti helyzetben. Nem tudtunk kimutatni nyúlást az [o]-nál a [p t k]+C előtti helyzetben. Negatív nyúlást (-10%) mutatnak az értékek a [o] esetében az [m n]+C mássalhangzók előtt. Ez a két utóbbi adat töri meg hangszínt az általánosan kimondott tendenciát, hogy a rövid magánhangzók a CC kapcsolatok előtt nyúlnak.

Szintén tradicionális megállapítás, hogy az [l] és [r] hangok előtti magánhangzó megnyúlik. A HIDOL bővített lehetőséget ad e kérdéskör vizsgálatára, ugyanis a vizsgálatot egyszerűen kiterjeszthetjük minden rövid magánhangzóra, így itt is pontosabb képet kaphatunk a korábbi kutatásokhoz képest. A mérést a rövid magánhangzókra a BBB_Vr_C2C típusú hangcímké specifikáció határozza meg, ahol C2=[l, r]. Az összehasonlítás biztosításához a következő három mérést végeztük el az alábbi hangkörnyezetekre:

- a) BBB_Vr_[l r]VB – például: *belefér, barátom, bolondok, belőlem* stb.
 b) BBB_Vr_[l r]CB – például: *feltartott, irtotta, meghurcol, felbomlik, elkábul* stb.
 c) BBB_Vr_C1VB – például: *fekete, fakitermelés, megismer, fenébe, megszít* stb.

A mérés célpontja a Vr időtartama az a) és b) konfigurációban. Az összehasonlításhoz pedig a c) hangkörnyezetben mért Vr időtartamátlagokat használtuk. A c) meghatározásban a C1 halmazt úgy határoztuk meg, hogy az minden más-salhangzót tartalmaz, kivéve az [l], és [r] hangokat. A mérés eredményét a 9. táblázat tartalmazza, ahol a Vr átlagolt időtartamait adjuk meg, továbbá a mért hangok számát. Az eredmények szerint a Vr csak akkor nyúlik, ha az [l r] után még mássalhangzó következik. Az is látható, hogy a nyúlás mértéke hangfüggő. A legnagyobb a nyúlás az [ɔ] esetében, mintegy 42% (111 ms/78 ms), utána a sorrend a következő: [ɛ] 36%, [i] 35%, [u] 29%, [Ø] 25%, [o] 25%, [y] 22%. A Vr+[l r]+V kapcsolatokban a Vr nem nyúlik, átlaga nem tér el lényegesen a c), kontroll csoport értékeitől.

9. táblázat

A rövid magánhangzók időtartamának nyúlása [l r] hangok előtt

hangkörnyezet		a	o	u	U	i	O	E
Vr+[l r]+V	Vr átlaga (ms)	73	80	81	54	58	82	78
	a mért hangok száma	60	18	13	15	13	9	115
Vr+[l r]+C	Vr átlaga (ms)	111	98	91	91	88	90	108
	a mért hangok száma	45	78	20	28	8	36	98
Vr+C1+V	Vr átlaga (ms)	78	76	71	75	65	72	79
	a mért hangok száma	527	395	110	29	351	78	933

Térjünk át a hangok szintjéről a szavakra. Szó szintű mérésekre példaként adjuk az 1, 2, 3, 4 és 5 szótagú szavak hosszmerését három előfordulási helyzetben, mondat elején, a mondat belsejében és utolsó szóként. Az eredményeket összehasonlítottuk spontán beszédre mért adatokkal is. A mérési eredményeket és a spontán beszédre kapott hosszadatokat a 10. táblázatban adjuk meg. A felolvasott beszédre kapott átlagokból kiolvasható az a tendencia, hogy az ugyanolyan szótagszámú szavak a mondat elején hosszabbak, mint mondat belsejében, a leghosszabbak pedig a mondat végén. A spontán beszédre közölt értékek (Gósy, 2004:114) az egy szótagú szavaknál lényegesen hosszabbak, mint a felolvasott beszédre mért adatok, majd fokozatosan rövidülnek. Egyezés csak a két szótagú szavaknál van. Az eltérés azzal magyarázható, hogy spontán beszédben az egy szótagú szavakat feltehetően bizonytalanabban, lassabban mondjuk, a több szótagúaknál pedig a szó elindítása után igyekszünk minél előbb túl lenni a

szó kimondásán, nagyobb tempót valósítunk meg, mint a felolvasásnál. Az előbbi mérésnél nem tettünk különbséget a szavakat alkotó hangok hosszúsági kategóriája szerint. Ha finomítani akarjuk az eredményeket, akkor megtehetjük, hogy a szavakat két csoportra osztjuk, olyanokra, amelyek csak rövid magánhangzókat tartalmaznak és olyanokra, amelyek rövidet is és hosszút is. A Vr/V megkülönböztetéssel kapott eredményeket a mondat belseji szavakra adjuk meg: 1 szótagúra az átlagok 185/191 ms; két szótagúakra 349/360 ms; három szótagúakra 494/511 ms, négy szótagúakra 640/653 ms és öt szótagúakra 758/825 ms.

10. táblázat

Az 1-5 szótagos szavak átlagos hossza a mondaton belüli helyzetük alapján és összehasonlításuk spontán beszédből mért adatokkal

szótagszám és szószám	első szó	belső szó	utolsó szó	összegezt felolvasott átlag	spontán átlag (Gósy szerint)
1 szótagú	199 ms	191 ms	318 ms	236 ms	356 ms
szószám	193	370	63	626	984
2 szótagú	360 ms	360 ms	477 ms	399 ms	398 ms
szószám	187	374	150	711	1290
3 szótagú	540 ms	511 ms	650 ms	567 ms	541 ms
szószám	83	252	158	493	670
4 szótagú	677 ms	653 ms	772 ms	700 ms	637 ms
szószám	34	104	59	197	392
5 szótagú	822 ms	825 ms	920 ms	855 ms	770 ms
szószám	9	41	29	79	120

Az eredmények azt mutatják, hogy a hosszú magánhangzók jelenléte nem befolyásolja lényegesen a szavak fizikai hosszát. Ez egyrészt abból adódhat, hogy a hangsorépítésben ritkábban vannak jelen a hosszú magánhangzók, mint a röviddek (a programmal megmértük, hogy a rövid magánhangzók átlagosan négyszer gyakrabban (4170/1070) vesznek részt a hangsorépítésben, mint a hosszúak). A legfrissebb, spontán beszédre mért adatok is hasonló tendenciákat igazolnak (Gósy, 2004:85). Ezek szerint a spontán beszédben a rövid beszédhangok aránya 86,5%, a hosszúaké 13,5%, a rövid/hosszú magánhangzók aránya pedig 78,9% / 21,1%. A mért kis különbség másrészt abból is adódhat, hogy a tényleges beszédprodukciónban a hosszú magánhangzókat a legtöbb esetben nem is ejtjük igazán hosszán a mondat belsejében. Erre is elvégeztünk egy mérést, a hosszú magánhangzók átlaghossza mondat belsejében 104 ms, a rövidké 74 ms. A hosszú magánhangzó tehát csak 40%-kal hosszabb, mint a rövid.

A legutóbbi eredmények olyan szempontból is érdekesek, hogy megmutatják az adatbázis alapú vizsgálat reprodukálhatóságát, pontosságát. Az előbbi kétfajta szószintű mérésnek van közös pontja, és pedig a mondat belseji szavak esetében, ott, ahol nem tettünk különbséget a rövid-hosszú magánhangzók között (4. táblázat belső szó oszlopának ms értékei). Látható, hogy a kapott átlagértékek pontosan egyeznek (391 ms, 360 ms stb.) a két mérésben.

Összefoglalás

A bemutatott adatbázisok és programok hatékony eszközei lehetnek a modern kutatásoknak, valamint az oktatásnak. Ezt néhány példán igyekeztünk érzékeltetni, azonban látni kell, hogy az ilyen adatbázisok szinte korlátlan lehetőséget rejtenek magukban az adatbányásztatás illetően. Az 1,5 millió magyar szóalakot bemutató időszerkezeti adatbázis az első olyan hangtani adattár, amelyik átfogóan mutatja be a hangidőtartamokat a szó szintjén a magyar nyelvre. Tudomásunk szerint nincs hasonló adatbázis más nyelvekre az interneten. A hozzá tartozó 60000 szót tartalmazó hangos melléklet fontos eleme az adatbázisnak. A kikeresett szó meghallgatásával bárki meggyőződhet a számadatok helyességéről. A 60000 szóra kirajzolható hullámformák pedig olyan adathalmazt képeznek, amelyekben tanulmányozni, oktatni lehet a magyar beszédhangok hullámformáit, a hangok kapcsolódását és a hangsor időszerkezeti elemeit. Ilyen szempontból ez utóbbi szolgáltatás is újdonságnak számít mind méretében, mind tartalmában. A HIDOL program és a hozzá tartozó adatbázis(ok) a felolvasásos beszéd időszerkezeti viszonyainak feltárásában segítenek. Az adatbázissal és a programmal szinte korlátlan lehetőségeket adunk a kutatók kezébe a hang és szóidőtartam mérések gyors elvégzésére. A program számára folyamatosan készítjük a további adatbázisokat. 2005-ben elkészül a hírolvasás adatbázisa több hírolvasó bemondó hangjára. Ezzel megnyílik az út – többek között – a személyre jellemző időszerkezeti elemek számítógéppel támogatott vizsgálatára is.

Irodalom

- Gombocz Z.** (1909) A magyar hangok időtartamáról. *Nyelvtudomány II.* 93-100.
- Gósy M.** (2004) *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris.
- Kovács M.** (2002) *Tendenciák és szabályszerűségek a magánhangzó-időtartamok produkciójában és percepciójában.* Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Németh, G. and Zainkó, Cs.** (2002) Multilingual statistical text analysis, Zipf's law and Hungarian speech generation. *Acta Linguistica Hungarica.* 49/3-4. pp. 385-405.
- Olaszy G.** (2003) Magyar szóalakok hangidőtartam-térképei. In: Gósy M. (szerk.) *Beszédkutatás '2003.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 113-133.
- Olaszy, G., Németh, G. and Kiss, G.** (2001) Hungarian audiovisual prosody composer and TTS development tool. In: Puppel, S. and Demenko, G. (eds.) *Prosody 2000.* Poznan. 167-178.
- P. Pollak, J. Cernocky, J. Boudy, K. Choukri, H. van den Heuvel, K. Vicsi, A. Virag, R. Siemund, W. Majewski, J. Sadowksi, P. Staroniewicz, H. Tropf, J. Kochanina, A. Ostrouchov, M. and Rusko, M. Trnka.** (2000) SpeechDat(E) – Eastern European Telephone Speech Databases. *Proceedings LREC'2000 Satellite workshop XLDB – Very Large Telephone Speech Databases,* 29 May, Athens, Greece. pp. 20-25.
- Vicsi K. és Vigh A.** (1998) Az első magyar nyelvű beszédadatbázis. In: Gósy M. (szerk.) *Beszédkutatás '1998.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 163-177.
- Vicsi K.** (2001) Beszédadatbázisok a gépi beszéd felismerés segítésére. *Híradástechnika* 2001/1. 5-13.
- Vicsi K., Kocsor A., Teleki Cs. és Tóth L.** (2004) *Beszédadatbázis irodai számítógép felhasználói környezetben.* II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. (előadás)

Ezt a kutatást az OTKA 037288 támogatta.

**KERTÉSZ-FARKAS ATTILA¹, FÜLÖP ZOLTÁN² ÉS KOCSOR
ANDRÁS³**^{1,3} Szegedi Tudományegyetem, MTA-SZTE Mesterséges Intelligencia Kutatócsoport,² Szegedi Tudományegyetem, Számítástudomány Alapjai Tanszékkfa@inf.u-szeged.hu, fulop@inf.u-szeged.hu, kocsor@inf.u-szeged.hu**Magyar nyelvi korpuszok tömör reprezentációja**

Automata are popular due to their easy implementation and good performance. There are several equivalent automata that accept a given finite language. In applications which utilize linguistic information (e.g. in speech recognition) finding a smallest (non-deterministic) automaton representing the given finite language is of great importance. In this paper we deal with automata reduction algorithms. Such an algorithm, for a given non-deterministic automaton A , gives a smaller one which is equivalent with A . We present a novel automata reduction algorithm, which is nicely applicable for several Hungarian corpora. Based on our tests, we find that the typical compression rate is 5-25% in the number of states and transitions.

1. Bevezetés

Nyelvi modelleket felhasználó számítógépes rendszerekben a nyelvi modellek tárolására különféle struktúrákat alkalmazhatunk. A 3. típusú Chomsky nyelvosztály, azaz a reguláris nyelvek modellezésére általában automatákat használunk az egyszerű szerkezetük és könnyű implementálhatóságuk miatt. A gyakorlati alkalmazásokban – mint például a beszédfelismerés vagy beszédszintézis – nagyméretű korpuszok alapján konstruáljuk meg ezeket az automatákat, amelyekről elvárjuk azt is, hogy tömör reprezentációját adják az adott véges nyelvnek. A tömörség indokaként megemlíthetjük például az alkalmazások hordozhatóságát vagy a mobil eszközök szűkös memóriakorlátait.

Ebben a cikkben véges nyelveket felismerő automatákat tömörítő heurisztikus algoritmusokkal foglalkozunk, valamint megvizsgáljuk a hatékonyságukat magyar nyelvi korpuszokon. Automata-tömörítő algoritmuson olyan algoritmust értünk, amely egy (általában nem-determinisztikus) A automatából kiindulva megkonstruál egy A -val ekvivalens, nem feltétlenül determinisztikus, de kisebb méretű automatát.

A determinisztikus automatát (DA-t) minimalizáló algoritmusok nemcsak az állapotszám, hanem az átmenetek száma szerint is a minimális determinisztikus automatát (MDA-t) konstruálják meg. A nem-determinisztikus automaták (NA-k) esetében azonban más a helyzet. Ha csak állapotszám szerint tömörítünk, mint például az Amilhastre, *et al.* cikkben₍₂₀₀₁₎ szereplő algoritmus is, akkor az átmenetek száma akár meg is sokszorozódhat és ezáltal az automata mérete

növekszik. Ezt a tényt az eddigi tömörítő algoritmusok nem vették figyelembe, így például az Amilhastre, *et al.* cikkben (2001) megadott algoritmus a kiindulási automatához képest több mint kétszer akkora helyen tárolható automatát konstruált.

A cikkben továbbfejlesztjük az Amilhastre, *et al.* cikkben (2001) megadott tömörítési eljárást és megadunk egy olyan gyors heurisztikus algoritmust, amely nemcsak az állapotok száma szerint tömörít eredményesen, hanem korlátozza az átmenetek számának növekedését is. A javasolt automata-tömörítő algoritmust teszteltük számos magyar nyelvi korpuszon. Az eljárás minden esetben garantáltan kisebb méretű automatát eredményezett.

A cikk felépítése a következő: a második fejezetben definiáljuk a szükséges fogalmakat, majd a harmadik fejezetben bemutatjuk az említett automata-tömörítő eljárást. A negyedik fejezetben ismertetjük az algoritmus teszteléséhez felhasznált magyar nyelvi korpuszokat, az ötödik fejezetben a tömörítő módszer futási eredményeit. Végül a hatodik fejezetben összegezzük a cikkben bemutatott eljárás eredményeit.

2. Definíciók

Egy H halmaz számosságát $|H|$ -val, egy Σ ábécé feletti szavak halmazát Σ^* -gal jelöljük, Σ^* tetszőleges L részhalmazát pedig Σ feletti nyelvnek, vagy röviden csak nyelvnek nevezük. *Nem-determinisztikus automatának* (NDA-nak) nevezünk egy $A = (Q, \Sigma, \delta, I, F)$ rendszert, ahol Q az állapotok véges, nemüres halmaza, Σ az input ábécé, $I \subseteq Q$ a kezdő-, $F \subseteq Q$ a végállapotok nemüres halmaza és $\delta: Q \times \Sigma \rightarrow P(Q)$ az átmenetfüggvény. Ha a kezdő állapotok halmaza egy elemű és az automata minden állapotból legfeljebb egy állapotba mehet át bármely szimbólum hatására, akkor azt mondjuk, hogy A *determinisztikus* (röviden DA).

Tetszőleges $q \in Q$ -ra és $E \subseteq Q$ -ra legyen $\gamma^+(q) = \{(a, q') \in \Sigma \times Q \mid q' \in \delta(q, a)\}$, $\gamma^+(E) = \bigcup_{q \in E} \gamma^+(q)$ és $\gamma^-(q) = \{(q', a) \in Q \times \Sigma \mid q \in \delta(q', a)\}$, továbbá jelölje $q^+ \{q^-\}$ azon állapotok halmazát, amelyek q -ból, {amelyekből q } elérhető bármely szimbólummal.

A δ függvényt kiterjesztjük $P(Q) \times \Sigma^* \rightarrow P(Q)$ típusú leképezéssé úgy, hogy minden $w \in \Sigma^*$ -ra és $a \in \Sigma$ -ra $\delta(q, wa) = \delta(\delta(q, w), a)$, majd $\delta(E, w) = \bigcup_{q \in E} \delta(q, w)$. Az A automata által felismert nyelven az $L(A) = \{w \in \Sigma^* \mid \delta(I, w) \cap F \neq \emptyset\}$ nyelvet értjük.

Azt mondjuk, hogy A *egyértelmű* (röviden UA), ha minden $w \in L(A)$ szóra A gráfjában pontosan egy út vezet valamely I -beli kezdőállapotból valamely F -beli végállapotba. Minden DA egyben UA is. Az A automata *transzponáltján* az $\bar{A} = (Q, \Sigma, \delta', F, I)$ automatát értjük, ahol $\delta'(q, a) = \{p \mid q \in \delta(p, a)\}$. A cikkben csak olyan automatákkal foglalkozunk, amelyeknek a gráfja nem tartalmaz kört, tehát

amelyek véges nyelveket tárolnak, ismernek fel. Feltesszük továbbá, hogy egy automata minden állapota elérhető valamely kezdőállapotból és minden állapotból eljuthatunk valamely végállapotba. Szükség esetén további részletek az Amilhastre, *et al.* cikkben (2001) találhatóak.

3. Automata-tömörítés

Ebben a fejezetben az A automatán az $A = (Q, \Sigma, \delta, I, F)$ automatát értjük.

Definíció 1. Legyen $q \in Q$ és $S \subseteq Q$. A (q, S) párt A -beli egyesítéses tömörítésnek nevezzük, ha $q \notin S$, $\gamma^+(q) = \gamma^+(S)$, a $\{q\} \cup S$ halmaz mindegyik eleme végállapot vagy egyike sem az, és teljesül, hogy ha $q \in I$ akkor $S \subseteq I$.

A (q, S) egyesítéses tömörítés A -ra való alkalmazása azt jelenti, hogy a q -ba érkező átmeneteket átírányítjuk minden $p \in S$ állapotba, majd q -t és a belőle induló átmeneteket töröljük. Minden egyesítéses tömörítés elvégzése után az automatában az állapotok száma eggyel csökken.

A (q, S) egyesítéses tömörítés *diszjunkt*, ha minden különböző $s, s' \in S$ -re $\gamma^+(s) \cap \gamma^+(s') = \emptyset$ és $\{q\} \cup S$ egyik eleme sem végállapot. Ha A UA és egy (q, S) diszjunkt egyesítéses tömörítést alkalmazunk rá, akkor a kapott automata ugyancsak UA lesz. Természetesen az A -beli diszjunkt egyesítéses tömörítések száma általában kevesebb mint az egyesítéses tömörítések száma.

Ha a q -ba érkező átmenetek száma olyan nagy, hogy a tömörítés elvégzése után több élt kapunk, mint amennyit sikerül megspórolni, akkor a tömörítés növeli az automata méretét. Ennek kezelésére vezetjük be a következő fogalmat, mely cikkünk egyik legfontosabb eleme. A (q, S) egyesítéses tömörítés *valódi*, ha teljesül, hogy

$$|q^-| * (|S| - 1) < |q^+| + 1.$$

Látható, hogy az egyenlőtlenség bal oldalán a tömörítés után kapott új átmenetek száma áll, míg a jobb oldal mutatja azt, hogy a tömörítéssel mennyi átmenettel és állapottal lesz kisebb az automata mérete. Tehát egy egyesítéses tömörítés akkor tömörít valóban, ha a fenti egyenlőtlenség teljesül.

Egyesítéses tömörítések egy $T = \{(q_1, S_1), (q_2, S_2), \dots, (q_l, S_l)\}$ halmazát *megengedettnek* hívjuk, ha minden $1 \leq i \leq l$ -re teljesül $q_i \notin \bigcup_{i=1}^l S_i$.

Definíció 2. Az A automatából egyesítéses tömörítések egy megengedett $T = \{(q_1, S_1), (q_2, S_2), \dots, (q_l, S_l)\}$ halmazával kapott automatán azt az $A' = (Q', \Sigma, \delta', I', F')$ automatát értjük, melyre

- $Q' = Q \setminus \{q_1, q_2, \dots, q_l\}$, $I' = I \cap Q'$, $F' = F \cap Q'$,
- $\forall q \in Q'$ és $a \in \Sigma$ esetén $\delta'(q, a) = (\delta(q, a), \{q_i, \dots, q_i\}) \cup S_{i_1} \cup \dots \cup S_{i_k}$,

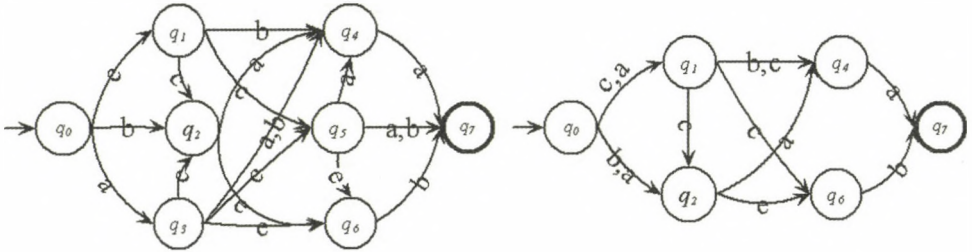
ahol $\{i_1, \dots, i_k\} = \{1 \leq i \leq l \mid (q, a) \in \gamma^-(q_i)\}$.

A fenti definícióban a T egyesítéses tömörítésre vonatkozó megengedett feltétel szükséges ahhoz, hogy A' -t egyértelműen definiálni tudjuk. A továbbiak-

ban egyesítéses tömörítések halmazán mindig megengedett halmazt értünk, ezért a megengedett jelzöt el is hagyjuk.

Az 1. ábrán egy példa látható egyesítéses tömörítések egy halmazának alkalmazására, ahol a jobb oldali automatát a bal oldali automatából a $T = \{(q_3, \{q_1, q_2\}), (q_5, \{q_2, q_4, q_6\})\}$ halmazzal kaptuk, és így 66%-os tömörítést sikerült elérni.

1. ábra

Egyesítéses tömörítések alkalmazására

Egy A NFA és a belőle tömörítéssel kapott A' NFA között a következő kapcsolat állapítható meg.

Tétel 1. Ha A' automatát az A automatából egyesítéses tömörítések egy T halmazával kapjuk, akkor $L(A) = L(A')$. Továbbá, ha A UFA és T elemei diszjunktak, akkor A' is UFA.

Bizonyítás. A bizonyítás az Amilhastre, *et al.* cikkben (2001) található hasonló állítás (Propozíció 2) bizonyításának általánosításával végezhető el.

Látható, hogy ha T valódi egyesítéses tömörítések halmaza, akkor a kapott A' automata állapot és átmenet száma kisebb, mint a kiindulási A automatáé, és így kisebb helyen tárolható.

Most megadjuk az általunk javasolt heurisztikus automata-tömörítő algoritmust. Az algoritmus annyival több az Amilhastre, *et al.* cikkben (2001) szereplőnél, hogy nemcsak azonos hosszúságú szavakat felismerő automatákat tud tömöríteni, hanem csak valódi tömörítéseket enged meg.

Algoritmus: Automata-tömörítő

input: A automata

output: a kiindulási automatával ekvivalens, tömörített automata

1. $n \leftarrow |Q|$;
2. **ismételjük meg kétszer:**
3. keressük meg az összes valódi diszjunkt egyesítéses tömörítést, majd végezzük el a tömörítéseket a 3. definíció szerint;
4. $A \leftarrow \bar{A}$;

5. **ha** $n \neq |Q|$ **akkor** ugorjunk 1-re;
6. **return** A ;

Ha az algoritmus 3. sorában nemcsak diszjunkt egyesítéses tömörítéseket keresünk, akkor az eredményül kapott automata még kisebb lesz, viszont az így módosított algoritmus nem őrzi meg az UA tulajdonságot.

Az algoritmus úgy gyorsítható fel jelentősen, hogy egy (q, S) egyesítéses tömörítés meghatározása esetén a q állapothoz az S halmazba nem az egész automatában keresünk állapotokat, hanem csak a q állapotból elérhető állapotok őseit vizsgáljuk. Így egy, a gyakorlatban gyors algoritmust kapunk.

4. Magyar nyelvi korpuszok

Az algoritmus teszteléséhez hat különböző méretű és tartalmú magyar korpuszt használtunk, amelyeken az algoritmus hatékonyságát mértük. A korpuszok előállításához részben a világháló különböző magyar oldalairól töltöttünk le szavakat egy erre a célra kifejlesztett programmal, részben pedig orvosi leleteket, illetve nyelvészeti könyveket használtunk fel. A teszteléshez felhasznált korpuszokról (K1-K6) az alábbi felsorolás ad részletesebb információkat.

- K1. Ez a teszteléshez használt korpusz egy pajzsmirigy szcintigráfiai leletek szavaiból előállított adatbázis, amelynek jellegzetessége, hogy elsősorban latin eredetű orvosi szakszavakat tartalmaz. A 6000 leletből 1096 különböző szóalakat sikerült kinyerni.
- K2. Ezt az adatbázist az Elekfi szótárból a k betűvel kezdődő szótövekből készítettük el. Így 8213 szóalakat kaptunk.
- K3. A K3 korpuszhoz a szavakat a www.extra.hu/mese oldalról töltöttük le. Ezen az oldalon magyar népmesék találhatók. Népies nyelvezete miatt számos régi, ma már alig használt szóalakat találhatunk meg benne. Összesen 26852 szóalakat tartalmaz.
- K4. A Szeged Korpusz 1.0, morfoszintaktikailag elemzett és kézzel egyértelműsített természetes nyelvi szöveges adatbázis, amely szépirodalmi szövegek, újságcikk részletek, számítástechnikai szövegek, jogi szövegek és 14-16 éves tanulók fogalmazásai alapján készült. A korpusz a <http://www.inf.u-szeged.hu/projectdirs/hlt/corpus1.htm> oldalról regisztráció után letölthető.
- K5. Ennek a szótárnak az elkészítéséhez a www.hpebook.hu portálon található irodalmi műveket használtuk fel, amelyek segítségével előállítottunk egy 112584 szóalakat tartalmazó korpuszt.
- K6. Ehhez a korpuszhoz a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) szavait használtuk fel, és egy olyan 433367 szóalakat tartalmazó adatbázist kaptunk, amely tartalmaz többek között szótárakat, tudományos-, filozófiai-, szociológiai cikkeket, illetve hazai és külföldi szépirodalmi műveket is.

5. Futási eredmények

A tömörítő algoritmust egy Pentium III 700 MHz-es számítógépen futtattuk. A korpuszokból képezett kiindulási automaták konstruálása úgy történt, hogy először egy standard algoritmussal egy fa gráfú DA-t készítettünk az ághajtás módszerrel, majd alkalmaztuk az eddig ismert leggyorsabb minimalizáló algoritmust [3]. Ezután az így kapott MDA-ra alkalmaztuk a cikkben javasolt automata-tömörítő algoritmust. Hat automatát vizsgáltunk, a futási eredmények az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat

Valódi diszjunkt egyesítéses tömörítések alkalmazásával kapott eredmények

szavak száma	kiindulási MDA		tömörített automata		tömörítés aránya
	átmenetek és állapotok száma	futási idő (s)	átmenetek és állapotok száma	futási idő (s)	
1 1096	5039	1	4886	1	3.13%
2 8213	21432	2	20356	1	5.28%
3 26852	63561	82	58618	15	8.43%
4 106681	251163	2577	238441	396	5.33%
5 112584	241463	1517	222961	226	8.29%
6 433367	794245	22947	738129	3517	7.60%

A nyelvi korpuszok vizsgálatában gyakran előfordul, hogy további adatok – például súlyok vagy kimeneti szimbólumok – tárolására is szükség van. Ha tömören szeretnénk az automatát reprezentálni (Kiraz, 2001), vagy ha az átmeneteket csak költségesen tudjuk tárolni, akkor érdemes korlátozni az átmenetek számának növekedését. A csak átmenetszám szerinti tömörítés esetén olyan esetek is adódhatnak, amikor egy új állapot alkalmas hozzáadásával csökkenteni lehet az automata méretén. Ez újabb kutatási irányt vethet fel. Viszont ha az automata állapotaihoz súlyokat rendelünk, vagy az átmeneteket alacsony költséggel tudjuk tárolni, akkor elvégezhetjük a nem valódi egyesítéses tömörítéseket is. Ha olyan rendszert implementálunk, amiben nem fontos, hogy az automata többször fogad el egy szót, vagyis nem UFA, akkor megengedhetjük a nem diszjunkt egyesítéses tömörítéseket is, és így tovább csökkenthetjük az állapotok számát. Ezért az algoritmust lefutattuk nem csak valódi és diszjunkt egyesítéses tömörítések keresésére is.

2. táblázat

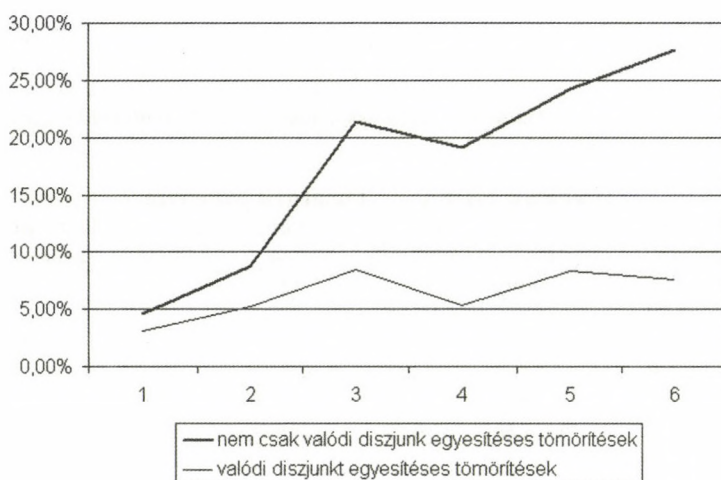
A nem csak valódi egyesítéses tömörítések alkalmazásával kapott eredmények

szavak száma	kiindulási MDFA		tömörített automata		tömörítés aránya
	állapotok száma	futási idő (s)	állapotok száma	futási idő (s)	
1	1096	2092	1	2001	4.54%
2	8213	7870	2	7235	8.78%
3	26852	21995	82	18122	21.37%
4	106681	90364	2577	75763	19.13%
5	112584	81718	1517	65785	24.22%
6	433367	254140	22947	199045	27.68%

6. Konklúzió

A cikkben továbbfejlesztettük Amilhastre, *et al.* (2001) által megadott tömörítési algoritmust és bemutattunk egy véges nyelveket felismerő, nem-determinisztikus automatákra alkalmazható gyors heurisztikus tömörítő algoritmust. A tömörítés lényege, hogy az automatában (q, S) alakú egyesítéses tömörítéseket keresünk, ahol q egy állapot, S pedig állapotok egy halmaza, majd a q -ba érkező átmeneteket átírányítjuk az S -beli állapotokba és töröljük q -t. Az algoritmust implementáltuk, majd alkalmaztuk hat magyar nyelvi korpuszokat reprezentáló automatára. Ha csak valódi diszjunkt egyesítéses tömörítéseket engedünk meg, az biztosítja azt, hogy az automata mérete, amit az állapotok és az átmenetek együttes száma határoz meg, valóban kisebb lesz. Ha nem csak valódi egyesítéses tömörítéseket engedünk meg, akkor az automata méretén önmagában az állapotok számát tekintve jelentősebb méretbeli csökkenés volt elérhető. A két tömörítési módszer összevetése a 2. ábrán látható.

2. ábra

A módszer hatékonysága a korpuszok méretének tükrében

Az algoritmus gyakorlati alkalmazhatóságát támasztja alá, hogy a magyar nyelvi korpuszokon elvégzett összehasonlító tesztek alapján a minimális determinisztikus automatánál 5-25%-kal kisebb (nem-determinisztikus) automatát sikerült megkonstruálni. Ezért érdemes lehet az algoritmust továbbfejleszteni, általánosítani nemcsak véges, hanem tetszőleges reguláris nyelvet felismerő automatákra vagy megvizsgálni az átmenetek száma szerinti tömörítés lehetőségeit.

Irodalom

- Amilhastre, J., Janssen, P. and Vilarem, M. C.** (2001) FA Minimization Heuristics for a Class of Finite Languages. In: Boldt, O. and Jürgensen H. (eds.). *Proc. of WIA 99, Lecture Notes in Computer Science 2214*. Springer-Verlag. 1-13.
- Kiráz, G. A.** (2001) Compressed Storage of Sparse Finite-State Transducers. In: Boldt, O. and Jürgensen H. (eds.). *Proc. of WIA 99, Lecture Notes in Computer Science 2214*. Springer-Verlag. 109-122.

Ez a cikk az Oktatási Minisztérium 00056/2003 számú IKTA pályázata támogatásával készült.

BENE ANNAMÁRIA

ELTE BTK, Elméleti Nyelvészeti Tanszéki Szakcsoport, doktori program

*bene.a@eunet.yu***A főnévi kifejezés rögzülése a magyart anyanyelvként tanuló
gyermekeknél**

The goal of this paper is to show the assumption that DP-projection, which child language universally lacks (it was originally related only to English child language, but quickly became universal), does not hold for Hungarian either. To prove this I analyzed the relevant Hungarian data from CHILDES database. I found that the Hungarian child language, i.e. the lexicon already in early stage of language acquisition contains certain kinds of morphological elements which call out particular functional projections, namely DP, AgrP, PossP and NumP. Furthermore, the boy (age 1;8,2-2;1,29) whose uttered noun phrases I analyzed is already capable of certain syntactic movements, e.g. it generates split-DP structure.

1. Bevezetés

A nyelvelsajátítást generatív szempontból először az angolszász nyelvterületen kezdték vizsgálni. Hamarosan a kutatók abból a tényből, hogy az angolt anyanyelvként tanuló gyermekek nem használnak determinánsokat, azt a következtetést vonták le, hogy a DP-réteg univerzálisan hiányzik a gyermeknyelvből.

Az alábbi munkában azt szeretném megmutatni, hogy ez az általánosítás a magyarra sem igaz.¹ Ezt bizonyítandó megvizsgáltam² a CHILDES magyar adatbázisában egy magyar anyanyelvű adatközlő (kora 1;8,2³-2;1,29) főnévi szerkezetének longitudinális fejlődését. Az adatok azt mutatják, hogy már a nyelvelsajátítás korai szakaszában tartalmaz a szókincs olyan elemeket, amelyek előhívják az NP-re épülő funkcionális projekció(ka)t. Ez tehát ellentmond annak az állításnak, miszerint a korai gyermeknyelvből univerzálisan hiányzik a funkcionális struktúra.

2. Funkcionális kategóriák és a nyelvelsajátítás elmélete

A generatív szintaxisban ma már általánosan elfogadott, hogy a mondat a lexikális projekciókon kívül több funkcionális vagy inflexiós projekciót is tartalmaz (például szám-, személy-, időbeli egyezés stb.). A nyelvészek nagy része kifejezések esetében is ilyen felépítést feltételez. Szabolcsi Anna (Szabolcsi, 1983/84) és Steven Abney (Abney, 1987) munkái alapján például úgy tartják, hogy a főnévi kifejezésnek a determináns (D) a feje.

A funkcionális projekciók megjelenése hatással volt a nyelvelsajátítás elméletére is. Felmerült a kérdés, hogy ha a felnőttek nyelvében, illetve az általuk

létrehozott mondatokban léteznek funkcionális projekciók, akkor léteznek-e a gyermekek által produkált mondatokban is? Vagyis a felnőttek nyelvtani ismerete azonnal és teljes egészében elérhető-e a gyermek számára, vagy csak fokozatosan jelenik meg? E kérdés három táborra osztja a kutatóközösséget:

- az ún. teljes kompetenciát, illetve erős folyamatosság hipotézisét (Full Competence; Strong Continuity Hypothesis) magukénak vallók szerint már a nyelvelsajátítás korai szakaszában elérhető a gyermek számára a teljes szintaktikai szerkezet (például Pinker, 1984, Déprez & Pierce, 1993; Hyams, 1986, 1989; Wexler, 1990, 1994 stb.),
- másoknak (például Radford, 1990) az a véleménye, hogy a funkcionális kategóriák megjelenése érés (maturation) eredménye.
- A két szélsőséges vélemény között elhelyezkedő álláspont képviselői (például Clahsen, 1990/91; Vainikka, 1993/94; Clahsen, *et al.*, 1994) úgy tartják, hogy a funkcionális projekciók akkor jelennek meg, amikor a gyermek megszerkeszti őket, a funkcionális kategóriák ugyanis input-függők. E szerint az elképzelés szerint amikor a gyermek elsajátít egy funkcionális morfémát, akkor ez kiváltja a megfelelő funkcionális projekciót.

3. A gyermeki grammatika generatív jellege

Mint Chomsky számos munkájában kifejtette, az univerzális grammatika (UG) elméletének célja azon sajátos mentális képesség modellálása, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy bonyolult nyelvi szerkezeteket értsen meg (például Chomsky, 1986a-b). Szerinte az embernek valamilyen veleszületett tudása van a nyelvről. Ez a tudás nem tanulható, mert az elsajátítandó információk nincsenek jelen sem az elsődleges nyelvi adatbázisban (tehát a szótárban), sem a kontextusban. Más szóval, a tudás és a tapasztalat között ellentmondásos a viszony. E miatt az ellentmondás miatt, melyet a filozófia Platón problémájaként ismer, feltételezi, hogy az az ismeret/tudás, amely a nyelvi képesség kezdeti állapotát alkotja, genetikailag öröklődik. Az univerzális grammatika elmélete ezt az a priori tudást alapelvek és paraméterek segítségével definiálja, ezek pedig meghatározzák a lehetséges emberi nyelvek halmazát. Kérdés, hogy miként alkalmazható mindez a gyermeknyelvre.

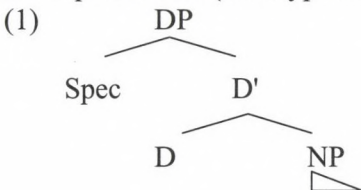
Az univerzális grammatika nemcsak a nyelvi képesség alapjául szolgáló alapelvek és paraméterek összessége, hanem a mentális nyelvelsajátító rendszer (language acquisition device) fő alkotóeleme is. Ez azt jelenti, hogy a gyermek alakuló grammatikai rendszere a fejlődés minden egyes szakaszában kizárólag olyan szerkezeteket tartalmaz, illetve olyan műveleteket hajt végre, amelyek nem sértik az UG elveit. Tehát a grammatikaelmélet jelentősége a nyelvelsajátítás-kutatásban (és fordítva) a folytonosság feltételezésén alapul (Meisel, 2000).

...the child's grammatical rules should be drawn from the same basic rule types, and be composed of primitive symbols from the same class, as the grammatical rules attributed to adults in standard linguistic investigations... (Pinker, 1984:7).

A folytonosság feltételezése azonban egyben paradoxon is: a gyermekek grammatikája eltér az érett, a felnőttek által használt grammatikától, a típusuk mégis megegyezik. Az ún. elvek és paraméterek elmélet, amelynek koncepcióját Chomsky 1982-ben fogalmazta meg,⁴ éppen erre a problémára kínál megoldást, de segítségével az a kérdés is megválaszolható, hogy miért hiányos a gyermekek tudása a nyelvről: a nyelvelmélet megkülönbözteti a nem parametrizálódott univerzális elvekkel összefüggésbe hozható jelenségeket és az UG paramétereitől vagy a grammatika nyelvspecifikus tulajdonságaitól függő jelenségeket. Közülük csak a nem parametrizálódott alapelvekről fogja a folytonosság azt jóslni, hogy változatlanul mind a gyermek-, mind a felnőtt nyelvben megvannak. A nyelvspecifikus jelenségekről a folytonosság semmit sem állít (erre ugyanis nem képes), ugyanakkor a parametrizálódott alapelvek a nyelvsajátítás szempontjából az univerzális grammatika legérdekesebb összetevői. A nyelvet tanuló gyermeknek minden egyes paraméterről ki kell találnia, hogy milyen érték rendelendő hozzá miként van definiálva). Tekintettel arra, hogy ebben az esetben az UG megenged különböző értékeket, a gyermeknek addig kell „kísérleteznie”, amíg meg nem találja a helyes megoldást. Ez a kísérletezés azért lehetséges, mert a felkínált értékek nem eleve determinált értékek, hanem a környezetből származó információkból vezethetők le.

4. DP

Felismerve, hogy a főnévi kifejezés és a mondat között jelentős szerkezeti hasonlóságok vannak, Szabolcsi Anna (Szabolcsi, 1983/84), majd Steven Abney (Abney, 1987) arra a következtetésre jutott, hogy a főnévi kifejezésnek nem a főnév (N), hanem a determináns (D) a feje, alaptagja. Ezt nevezi a szakirodalom DP-hipotézisnek (DP Hypothesis):

A determinánsok osztályába tartozik, következésképp D alatt generálódik a határozott és a határozatlan névelő, a birtokos, a személyes és a mutató névmások, valamint az 's genitivusrag.

A funkcionális kategóriák, s ennek következményeként a funkcionális projekciók mondatbeli elszaporodása további funkcionális projekciókat hívott elő a

főnévi kifejezésben is: ilyenek például az eset, a birtokolttság, a számosság, a nem stb. Hogy ezek tényleg léteznek-e, vita tárgya, azok a kutatók azonban, akik elfogadják a DP-hipotézist, egyetértenek abban, hogy a D a legmagasabban elhelyezkedő, tehát legfontosabb fej a főnévi kifejezésben.

5. A magyar főnévi kifejezés szerkezete

A magyar főnévi kifejezés szerkezetéről több elmélet született, az alábbiakban azonban csak a két legismertebbel, a Szabolcsi- és az É. Kiss-félével foglalkozom.

Szabolcsi (1992) elmélete azon, korábban már említett feltételezésre épül, hogy jelentős hasonlóságok fedezhetők fel a mondat és a főnévi kifejezés szerkezete között. Abból, hogy az esetszűrő szabálya előírja, a mondatban egy főnévi csoport csak akkor válhat hangzóvá, ha esete van, következik, hogy kell lennie valaminek a szerkezetben, ami például az alanyak nominativusi esetet oszt ki. Szabolcsi elméletében ezt a szerepet az Infl(exió) tölti be, amely nem más, mint az idő- és módjelet, szám-személyragot egyesítő funkcionális projekció. Mivel tehát Szabolcsi analógiát feltételez a mondat és a főnévi kifejezés között, ezért feltételezi azt is, hogy a főnévi kifejezésben is van inflexió – ott nominativusi esetet és birtokos thematikus szerepet oszt ki:

(2) Igei inflexió: Peti- $\emptyset$ játszo-tt- $\emptyset$ } [-tt: $\pm$ idő-/módjel]
[- $\emptyset$: $\pm$ szám-személyrag]

(3) Főnévi inflexió: az én- $\emptyset$ könyv-e-m }
a te- $\emptyset$ könyv-e-d } [-e: $\pm$ birtokolttság]
Peti- $\emptyset$ könyv-e- $\emptyset$ } [-m/-d/- $\emptyset$: szám-személyrag]

Ezután nézzük meg, Szabolcsi szerint hogyan épül ki a magyar főnévi csoport.

Először is vegyük észre, hogy különbség van a pusztá főnév: *kalap*, és a *Mari kalapja* főnévi szerkezet jelentése között:

(4) *kalap*: $N(x) \rightarrow$ *Mari kalap-ja*: $\lambda x \lambda y [N(x) \wedge R(y, x)]^5$

Legyen tehát ez a vizsgálandó főnévi kifejezés kiinduló szerkezete:

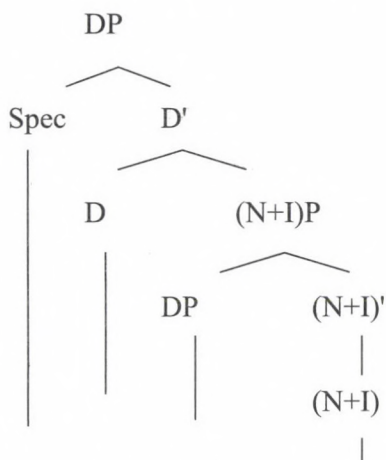
(5) [(elázott) (a)] *Mari kalapja*

A (a) *Mari kalapja* főnévi kifejezéshez a (7a) alatti szerkezet rendelhető. Ez a szerkezet az igétől, ebben az esetben az *elázott* igétől kap thematikus szerepet. Mivel ez egyargumentumú ige, így csak egy kiosztandó thematikus szerepe van, a főnévi kifejezésen belüli főnévnek, a *Marinak* mástól kell thematikus szerepet kapnia – a *kalapja* [+poss/birtoklás] jegyétől. Innen két lépésben (lásd 7b-c) juthatunk el a (6) alatti felszíni szerkezethez:

(6) *Marinak elázott a kalapja.*

Elsőként a *Mari* kikerül a Spec,DP pozícióba, ahol *-nAk* ragot kap. Ezen a ponton az ismertetett elmélettel kapcsolatban fontosak a következők: egy főnévi kifejezés csak egy esetet kaphat, s mivel a birtokos főnévi kifejezés mindig nominativust kap, ezért az esettorlódás elkerülése végett Szabolcsi a *-nAk* ragot nem esetragnak, hanem ún. operátorjelölő morfémának tekinti. A Spec,DP-ből a *Mari* az ige elé mozog (feltehetően topik pozícióba, ezzel azonban ez az elmélet nem foglalkozik). Mivel továbbra is fel kell tartani a tematikus viszonyt a *Mari* és a *kalapja* között, ezért a birtokos, tehát a *Mari* eredeti helyén, a Spec,(N+I)P-ben nyomot hagy:

(7)

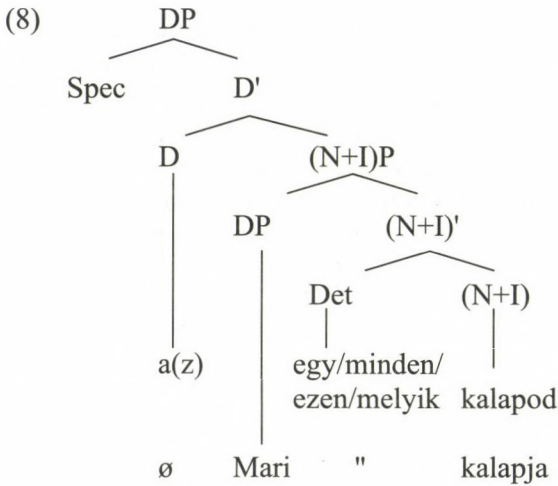
a.	(elázott)		(a)	Mari	kalap-ja
b.	(elázott)	Mari-nak _i	a	t _i	kalap-ja
c.	Mari-nak _i	elázott	t _i	a	kalap-ja

Kérdés viszont, hogyan elemezzük például a *Mari minden/melyik/ezen kalapja*, vagy *az én minden/melyik/ezen kalapom* típusú főnévi szerkezetet. Szabolcsi a determinánsoknak két osztályát különbözteti meg: azt mondja, hogy a D-vel jelölt kategóriába az *a*, *az*, $\emptyset$ névelő, míg a Det című halmazba a határozott és határozatlan számnevek, valamint a melléknevek tartoznak. A két kategóriát a következő tulajdonságok jellemzik:

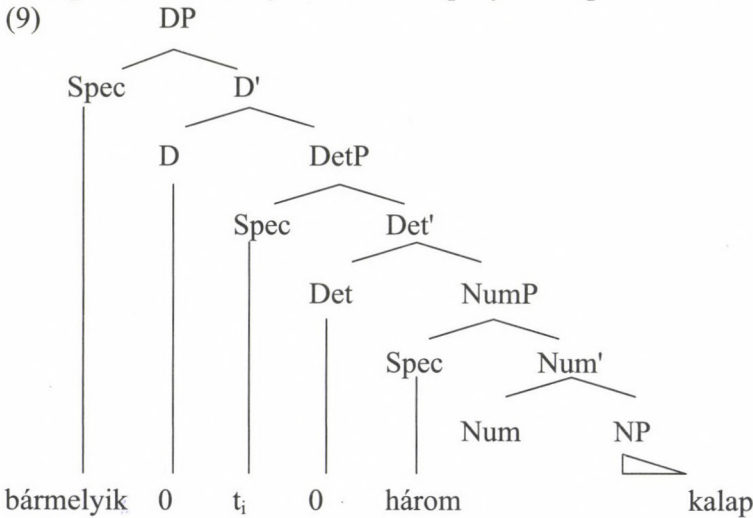
- a Det lehet [$\pm$ határozott], továbbá rendelkezhet [kvantor/mutató névmás/kérdő névmás/melléknév] jeggyel. Csak abban az esetben lesz hangzó, ha a [$\pm$ határozott] jegyen kívül más jegye is van.
- A D a főnévi csoport bevezetője.

E kategóriák segítségével Szabolcsi a következő szerkezetet rendeli a magyar főnévi kifejezéshez:

É. Kiss Katalin (2000) másmilyen szerkezetet rendel a főnévi kifejezéshez. Nála például a *bármelyik három kalap* ilyen felépítésű:

Az ebben a szerkezetben előforduló szintekről az alábbiakat kell tudni: az alap az NP, egy pusztán főnévből álló lexikális projekció. Ez további lexikális projekciókkal ([_{NP}[_{A_{djP}] unalmas [_{NP} előadás]]) módosítható, illetve különböző funkcionális projekciók épülhetnek rá:}

- a NumP-vel jelölt funkcionális projekció olyan főnévi kifejezés helye, amelyben az NP-t módosító határozott vagy határozatlan számnév, vagy a -k többesjel helyezkedik el. A számnév a projekció specifikálójában generálódik:

- (10) a. egy⁶/két kalap
 b. [_{NumP} egy/két [_{NP} kalap]]

- (11) a. sok/néhány/minden kalap
 b. [_{NumP} sok/néhány/minden [_{NP} kalap]]

- az NP-hez a *-k* többesjel is járulhat, amely a NumP fejében található:

- (12) a. vendégek
 b. [_{NumP}[_{Num} -k [_{NP} vendég]]]

- Hogy a többes számú főnevek tényleg NumP-k, az bizonyítja, hogy előfordulhatnak az ige után, argumentumpozícióban, ahol egyébként pusztán NP-k nem állhatnak (Alberti, 1998):

- (13) a. *Válaszoltam kérdésre.
 b. Válaszoltam kérdésekre.

A NumP funkcionális projekció jellemzője, hogy feje és specifikálója nem lehet egyszerre betöltve:

- (14) a. két/néhány/minden könyv
 b. *két/néhány/minden könyvek

- A DetP-ként jelölt projekcióban a *bár-*, *akár-*, *vala-* előtagú kvantorok generálódnak. Ebben az esetben is érvényes az a megszorítás, hogy vagy csak a fejet, vagy csak a specifikálót töltjük be.
- DP-vel jelölt a határozott főnévi kifejezés projekciója. Fejében, a D-ben kizárólag az *a*, *az* jelenhet meg.

Előfordul, hogy további projekciókra, az egyeztetést kifejező (a birtokos személyragok helyéül szolgáló) AgrP-re, és a birtokosnak, illetve birtokltságjelnek helyet adó PossP-re is szükség van:

- (15) a. kalap-ja-i-m
 b. [_{AgrP}[_{Agr} -m [_{NumP}[_{Num} -i [_{PossP}[_{Poss} -(j)A [_{NP} kalap]]]]]]]]]

Az É. Kiss-féle modell (2000) további sajátossága, hogy a birtokos jelző és a birtokos bővítmény nem ugyanazon a helyen generálódnak:

- a birtokos jelző, amely jelző révén nem kap esetet, Spec,PossP-ben generálódik, ahonnan Spec,DP-be mozog azért, hogy ellenőrizze [+determináns] jegyét:

- (16) a. a lány kalapjai
 b. [_{DP} a lány_i [_{NumP}[_{Num} -i [_{PossP} t_i [_{Poss} -(j)A [_{NP} kalap]]]]]]]

- A birtokos bővítmény – Szabolcsi elméletével szemben – nem az NP specifikálójában, hanem a főnév bővítményeként generálódik, és nem nominatívusi, hanem datívusi esetben áll. Az esetadás-megszorítás⁷ miatt nem maradhat a helyén, hanem hozzácsatolódik a DP-hez:

- (17) a. Marinak a kalapjai
 b. [_{DP}[_{KP} Marinak_i [_{DP}[_D a [_{NumP}[_{Num} -i [_{PossP}[_{Poss} -(j)A [_{NP} kalap [_{DP} t_i]]]]]]]]]]]

Összehasonlítva a (21) és a (22) alatti példákat láthatjuk, hogy az angol gyermekek NP-eket használnak olyan környezetekben, amelyekben a felnőtt nyelvhasználó DP-t használna. Ezt az állítást Radford azzal támasztja alá, hogy a gyermekek determinálatlan főneveket¹⁰ (indeterminate nominals) mondanak olyan kontextusokban, amelyekben a felnőttek determináltakat használnának:

- (23) a. Hayley, 0;20: Hayley draw boat. Turn page. Reading book. Want duck. Want boot.
b. Bethan, 0;21: Blancket gone. Stick gone. Dog barking. Got lorry. Paper off. Want ball.

A (23) alatti kövérrel szedett főnévi kifejezések fejei egy-egy egyes számban álló főnév. Ez azt jelenti, hogy determinánst (*a, the, my* stb.) kíván maga elé, ami a felnőttek beszédében meg is jelenik, a gyermekekében viszont nem – náluk a főnévi kifejezés mindig determinálatlan, ami arra utal, hogy még nem fejlődött ki náluk a determinánsok rendszere.

Radford szerint az, hogy a 20-30 hónaposok grammatikájából hiányzik a genitívust kifejező 's morféma, szintén alátámasztja állítását, hogy a determinánsok hiányoznak a gyermeknyelvből, pontosabban, hogy viszonylag későn alakulnak ki:¹¹

- (24) Kathryn, 0;21: Mommy haircurl(er); mommy milk; mommy vegetable; mommy sock; mommy hangnail; mommy slipper

Radford a DP hiányáról szóló hipotézis helyességének további bizonyítékának tekinti azt, hogy a korai angol gyermeknyelvből hiányoznak a személyes névmások. Megjegyzendő, hogy Abney (1987) a személyes névmásokat is a determinánsok kategóriájába sorolta, tehát a DP fejébe helyezte őket. Ha tehát az angol gyermeknyelvben nem találunk személyes névmásokat, akkor ez két dologra utal:

- i. az adott korú gyermekek még nem sajátították el a személyes névmások morfoszintaxisát, következésképp ún. nominális stílust¹² (nominal style) használják:
(25) Allison, 0;22: Baby Allison comb hair. (=„I comb my hair.”), Baby eat cookies. (=„I eat cookies.”), Baby diaper. (=„My diaper.”), Help baby. (=„Help me.”)
- ii. S ami Radford számára a legfontosabb: mivel nem használnak determinánsokat, szintaxisukból hiányzik a DP funkcionális projekció.

7. Van-e DP a magyar gyermeknyelvben?

Számos nyelvben megfigyelték, hogy az anyanyelvet tanuló kisgyermekek beszéd közben gyakran hagynak el olyan elemeket (például determinánsokat, klitikumokat), amelyek nélkül a célnyelven megfogalmazott mondatok agrammatikusok (Avram & Coene, 2003). Az alábbiakban bemutatom, hogy habár a determináns (itt: névelő) kihagyása ismert jelenség a magyarban is, a magyart

anyanyelvként tanuló gyermekek szintaxisa mégis ismeri a DP-projekciót, pontosabban tartalmaz funkcionális projekciókat.

Mivel azt szeretném bizonyítani, hogy a magyart anyanyelvként tanuló gyermekeknél már a nyelvelsajátítás nagyon korai szakaszában megvannak az NP-re épülő funkcionális kategóriák, a CHILDES magyar adatbázisában megtalálható adatközlők közül csak azok érdekeltek, akiknek életkora megegyezik azon gyermekek életkorával, akik adatai alapján Radford megfogalmazta hipotézisét. Sajnos csak egy olyan adatközlőt találtam, akinek életkora a felvételek rögzítéskor¹³ 1;8,2 és 2;1,2 között mozgott: ő Zoli néven szerepel, a vele készült beszélgetéseket hús fájl tartalmazza. Ez tetemes mennyiségű anyag, ezért szelektáltam: elsőként kiszűrtem azokat a fájlkat, amelyek létrejöttékor Zoli nem volt még 1;8,2¹⁴ éves, majd a megfelelő életkorban létrejött felvételek közül¹⁵ csak az elsőket és az utolsókat vettem figyelembe (az adatokat bemutató táblázatok a Függelékben találhatóak).

7. 1. Elemzés

Az adatok tanúsága szerint a húsz hónapos, a magyart anyanyelvként tanuló gyermek főnévi kifejezései nem egyszerűen csak főnévből álló képződmények. Már 1;8,6 korban a főneves kifejezéseknek gyakorlatilag minden típusát létre tudja hozni, továbbá bizonyos szintaktikai mozgásokra is képes.

Az alábbiakban kétféle szerkezetípust vizsgálok: DP-projekciókat (ide sorolom az ún. hiányos szerkezeteket is) és DP-nél nagyobb szerkezeteket. Mindkét csoport példái között vannak egytagú és két- vagy többtagú struktúrák, vagyis a megkülönböztetés alapja nem az, hogy a főnévi kifejezés hány „szóból” áll, hanem az, hogy az NP, azaz a puszta főnévi kifejezés DP-vé épül-e ki, vagy annál is nagyobb projekció tartozik-e hozzá.

Az elemzésről fontosnak tartom egyúttal megjegyezni azt is, hogy az lényegében a múlt századi generatív gyermeknyelv leírás „hagyományát” követi, mert az nagyobb részét a hatvanas években szigorúan csak a nyelvi egységek leírását végezte, tehát elsősorban a grammatikai struktúrák kialakulását és fejlődését elemezte (Lengyel, 1981a). Továbbá felhívom a figyelmet arra, hogy nemcsak a struktúrája vizsgálható ezeknek a főnévi kifejezéseknek, elemezhetők lennének szemantikai, szituatív és intonációs kritériumok alapján is; az efféle szempontok alapján történő osztályzásuk Lengyel (1981b)-ben, illetve Dezső (1967)-ben tekinthető meg.

7.1.1. DP-projekciók elemzése

A DP típusú főnévi kifejezések egyik csoportját a [mutató név-más+névelő+főnév] felépítésű szerkezetek képezik:

(26) a. ez a autó

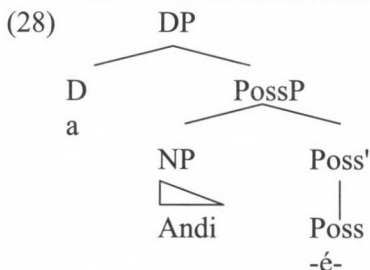
b. [_{DP} ez [_{D'} a [_{NP} autó]]]

Erre a típusra nem érvényes az a szabály, mely kimondja, hogy egy projekciónak vagy csak a feje, vagy csak a specifikálója lehet egyszerre kitöltött: az *az*, *ez* mutató névmásról az É. Kiss-féle (de a Szabolcsi-féle is) elmélet azt feltételezi, hogy a Spec,DP-ben generálódik. A mutató névmás azonban kitöltött D pozíciót követel, azaz névelőt, amely a DP fejében helyezkedik el.

A [névelő+birtokjeles főnév] hiányos, azaz elliptikus felépítésű birtokos szerkezet típus (Bartos, 2000), mert nincs benne kifejezve a birtok; helyette egy anaforikus elem, a morfológiai státusú birtokjel áll:

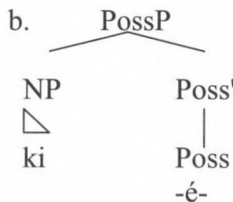
(27) a Andié

Ehhez az adathoz a következő szerkezet tartozik:

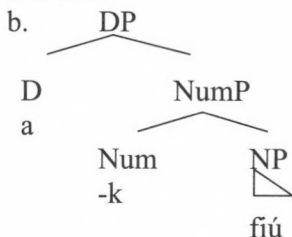
Szintén hiányos az egytagú [birtokjeles főnév] felépítésű birtokos szerkezet:

(29) a. kié

A DP-projekciók következő, harmadik típusát [névelő+többesjeles főnév] felépítésű, azaz kéttagú szerkezetek képezik. Erre egy példa az *a fiúk*:

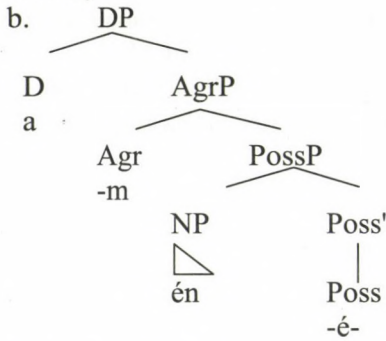
(30) a. a fiúk

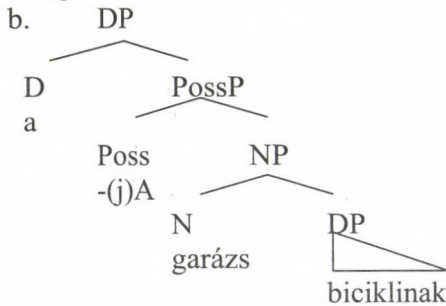
Előfordul az adatok között névelős birtokjeles személyes névmás is, ez lenne tehát a negyedik példatípus:

(31) a. a enyém

Van a mintában egy olyan főnévi kifejezés is, amelyben főnév után generálódó dativusi birtokos bővítmény található. A birtokos bővítmény a felnőttek grammatikájában általában elhagyja ezt a pozíciót és a DP-hez csatolódik. Ez a gyermeknyelvi példában nem történt meg:

(32) a. a garázs biciklinak

Kérdés, hogy mi lehet ennek a magyarázata. Az 5. alfejezetben leírt É. Kiss-féle elmélet a *Marinak a kalapjai* típusú szerkezetekről azt mondja, hogy a dativusi bővítmény az esetadás-megszorítás miatt elhagyja kiinduló pozícióját és hozzacsatolódik a DP-hez. Az (32b) alatt látható szerkezetben azonban még nem működik az esetadás-megszorítás.

Az utolsó DP-projekció típust a *füle*, *gyomra*, valamint az *a lába* főnévi kifejezések képviselik. Összehasonlítva egymással a *füle*, *gyomra*, illetve *a lába* főnévi kifejezéseket, a következők állapíthatók meg róluk:

- mindhárom birtokos szerkezet,
- látható birtokos egyikben sincs.
- A *füle* és a *gyomra* olyan DP-ben található, amely egy, a birtokos személyrag által engedélyezett, a specifikálói helyet kitöltő pro-t tartalmaz, ami nem más, mint az odaértett (rejtett), nominativusban álló birtokos. A pro alanyról tudni kell, hogy Spec,PossP-ben generálódik, de mint minden

névmási alany, elmegy a Spec,AgrP-be. Tehát a szóban forgó két példa szerkezeti felépítése (33) alatt látható:

(33) [DP_{AgrP} pro_i [PossP t_i [Poss -(j)A [NP fül/gyomor]]]]

- Az *a lába* birtokos szerkezet struktúrája némileg eltér ettől, mert ebben az esetben a D is ki van töltve:

(34) a. a lába

b. [DP[D' a [AgrP pro_i [PossP t_i [Poss -(j)A [NP láb]]]]]]

7.1.2. DP-nél nagyobb projekciók elemzése

A DP-nél nagyobb projekciók közé sorolható az esetragos személyes névmás. A példa rá a:

(35) nekem

Az esetragos személyes névmások ugyanúgy viselkednek, mint a rejtett vagy kitett névmással bővített névutók, három közös tulajdonságuk van ugyanis:

- mind a személyes névmások, mind a névutók személyragozhatók:

(36) a. (én)nek-em–mellett-em

b. (te)nek-ed–mellett-ed...

- a személyes névmás kitétele nem kötelező:

(37) (ő)/pro neki– (ő)/pro mellette

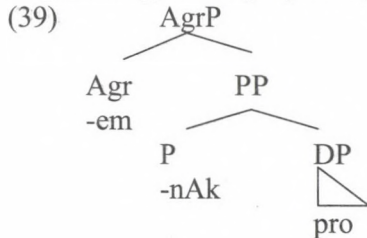
- ha azonban explicit a személyes névmás, akkor az összetevők sorrendje kötött:

(38) a. énnekem–*nekem én

b. te melletted–*melletted te

Ez az állítás nyelvtörténeti szempontból is helyénvaló, hiszen a mai esetragok a régiségben nem voltak egyebek, mint névutók (ezzel kapcsolatban lásd még É. Kiss, 1998).

Tehát, az esetragos személyes névmásról azt állítom, hogy névutós kifejezés-ként (PP) generálódik: a *-nAk* a kifejezés fejében, a személyes névmás pedig (amely lehet testes és testetlen) bővítményként, DP alatt helyezkedik el. A PP-re ráépül az egyeztető projekció, aminek fejében a birtokos személyrag áll:

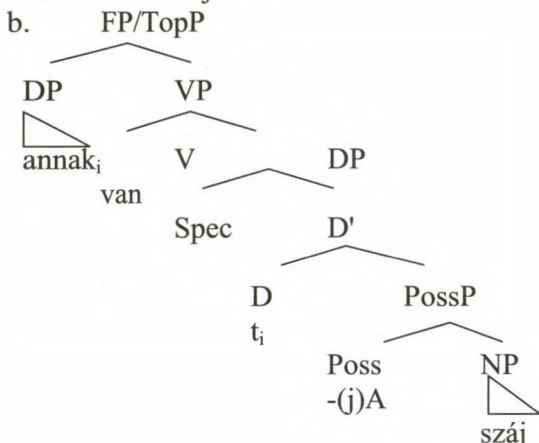

A vizsgált korpuszban előforduló DP-nél nagyobb projekció még az *annak van szája*. Az ilyen típusú szerkezetet a szintaxisban szétszakított DP-nek vagy

szétszakított birtokos szerkezetnek hívják. Ebben az esetben tulajdonképpen összetevő kiemelés történik, vagyis a dativusi esetben álló mutató névmás elhagyja a DP-t és nagy valószínűséggel fókuszba, esetleg topikba kerül:

(40) a. annak van szája

7. Összefoglalás

A vizsgálat igazolta a Bevezetésben megfogalmazott feltételezésemet, miszerint a magyar anyanyelvként tanuló gyermekek szótárában már igen korán megjelennek az olyan elemek, amelyek kiváltják a főnévi kifejezésre épülő funkcionális projekció(ka)t. A magyar adatközlő olyan főnévi kifejezéseket használ, amelyeknél a lexikális projekcióra egy, de gyakran ennél több funkcionális projekció is ráépül. A húsz hónapos adatközlő nemcsak funkcionális projekciókat alkalmaz, hanem szintaktikai mozgásokat is végez. Ez tehát ellentmond annak az általánosan elterjedt nézetnek, hogy a korai gyermeknyelvből univerzálisan hiányzik a funkcionális struktúra.

Jegyzetek

1. Például a svédre sem, lásd Bohnacker (1997).
2. Ezzel természetesen nem szándékozom azt sugallni, hogy a magyarban korábban nem folytak a különböző morfémák megjelenését vizsgáló gyermeknyelvi kutatások, lásd Dezső (1967, 1970), Lengyel (1981a-c), illetve az 1970 és 1990 között folyó magyar gyermeknyelvi kutatás eredményeit és a témában közölt publikációs jegyzéket közlő Gósy, *et al.* (1990).
3. év;hónap,nap
4. A természetes nyelv, tehát az ember nyelvi kompetenciája különböző alapelvekből felépülő alrendszerek komplexuma. Mindegyik alapelvhez egy vagy több olyan paraméter tartozik, amely az adott alapelv variációs lehetőségeit szabja meg. Egy adott nyelv grammatikája tulajdonképpen ezeken az alapelveken, illetve variációkon működő szabályrendszer.
5. Ha x =kalap, y =Mari, R =egy reláció, akkor a képlet az alábbi módon olvasható: „olyan x , hogy x kalap, és Mari R relációban áll x -szel”
6. Ha az *egy* hangsúlyos, akkor számnévként, ha hangsúlytalan, akkor határozatlan névelőként értelmezendő.
7. Esetadás-megszorítás (É. Kiss, 1998):
Az NP esetragja az NP jobb szélén jelenik meg.
Az esetrag az NP alaptagjához, vagy üres alaptag esetén az alaptagot megelőző összetevőhöz simul.
8. Radford (2000) alapján, ami a Radford (1990) rövidített változata. A Radford (1990) kritikáját lásd Bohnacker (1997).
9. Radford, 2000: 484.
10. Olyan főnevek, amelyeknél hiányzik a determináns-rendszer.
11. Erről a morfémáról úgy gondolják, hogy a DP fejében generálódik, s az őt megelőző DP-t specifikálóként (módosítóként), az őt követő NP-t pedig bővítményként veszi fel:
the boy's toy
[_{DP} [_{DP} the boy [_D 's [_{NP} toy]]]]
12. A nominális stílus azt jelenti, hogy a gyermekek nem használnak esetragos személyes névmásokat (*I, you, (s)he, we, they*): a (25) alatti példákban például az adatközlő csakis a *baby* és a *baby Allison* nominális kifejezésekkel utal önmagára.
13. 1971.
14. Az egészséges, normálisan fejlődő gyermek megközelítőleg az 1-1;8 életkorban ismeri fel a tárgyak állandóságát, s ekkor alakul ki nála az eszközhasználat, ezek nyomán pedig kifejlődik a szimbólumhasználat képessége. Mivel ez a fejlődési szakasz minden gyermeknél az életkornak kb. ugyanarra a szakaszára tehető, a világ valamennyi gyermeke ebben a korban kezd el beszélni.
15. Jelzéseik: 3a-h, 4a-d, 5a-d, 6a-d

Irodalom

- Abney, S. (1987) *The English noun phrase in its sentential aspect*. Doctoral dissertation, Cambridge, Mass.: MIT.
- Alberti G. (1998) Argument hierarchy and reflexivization. *Acta Linguistica Hungarica* 45. pp. 215-251.
- Avram, L. and Coene M. (2003) From feature selection to feature valuation: the view from early clitics and determiners. *GLOW Newsletter* 50. pp. 74-75.
- Bartos H. (2000) Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 653-762.
- Bohnacker, U. (1997) Determiner phrase and the debate on functional categories in early child language. *Language Acquisition* 6. pp. 49-90.
- CHILDES letölthető: <http://childes.psy.cmu.edu>
- Chomsky, N. (1982) *Lectures on government and binding*. *Studies in generative grammar* 9. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1986a) *Barriers*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (1986b) *Knowledge of language: its nature, origin, and use*. London: Praeger.
- Clahsen, H. (1990/91) Constraints on parameter setting. A grammatical analysis of some acquisition stages in German child language. *Language Acquisition* 1. pp. 361-391.
- Clahsen, H., Eisenbeiß, S. and Vainikka, A. (1994) The seeds of structure. In: Hoekstra, T. and Schwartz, B. D. (eds.) *Language acquisition studies in generative grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 85-118.
- Dèprez, V. and Pierce, A. (1993) Negation and functional projections in early grammar. *Linguistic Inquiry* 24. pp. 25-67.
- Dezső L. (1967) Szórend és mondathangsúly. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 5. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79-121.
- Dezső L. (1970) A gyermeknyelv mondattani vizsgálatának elméleti-módszertani kérdései. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 7. Budapest: Akadémiai Kiadó. 77-99.
- Gósy M., Jarovinskij, A., Kassai I., Pléh Cs. and Réger Z. (1990) *Hungarian child language research: 1970-1990*. Budapest: [s. n.]
- Hyams, N. (1986) *Language acquisition and the theory of parameters*. Dordrecht: Reidel.
- Hyams, N. (1989) The null subject parameter in language acquisition. In: Jaeggli, O. & Safir, K. J. (eds.) *The null subject parameter*. Dordrecht: Kluwer. 215-238.
- É. Kiss K. (1998) Mondattan. In: É. Kiss K., Kiefer F. & Siptár P.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris. 17-184.
- É. Kiss, K. (2000) The Hungarian noun phrase is like the English noun phrase. In: Alberti G. and Kenesei I. (eds.) *Papers from the Pécs Conference. Approaches to Hungarian* 7. Szeged: JATEPress. 121-149.
- Lengyel Zs. (1981a) A gyermeknyelv. *Tanulmányok a nyelvésajátítás köréből*. Nyelvtudományi Közlemények 107. Budapest: Akadémiai Kiadó. 7-22.
- Lengyel Zs. (1981b) Adalékok a magyar gyermek nyelvi fejlődéséhez. *Tanulmányok a nyelvésajátítás köréből*. Nyelvtudományi Közlemények 107. Budapest: Akadémiai Kiadó. 23-73.
- Lengyel Zs. (1981c) *A gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat.
- Meisel, J. M. (2000) Parameters in acquisition. In: Fletcher, P. and MacWhinney, B. (eds.) *The handbook of child language*. Cambridge, Mass.: Blackwell. 10-35.
- Pinker, S. (1984) *Language learnability and language development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Radford, A. (1990) *Syntactic theory and the acquisition of English syntax: the nature of early child grammars of English*. Oxford: Blackwell.
- Radford, A. (2000) Phrase structure and functional categories. In: Fletcher, P. and MacWhinney, B. (eds.) *The handbook of child language*. Cambridge, Mass.: Blackwell. 483-507.
- Szabolcsi, A. (1983/84) The possessor that run away from home. *Linguistic Review* 3. pp. 89-102.
- Szabolcsi A. (1992) *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Vainikka, A.** (1993/94) Case and the development of English syntax. *Language Acquisition* 3. pp. 257-325.
- Wexler, K.** (1990) On unparsable input in language acquisition. In: Frazier, L. and De Villiers, J. (eds.) *Language processing and language acquisition*. Dordrecht: Kluwer. 105-117.
- Wexler, K.** (1994) Optional infinitives, head movement and the economy of derivations. In: Hornstein, N. and Lightfoot, D. (eds.) *Verb movement*. Cambridge: Cambridge University Press. 305-350.

Függelék

Az alábbi táblázatok a vizsgálat korpuszát képező adatokat tartalmazzák. A bennük található releváns rövidítések feloldásai: például Zoli3a.cha=fajlnév; CHI=adatközlő; BRI=adatgyűjtő (Brian MacWinney).

1. táblázat

Zoli3a.cha	
CHI: ez a Andié. BRI: ez a Andié? CHI: ez.	CHI: füle is # füle is. BRI: és ez mi? CHI: a lába.
CHI: ez a Andié. BRI: ez a Andié?	CHI: ott a Montié [: Moncsié].
CHI: (Z)ólikáé. BRI: hol van a Zolikáé? CHI: ez Zolikáé.	CHI: a Andié # a Moncsié # a Moncsié # oda # oda # oda. BRI: menjünk oda, úgy+e?
CHI: ez a Andié. BRI: melyik az Andié?	

2. táblázat

Zoli3h.cha
CHI: állj föl alata # a Moncsié a Moncsié [% a halacska az övé].

3. táblázat

Zoli4a.cha
CHI: a Andié. BRI: mi ez? CHI: Andié.

4. táblázat

Zoli4d.cha	
CHI: megyünk # tessék, lapáttal, lapáttal # cipőm # cipőm # másik cipőm # nem # nem # nem.	CHI: a Andié. BRI: mi ez? CHI: Andié.
CHI: gyere, Barna bácsi # alszanak a fiúk [: gyerekek].	

5. táblázat

Zoli5a.cha	
CHI: Barna bácsi, ez a autó.	CHI: anyucika ott # ez a autó # itt [!] lesz a garázsba biciklinak
CHI: az nem [!] a tiéd.	CHI: az enyém szép # az enyém Moncsi is # ad oda.
CHI: enyém.	CHI: virág bácsi # a enyém, szervusz # ez itt [!] marad # # Barna # Barna

6. táblázat

Zoli5d.cha	
CHI: ez az eny [!] ém.	

7. táblázat

Zoli6a.cha	
CHI: nem kell nekem BRI: nem kell neked reggeli. CHI: nem	CHI: &kér kérem # most kérem másikat, mert annak van szája
CHI: egyik a enyém.	CHI: nincsen szája.
CHI: miért van szája?	CHI: apucikám # apucijön [!] most.
CHI: üres a gyomra.	

8. táblázat

Zoli6d.cha	
BRI: fáj? CHI: hogy kell venni, Barna bácsié?	CHI: ez kié? CHI: kié. MON: senkié. CHI: enyém? MON: nem. CHI: kié.
CHI: ez az enyém Moncsi	CHI: xxx # nézzük a labdát # a enyém.

SZILÁGYI ANIKÓ

Veszprémi Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

*aszilagyi@vnet.hu***Német családnevek a Balaton-felvidéken**

The study analyses the surname inventory of two German minority settlements in a region north of Lake Balaton. The article focusses on the changes and variation of German surnames in a language contact situation. The interrelation of linguistic and extra-linguistic factors are examined, which have a significant impact on the naming traditions of the given region.

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban két Balaton-felvidéki (Veszprém megye) német telepésfalu családnévanyagát mutatom be. Elsősorban azt vizsgálom, hogy miként viselkednek a családnevek kontaktushelyzetben: hogyan hat rájuk az idegen (magyar) nyelvi környezet, hogyan változik írásmódjuk ill. a családnévanyag egésze, milyen nyelvi, ill. nyelven kívüli tényezőktől függenek a családnevekben bekövetkezett változások. A családnevek változása feltételezésem szerint a német közösség nyelvi-kulturális integrációs ill. asszimilációs folyamatainak következménye, valamint nyelvi lenyomata.

2. A családnév-asszimiláció kutatásáról

A nyelvészeti ill. névtani szakirodalomban számos tanulmány jelent meg a migráció útján idegen nyelvi környezetbe került családnevek változásairól. Német családnevek sorsát mutatja be Grünspanova (1975) – csehországi, Boving (1986) – Costa Rica-i, Eichhoff (1991) és Jones (1991) – USA-beli, Hornung (1996) – közép-európai ill. Holovčák – Melika (2002) – ukrainai környezetben.

A magyarországi németek családneveiről már olvashattunk néhány tanulmányt, melyek általában egy-egy település, ritkábban egy nagyobb régió családnévanyagát mutatják be: Banner (1981) – a Békés megyei Elek, Fülöp (1990) – a Somogy megyei Kaposhomok ill. Kercseliget, Földes és Trischberger (1993) – Mór, Földes (2001) – Csongrád megye, Gerstner (2001) – Leányvár német családneveit ill. azok változásait ismerteti és elemzi.

3. A családnevek kialakulásáról

A családnevek mind fonológiai-fonetikai, mind morfológiai tekintetben az egyes nyelvekre jellemző nyelvi elemek, épp ezért nyelvi hovatartozásuk általában könnyen megállapítható. Ebből az is következik, hogy a kereszt- vagy utónevekhez képest nem „fordíthatóak”, vihetőek át egyik nyelvből a másikba.

Diakrón szempontokat figyelembe véve a családnevek másodlagos jelenségek: mind a két-, mind a háromelemű neveket használó névrendszerekben újabban, mint a szólító-, utó- vagy keresztnévek. A római birodalom bukása utáni európai névrendszereket a 12. századig az egyelemű névadás jellemezte, az egyes nemzeti nyelvekben csak hosszú évszázadok alatt alakult ki a családnevek rendszere. A családnevek elődei a megkülönböztető melléknévek voltak, amelyek hosszú ideig nem öröklődtek, és még sokáig változhattak is. A családnevek létrejötté kommunikációs és gazdasági-jogi szükségleteket elégített ki, hiszen a családnevek nagy megterheltségű keresztény nevek viselőit segítettek megkülönböztetni egymástól. Az első családnevek a 9-10. században az észak-itáliai városállamokban jelentek meg, majd onnan terjedtek el francia és német közvetítéssel egész Európában. A családnévrendszer, melynek megszilárdulása a 16. századra tehető, az állami anyakönyvezés bevezetéséig még mindenütt mozgásban volt: Magyarországon II. József 1787-es névrendelete után, Németországban 1874 után beszélhetünk stabil, mai értelemben vett családnévrendszerről, amelyben a családnevek megváltoztatása már állami engedélyhez kötött.

4. A kutatópontokról és az anyaggyűjtésről

A jelen tanulmányban szereplő két település Barnag és Vöröstó, ma jellemző aprófalvak a Veszprémi-fennsík és a Balaton-felvidék találkozásánál. Magyarországon török megszállása alatt mindkét (középkori eredetű) falu nagyrészt elnéptelenedett, majd a 18. század első évtizedeiben különböző vidékekről érkező németekkel és részben más vidékekről érkező magyarokkal települt újra. A családnévanyag tanúsága szerint a településeken a „hivatalos”, Zichy család által történt betelepítést követően még legalább egy évszázadig nagy volt a népeségmozgás, tehát a német telepesek egyfajta „sokszoros honfoglalásáról” beszélhetünk. (A vöröstói anyakönyvekben pl. az 1725 és 1750 között szereplő 73 német családnévből egy negyedszázad múlva már csak 36 maradt meg, viszont 83 új „érkezett” mellé.) A két község közötti alapvető településtörténeti különbség az, hogy míg Vöröstón homogén német közösség alakult ki a betelepítés után, Barnagon kezdettől fogva egymás mellett éltek a magyarbarnagi református magyarok és a németbarnagi katolikus németek, s ennek mind nyelvhasználati, mind névtani vonatkozásban vannak következményei.

A vizsgálat alapjául szolgáló történeti névanyagot az 1726-tól föllelhető keresztelési anyakönyvekből gyűjtöttem össze. Az első telepesek 1726-os fölbukkanásától a 20. század végéig (az egy plébániát alkotó) két faluban 918 külön-

böző német ill. a német közösséghez tartozó családnév szerepel a keresztelési anyakönyv több mint 8100 bejegyzésében. Ez utóbbi („a német közösséghez tartozó”) megkülönböztetést azért kell megtennünk, mert a korpuszban jelen van néhány olyan etimológiailag nem német név is, amely minden bizonnyal a telepés német közösség tagjait jelölte; pl. *Brasko/Prasko*, *Hodap/Hodop* ill. *Gieron*. Az előbbieket megítélésem szerint a német-morva határvidékről, esetleg más szláv kontaktusterületről származhatnak; hiszen a vöröstó-barnagi német keveréknyelvjárás szavai között találhatunk a morvaországi német nyelvjárásokban előforduló tájszavakat (pl. *gōd'l* ’keresztanya’ és *gēt* ’keresztapa’). A *Gieron* név francia eredetének fölvetését erősítheti az a tény, hogy a Zichy-család 1724-ben kelt telepítési szerződése a francia-svájci-német háromszögből, Elzász déli részéről érkező telepéseket említi (1). Ezen családnevek viselői az első (német) bevándorlók leszármazottai voltak, ezért neveiket szerepeltettem az összegyűjtött korpuszban, míg az anyakönyvekben a későbbi évszázadokban fölbukkanó magyar családneveket az anyaggyűjtésnél és -feldolgozásnál nem vettem figyelembe.

A kutatópontokon az anyakönyveken kívül számos más családneveket tartalmazó tárgyi emlék is föllelhető, pl. sírkövek, vakolatdíszek, faragott és festett bútorok, hímzett textíliák – a névhasználatra vonatkozó megállapításoknál ezeket is figyelembe vettem, amennyiben eredetük minden kétséget kizáróan tisztázott volt.

5. A családnévanyag motivációs típusairól

A német névtani szakirodalom a családneveket viszonylag egységes álláspontot képviselve – keletkezésük motivációja alapján – öt nagy csoportba sorolja (Kohlheim, 2000; Naumann, 2004), ezeket a típusokat a vöröstói és barnagi családnevekből vett példákkal mutatom be:

- Utónévből kialakult: pl. *Albert*, *Dewald* (<*Diebald*), *Leitoldt* (<*Leuthold*), *Leopold*, *Reichardt* (<*Richard*),
- Származási helyre utaló: pl. *Amrein*, *Auerbach*, *Vonderwist*, *Bader*,
- Lakhelyre utaló: pl. *Bachheimer*, *Berger*, *Hauck*,
- Foglalkozásnévből kialakult: pl. *Cziegler* (’*Téglás*’), *Habermann* (’*Zabos*’), *Müller* (’*Molnár*’), *Schmidt* (’*Kovács*’),
- Ragadványnévből kialakult: pl. *Bildmann*, *Blum*, *Czaun*, *Edelmann*, *Weiß*.

A fenti motivációs csoportokba történő besorolás sok esetben problémás, hiszen (a családnevek több mint fél évezredes történetét tekintve) nagyon sok névről ma már nem állapítható meg, milyen motivációval jött létre. A Vöröstón és Barnagon is gyakori *Zipf/Czipf* név (< középfelnémet *zipf* ’hegyes vége valaminek’) lehet származásra utaló, hiszen Bajorországban több Zipf helység is van, lehet lakhelyre utaló, ha első viselőjének pl. hegyesen végződő telke volt, vagy

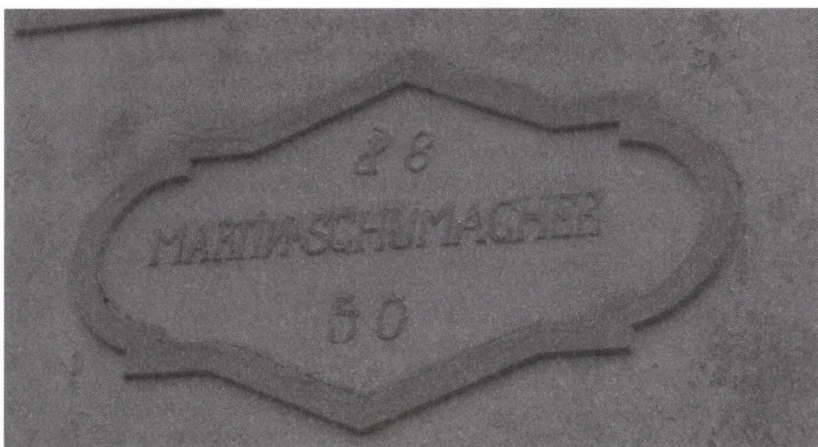
lehet egykori ragadványnév is, amennyiben viselőjének jellegzetes hegyes álla, orra, szakála, esetleg fejfedője stb. volt.

A mai kb. félmillióra becsült német családnévanyagra az a jellemző, hogy a családnévek gyakorisági listájának első 14 helyét foglalkozásra utaló nevek foglalják el (Kohlheim, 2000:51). (2) Ezzel szemben a barnagi és vöröstói német családnévanyagban (bár mindegyik motivációs típusra találunk példát) viszonylag kevés foglalkozásnévből alakult, viszont sok ragadványnévi eredetű családnev szerepel, ami egybecseng azzal a településtörténeti ténnyel, hogy a Balatonfelvidéki (és általában a 18. századi magyarországi) német telepések szinte kizárólag paraszti származásúak (és nem város lakó iparosok) voltak.

6. A névsorrendről

Az indoeurópai nyelvek személynév-használatának általános jellemzője, hogy a keresztnévek megelőzik a családnéveket, ezzel szemben a magyar nyelv- és névhasználatban a családnév megelőzi az utónevet (ez az ún. „magyaros” sorrend). Ennek a különbségnek nyelvtipológiai, ill. nyelvtörténeti okai vannak: az indoeurópai nyelvek többségében a névsorrend a latin mintájára alakult ki, ahol a családnév (ill. azt megelőzően a megkülönböztető név) hátravetett értelmező jelzőként jelent meg, ezzel szemben a magyarban a jelző a jelzett szó előtt áll, így a megkülönböztető nevek is a keresztnévek elé kerültek. Az anyakönyvekben a névsorrend egyértelműen a nyelvválasztás függvénye; a latin nyelven folyó anyakönyvezésben (1734-1832) a családnév a keresztnév után áll (*Petrus Leitold, Brigitta Lieb*), míg a magyar anyakönyvezésű korszakban (1833-tól) a családnév megelőzi a (magyarra fordított) keresztnéveket (*Hauck János, Müller Magdolna*). Bár a német írásbeliségben a keresztnév („Vorname”) megelőzi a családnévet („Nachname”), a fordított névsorrend a délnémet dialektusok beszélt változataiban is előfordul.

A föllelhető barnagi és vöröstói tárgyi emlékeken a névsorrend ingadozik, de a 20. század felé haladva az egyre gyakoribbá váló „magyaros” névsorrend nyilvánvalóan az integrációs-asszimilációs folyamatokat jelzi.

1. ábra

A vöröstói vakolaton a német kereszt- és családnév az indoeurópai sorrendben jelenik meg (1850)

2. ábra

A vöröstói vakolaton a német kereszt- és családnév a „magyaros” sorrendben szerepel (1855)

3. ábra

Egy vöröstói ház oromfalán a német tulajdonos neve magyarra fordított keresztnévvel, a magyarban megszokott sorrendben olvasható (1912)

A sírkövek feliratai az előbb leírtakhoz hasonlóan ingadozó név sorrend-használatot mutatnak, a 20. századra általánossá vált a magyaros névsorrend.

4. ábra

Sírkövek a barnagi katolikus temetőben

7. Az asszonynévhasználatról

A vöröstói plébánia anyakönyvének legkorábbi bejegyzéseiben (1734 és 1806 között) a nők családneve csak nagyon ritkán, elszórtan szerepel, a későbbi időszakban (1807-től) a férjzett nők esetében is leggyakrabban a teljes lánykori nevet jegyezte be a keresztelő pap. Néhány időszakban a nők családnevei (nemcsak az asszony-, hanem a lánynevek is) az *-in* nőinévképzővel jelennek meg az anyakönyvi bejegyzésekben. Az *-in* képző használata a kezdődő 19. századig élő hagyománynak számított a német standardban is, a nyelvjárásokban azonban – főként a dél- és középnémet területen – még tovább élt. Az *-in* képző előfordulása a vöröstói anyakönyvekben minden bizonnyal a nyelvjárásias nyelvhasználat következménye; a korpuszban az *-in* képzős női nevek leggyakrabban 1808 és 1823 között fordulnak elő: Johannes Kigler plébános az anyaként bejegyzett 807 női név 10,4%-át *-in* képzős alakban tüntette föl: *Albertin, Knablin, Leitoldin, Schuberin* stb.

8. A névasszimiláció típusai

A magyarországi német családnévanyag (éppúgy, mint általában a magyarországi német telepések nyelvhasználata) hármasszoros nyelvi környezetben alakult: a helyi német nyelvjárás, a standard német és többségi magyar nyelv is meghatározta. A családnévanyag alakulása mindhárom nyelvváltozat hatását mutatja. A következőkben a Barnagon és Vöröstón a 20. századig fennmaradt 68 német családnév írott formáját vizsgáljuk. A 20. században használatos írott névalakok természetesen nem egyeznek meg az adott nevek fonetikai realizációjával, a családnevek ejtése azonban aligha rekonstruálható, így az írott alakok változásait kísérjük figyelemmel.

8.1. Eredeti íráskép megtartása

A német családnevek 39,7%-ánál megmaradt az eredeti, a német standarddal egyező íráskép, ez megközelítőleg megegyezik Földes (2001) Csongrád megyei adatával (kb. 35%). (Ezzel szemben Boving (1986) adatai szerint a Costa Rica-i német családneveknek csak mintegy 5,5%-a hispanizálódott valamilyen formában, tehát 94,5%-uk változatlan maradt.) Az eredeti alakot megtartó német nevek 1,5%-ára jellemző, hogy létezik a német névvel egybeeső magyar lexéma: *Albert*, a nevek 17,6%-ánál a lexéma német és magyar ejtése szinte megegyező: *Henn, Müller, Timmer*. A nevek 20,6%-ánál a családnév az eltérő ejtés ellenére tartotta meg eredeti alakját: *Auerbach, Böhm, Heilig, Scholl*.

8.2. Megváltozott íráskép

A német családnevekből álló korpusz 60,3%-ában változott meg valamilyen módon a név eredeti írásmódja. A változásnak különböző típusai vannak, ezek legtöbbje a magyarországi német nyelvjárásokkal kontaktushelyzetben élő (írott) magyar nyelv hatását mutatja. Az írott alakok változásait előfordulási gyakoriságuk sorrendjében mutatom be.

8.2.1. A korpuszban előforduló leggyakoribb változás a magyarban szokatlan betűkombinációk föloldása, egyszerűsödése: ez a családnevek 14,7%-ára jellemző.

- ck > k/kk: *Hauck* > *Hauk*, *Hecker* > *Hekker*
- ch > k: *Mechler* > *Mekler*
- pf > f: *Stumpfhauser* > *Stumphauer*
- dt > t/tt: *Schmidt* > *Schmitt*
- ay > ai/aj: *Mayer* > *Majer*

8.2.2. Gyakori változás a németben jelöletlen vagy más módon (pl. néma „nyújtó-h”-val) jelölt hosszú magánhangzók esetében a „magyaros” ékezet hozzáadása: 10,3%.

- *Haas* > *Haász/Hász*
- *Lohn* > *Lóhn*
- *Weber* > *Wéber*

8.2.3. A magyarban ismeretlen vagy ritkán előforduló grafémák kiesnek, helyükre más grafémák kerülnek, ez a barnag-vöröstói családnévanyag 8,8%-ában fordul elő.

- ß: *Gieß* > *Giesz*, *Giez*
- ä: *Jäger* > *Jager/Jáger*
- w: *Weinhardt* > *Veinhardt*

8.2.4. A „fölslegesnek” érzékelt (a kiejtésben szerep nélkülinek ítélt) betűk elhagyása a nevek 8,8%-ára jellemző.

- *Lippert* > *Lipert*
- *Piltmann* > *Piltman*
- *Scheerer* > *Scheer* > *Scher*
- *Schuhmacher* > *Schumacher*
- *Ther* > *Ter/Tör*

8.2.5. A családnevek 7,3%-ánál fordul elő, hogy a német név magyar lejegyzésének hatására vagy ejtéskönnyítésként újabb betűk kerülnek a nevekbe.

- *Zaun* > *Czaun*
- *Holzhauser* > *Holczhauser*
- *Ernhöfer* > *Ernhöffer*
- *Jakl* > *Jakli*

8.2.6. A nyelvjárási ejtés hatása (a nyelvjárásra jellemző szókezdő mássalhangzó zöngétlenedése ill. egyes szókezdő magánhangzók zártabbá válása) érzékelhető a családnevek lejegyzésének 5,9%-ánál.

- *Berger* > *Perger*
- *Sattelmajer* > *Szattlmajer*
- *Amrein* > *Omrein*

8.2.7. A barnag-vöröstóúti családnevek 2,9%-ánál előfordul az ejtéskönnyítő hasonulás írásos rögzülése is.

- *Rotermund* > *Rodemund*
- *Amtmannn* > *Antmann*

8.2.8. A szótagkiesés (a magyar nyelvtörténetben kétnyíltszótagos tendenciaként ismert esete) is megtalálható a családnévanyagban, ez a családnevek 1,4%-át érinti. (Az alábbi név esetében az eredeti és a megváltozott családnév konkurrens formaként élt egymás mellett kb. fél évszázadon keresztül, majd a rövidült alak kiszorította az eredetit.)

- *Leopold (1763-1829)* > *Lepold (1773-1943)*.

9. A névmagyarosítás

A névasszimilációnak egy sajátos esetét jelentik a névmagyarosítások: ebben az esetben a családnév változása nem a név egy-egy részletét érinti, hanem a névviselő tudatos döntése nyomán az „idegen” (német) névalak magyar lexémára cserélődik. Néhány esetben a névmagyarosításokat is bejegyezték az egyházi anyakönyvekbe, a magyarosításról azonban az állami anyakönyvekből kaphatunk teljes képet, amelyek utólagos bejegyzéseként föltüntetik a névváltoztatást és annak idejét.

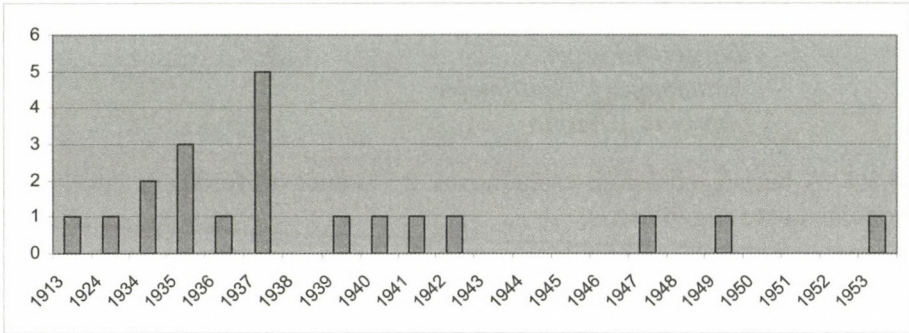
Barnagon és Vöröstón 1895 és 1953 között 21 család(fő) magyarosította a német családnévét, az utólagos bejegyzésekből nem rekonstruálható pontosan, hogy a névváltoztatás hány főt érintett, de családonként legalább 3-4 személyt bizonyosan. Jellemző módon a plébánia területén engedélyezett magyarosítások nagyobb része, 57,1%-a a vegyes lakosságú Barnagon, míg kisebb része, 42,9%-a a tisztán németek által lakott Vöröstón fordult elő. A magyarosítás legnagyobb hulláma 4 év alatt, 1934 és 1937 között zajlott le: ekkor történt a névváltoztatások 52,4%-a – ez némi késést mutat a magyarországi névmagyarosítási

„csúcshoz” képest (Karády-Kozma, 2002: 173). Kérelmeztek még névváltoztatást a 2. világháború alatt, ill. a háború utáni kitelepítések idején.

1. táblázat

A névmagyarosítások évenkénti megoszlása Barnagon és Vöröstón

Az eredeti és az új családnév kapcsolatát tekintve a névmagyarosítások három típusa különíthető el. (A nevek utáni zárójelben a névváltoztatás engedélyezésének évét adom meg.)

9.1. Az új, magyar név a német családnév egészének vagy egy részének „fordított” változata: ez a magyarosítások 9,5%-ában fordul elő.

- *Hauck / Hock* > *Magasi* (1924)
- *Weinhardt* > *Boor (!)* (1930)

9.2. A névváltoztatások 71,4%-a „monogramhű” magyarosítás, amely megtartja az eredeti német családnév kezdőbetűjét.

- *Amrein* > *Aradi* (1949, 1953)
- *Auerbach* > *Árpád* (1937)
- *Bacher* > *Bakonyi* (1936)
- *Hauck* > *Hortobágyi* (1937)
- *Holzhauser* > *Hortobágyi* (1935)
- *Huber* > *Hús* (1934)
- *Keszler* > *Karvaly* (1942)
- *Leitold* > *Lelkes* (1939)
- *Reichardt* > *Rózsás* (1937)
- *Schmidt* > *Somos* (1940)
- *Schumacher* > *Somlai* (1939)
- *Szattelmayer* > *Szilárd* (1935)
- *Weisz* > *Várszegi* (1947)

9.3. A névváltoztatások kb. 19%-ánál az új név teljesen elszakad az eredeti névalaktól.

- *Czaun* > *Gyepesi* (1941)
- *Haas* > *Kövesdi* (1937)
- *Lohn* > *Bakonyi* (1935)
- *Weisz* > *Zádor* (1934)

A névmagyarosítás egészére jellemző, hogy a fölvetett magyar nevek 42,9%-a – i képzős köz- (*Gyepesi*) vagy tulajdonnévből (*Aradi*, *Bakonyi*, *Hortobágyi*, *Somlai* stb.) keletkezett.

10. Összefoglalás

A barnagi és vöröstói német családnévanyag 20. századra kialakult képe meggyőzően mutatja a kisebbségi identitás őrzésének ill. alakulásának folyamatát. A két településen a 20. századig fennmaradt családnevek mintegy harmadrésze őrizte meg eredeti alakját. A legkülönbözőbb írásmódú és kiejtésű nevek változatlansága minden bizonnyal a standard német nyelv iskolai és templomi jelenlétének, ill. az anyakönyvező papok német nyelvismeretének is köszönhető.

A német családnevek szinte kétharmad része azonban a két évszázados magyarországi jelenléte során kisebb-nagyobb mértékben igazodott a többségi magyar nyelvi környezethez, annak fonémaállományához és helyesírásához. A nevek írásmódjának változása a legtöbb esetben a magyar írásrendszer hatását tükrözi, a nevek írott alakjában bekövetkezett változások az eredeti vagy ahhoz közeli kiejtés megőrzését szolgálják, s ezért az integrációs folyamatok természetes kísérőjelenségei.

Míg a családnevek kisebb-nagyobb módosulása lassan, többszöri ingadozással mehetett végbe, addig a névváltoztatás („magyarosítás”) a névviselők tudatos döntése következtében, egyszeri alkalommal, törvényileg szabályozott módon történt, elsősorban a 20. század első felében, különösen az 1930-as években. A névmagyarosítás történelmi-politikai háttérének föltárása nem a nyelvészet, hanem a történettudomány feladata, annyi azonban a nyelvészet nézőpontjából is világos, hogy a névmagyarosítás állami szorgalmazása nemcsak kísérőjelensége, de gyorsító tényezője is lehetett a magyarországi németek nyelvi-kulturális asszimilációjának.

Az integrációs folyamatok nemcsak a nevek írásmódjában, hanem a névhasználat más vonatkozásaiban is tetten érhetőek: a kutatási területen élő németeknek az eredeti névsorrendről a többségi közösség által preferáltra való áttérése szintén a nyelvi integráció bizonyítéka.

Jegyzetek

1. Magyar Országos Levéltár, P 707 Zichy család levéltára 70 et A. nr. 2. 1724. évi telepítési szerződés.
2. A leggyakoribb mai német családnevek: 1. Müller (1,57%), 2. Schmidt (1,14%), 3. Schneider (0,69%), 4. Fischer (0,59%), 5. Meyer (0,51%), 6. Weber (0,51%), 7. Wagner (0,47%), 8. Becker (0,45%), 9. Schulz (0,45%), 10. Hoffmann (0,45%), 11. Schäfer (0,36%), 12. Koch (0,36%), 13. Bauer (0,36%), 14. Richter (0,35%).

Irodalom

- Banner J.** (1981) Deutsche Personenamen in Elek. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Budapest. p. 261-299.
- Boving, Ch.** (1986) *Deutsche Personennamen in Costa Rica. Eine namenkundliche UNtersuchung als Dokument sprachlicher und sozio-kultureller Assimilation und Intergration deutscher Einwanderer in Mittelamerika*. Frankfurt. [Germanistische Arbeiten zu Sprache und Kulturgeschichte, 7].
- Eichhoff, J.** (1991) Familiennamen in der Fremde. Integrationserscheinungen am Beispiel deutscher Familiennamen in der englischsprachigen Umgebung Amerikas. In: *Begegnung mit dem Fremden: Grenzen – Traditionen – Vergleiche. Akten des VIII. Internationalen Germanistenkongresses, Tokyo 1990*. Hrsg. von Eijiro Iwasaki. Bd. 3. München. p. 264-272.
- Földes, Cs.** (1999) Zur Begrifflichkeit von „Sprachenkontakt“ und „Sprachenmischung“. In: Lasatowicz, M. K. – Joachimsthaler, J. (Hrsg., 1999): *Assimilation – Abgrenzung – Austausch. Interkulturalität in Sprache und Literatur*. Frankfurt a. M. – Berlin – Bruxelles – New York – Wien: Lang. p. 33-54.
- Földes, Cs.** (2001) Orthographische Assimilation von Familiennamen deutschsprachigen Ursprungs in Ungarn. In: Eichhoff, J. – Seibicke, W. – Wolffsohn, M. (Hrsg., 2001): *Name und Gesellschaft. Soziale und historische Aspekte der Namengebung und Namenentwicklung*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag. p. 226-243.
- Földes, Cs. und Trischberger, Zs.** (1993) Deutsche Ansiedler in Moor im Spiegel ihrer Familiennamen. Ein Beitrag zur ungarndeutschen Namenforschung. In: *Beiträge zur Namenforschung*. 28. p. 13-36.
- Gerstner K.** (2001) Adalékok a családnevek és a keresztnévek összefüggéséhez kisebbségi környezetben. *Névtani Értesítő* 23. 30-37.
- Grünspanová, R.** (1975) Historische deutsche Familiennamen in Opava (ČSSR). *Namenkundliche Informationen* 26. p. 28-33.
- Haas, W.** (1996) Personennamen in mehrsprachigen Ländern und Regionen: Schweiz. In: HSK 11.2. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Hrsg. Von E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, L. Zgusta. p. 1232-1241.
- Hajdú M.** (2003) *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- Holovčák, N. und Melika, G.** (2002) Schriftliche Variabilität der deutschen Familiennamen Transkarpatiens. *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis* 6. p. 21-27.
- Hornung, M.** (1996) Namen in Sprachinseln: Deutsch. In: HSK 11.2. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Hrsg. Von E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, L. Zgusta. p. 1032-1038.
- Hutterer, Cl. J.** (1991) Stand und Aufgaben der ungarndeutschen Namenforschung. In: ders.: *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. Hrsg. Von Manherz Károly. Ungarndeutsche Studien 6. p. 429-440.
- Karády V. és Kozma I.** (2002) *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris.
- Kohlheim, R. und V.** (2000) *Familiennamen*. Mannheim: Dudenverlag.
- Morlicchio, E.** (1996) Personennamen in mehrsprachigen Ländern und Regionen: Italien. In: HSK 11.2. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Hrsg. Von E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, L. Zgusta. p. 1241-1246.
- Naumann, H.** (2004) *Das große Buch der Familiennamen*. Augsburg: Weltbild Verlag.

MITRING ÉVA

SZTE, Elméleti Nyelvészet PhD program

emitring@yahoo.co.uk**Hiperkorrekció és kétnyelvűség**

This study examines hypercorrection phenomenon among bilingual speakers, which is not unusual in situations involving language contact. The goal of the current paper is not to provide a fully-fledged description of the mental lexicon of bilinguals but to present further data, which might guide future research with the aim of broadening and expanding the work. The introduction sheds light on the importance and place of sociolinguistic approaches in bilingual investigation. Then the relevant terminology for the phenomenon under discussion will be defined. The next section, part 2, describes the place of hypercorrection in relation to other possibilities existing with regard to hitting the target; it contains a simple model showing the different stages in the genesis of hypercorrection, followed by the description of various degrees to which hypercorrection can manifest itself. Section 3 summarizes some previous studies dealing with the question of hypercorrection. Hypercorrect use of L2 cases will be described with special emphasis on the hypercorrect *h*-intrusion of French-English bilinguals (e.g. *Heggs, *headHache) providing quantitative research. Finally, in part 4, the discussion will go into the controversial question of the bilingual mental lexicon. The paper attempts to provide arguments that the language system of bilinguals – at least from the point of view of hypercorrection – is neither completely distinct nor absolutely homogeneous, thus falling under the subordinate, C-type according to Weinreich's (1953) tripartite categorization.

1. Bevezetés

Tanulmányom elsődleges célja, hogy új dimenziót nyisson a kétnyelvűségi kutatások területén. Ezt egy kevésbé tanulmányozott jelenség, a hiperkorrekció bevonásával kísérem meg. A hiperkorrekció segítségével elsősorban a mentális lexikon felépítésének leírására törekszem, annak ellenére, hogy nem célozom ennek teljes körű leírására, továbbá nem szándékozom megoldani azt a régóta vitatott, s a kétnyelvűségi vizsgálatok központi kérdéseként szereplő kérdést, hogy vajon a kétnyelvűek mentális lexikonja Weinreich (1953) hármas tagolású rendszerének melyik kategóriájába sorolható. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a kvantitatív módszereket alkalmazó hiperkorrekciós vizsgálat (Janda & Auger, 1992) eredményeit a kétnyelvűségi vizsgálatok eredményeire, törvényszerűségeire alkalmazva közelebb kerülhetünk a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírásához.

Labov 1973-as munkája óta a nyelvészetben a hiperkorrekció fogalmát hajlamosak vagyunk kizárólagosan a labovi hiperkorrekcióval asszociálni. Ebben a tanulmányban azonban a kvalitatív hiperkorrekció jelenségével foglalkozom. A kétfajta hiperkorrekció közti különbségekre Trudgill (1997) definíciói világítanak rá. Trudgill (1997:54) megfogalmazása alapján a norma túlteljesítés (más

szóval labovi hiperkorrekció) során „a beszélőközösség második legmagasabb státuszú csoportja formális stílusváltozatokban gyakrabban használja a magasabb státuszt jelző változatokat, mint maga a legmagasabb státuszú csoport.” Ezzel szemben túlhelyesbítéskor kvalitatív változással számolhatunk, ugyanis „az alacsonyabb presztízsű nyelvváltozat beszélői a magasabb presztízsű változat formáit átvéve tévesen elemzik a két változat közötti különbségeket, és a megfigyelt megfeleltetések alapján túláltalánosítják őket.” (Trudgill, 1997:86). A meghatározásokból is jól látható, hogy a két különböző típusú hiperkorrekció közti legnagyobb különbség abban van, hogy míg az első hatására a változás a norma irányába mutat, addig az utóbbi a normától való távolodáshoz vezet.

A nyelvészek különféleképpen definiálták a hiperkorrekciókat. A két fajta hiperkorrekciós jelenség legszembetűnőbb megkülönböztető jegyeit az 1. táblázat foglalja össze (erről bővebben lásd: Yaeger-Dror 1992; Janda & Auger 1992).

1. táblázat

A labovi hiperkorrekció és a hiperkorrekció megkülönböztető jegyei YEAGER-DROR (1992) valamint JANDA és AUGER (1992) írásai alapján

	Labovi hiperkorrekció	Hiperkorrekció
Egyéb terminológia	• Kvantitatív hiperkorrekció • Norma-túteljesítés • Áthidalás	• Kvalitatív hiperkorrekció • Túláltalánosítás • Túlhelyesbítés
Normához való viszony	• Közelít hozzá, konvergál	• Távolodik tőle, divergál
Eredmény/kimenet	• Nincs új forma	• Új forma, vagy régi forma új kontextusban
Tudatosság	• Nem tudatos • Alulról jövő változás	• Tudatos • Felülről jövő változás
Hatás	• Változáshoz vezet	• Perifériális
Előfordulás gyakorisága	• Nagy számban	• Kis számban
A releváns forma használatának gyakorisága	• Nem $\emptyset$, de különböző mértékű az utánzó és utánzott csoportban	• $\emptyset$ (utánzott csoport) vs nem $\emptyset$ (utánzó csoport)
Előfordulás	• A második legmagasabb státuszú csoportnál	• Szinte bármely státuszú csoportnál előfordulhat, ez nem releváns
Beszédváltozatok	• Relatív különbözősége	• Abszolút különbözősége

2. A hiperkorrekció mint a stigmatizáció ellenreakciója

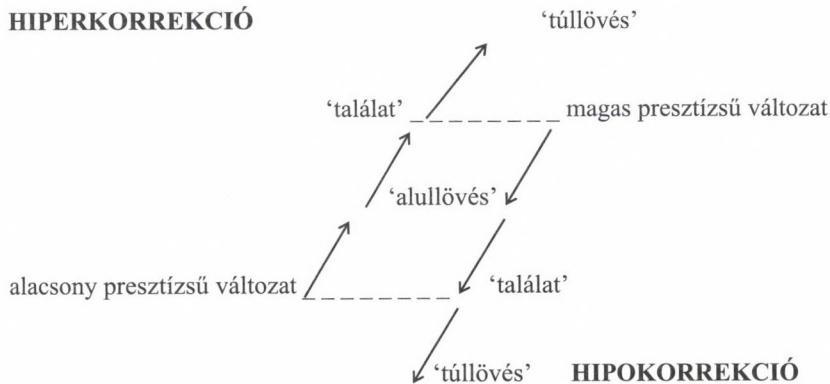
2.1. Egy másik beszélőközösség utánzása

Bármilyen nyelvi szituációban, ahol két nyelv (vagy dialektus) A és B kapcsolatba kerül, A és B beszélői próbálják elsajátítani a másik nyelvet – néha kölcsönösen. Ez a törekvés különböző mértékű sikerhez vezethet, amit az 1. ábra mutat be. Az alábbi három lehetőség közül a dolgozat az utolsóval, vagyis a hiperkorrekcióval foglalkozik:

1. A beszélő alullő, produkciója nem éri el az utánzott célpontot, ezzel elárulva kétnyelvűségét. Ez a legtermészetesebb és leggyakoribb jelenség.
2. A beszélő eltalálja a kiszemelt célpontot, produkciója alig megkülönböztethető attól.
3. A beszélő túllő a célon, hiperkorrekt, vagy hipokorrekt formákat produkál.

Mivel a nyelvek (dialektusok) szinte sohasem bírnak egyenlő státusszal, így a társadalmi különbségeket érdemes figyelembe venni. Amint a társadalmi dimenzió is bekerül a képbe, azt figyelhetjük meg, hogy az utánzás alapvetően két ellentétes irányba történhet. Egy magasabb, illetve egy alacsonyabb presztízzsel bíró csoport nyelvváltozata felé. Ezt a két tendenciát a nyílt, valamint a rejtett presztízs erői mozgatják, s a túllövést hiperkorrekciónak illetve hipokorrekciónak nevezzük.

HIPERKORREKCIÓ

1. ábra

A kvalitatív hiperkorrekció és hipokorrekciónak modellje BAUGH (1992: 319) alapján

2.2. A hiperkorrekció kialakulása a francia-angol kétnyelvűek körében

Janda és Auger (1992) modelljét a francia-angol kétnyelvűek körében tapasztalható hiperkorrekció leírására alkalmazva az mondható el, hogy az alacsonyabb presztízsű kétnyelvűekre (A) jellemző egy X jelenség, az úgynevezett *h*-elhagyás, viszont hiányzik körükben a következő szabály: X (*h*-elhagyás) → Y (kiejtett *h*)/ _ Z (angol *h* kezdetű¹ szavaknál), vagyis változtasd X szabályt Y-ra Z környezetben, ami B csoportra (magasabb presztízsű, anyanyelvű angol) jellemző; hiányzik továbbá A csoportnál Y szabály kimenete is. A kétnyelvűségi tanulmányokban erre a jelenségre alulspecifikáltságként² utalnak. Ebben az esetben A beszélők az elsődleges rendszerükre (anyanyelv) jellemző szabályt alkalmazzák, vagyis a *h*-elhagyást, a másodlagos rendszer (azaz idegen nyelv, az angol) használata során is. Ha erre a hiányra nyomatékosan, esetleg stigmatizálva hívják föl a figyelmet, akkor A beszélőkben ez tudatosul. Így – ha nyelvi változásról van szó – egy egyszerű szociolingvisztikai indikátor³ markerré⁴, esetleg sztereotípiává⁵ válhat. Az utánzó csoport (a kétnyelvűek) – próbálva elkerülni a stigmatizációt – hajlamosak lesznek túláltalánosítani a fenti szabályt, következésképpen hiperkorrekt módon túlzásba viszik Y kimenetének használatát egy másik, W környezetben is (magánhangzó kezdetű angol szavak esetén is).

1. X → Y / _ Z
h-elhagyás *h*-ejtés *h* kezdetű angol szavak

2. Y kimenetének hiánya

3. Az 1. pontban vázolt szabály kiterjesztése, hiperkorrekció

X → Y / _ W
h-elhagyás *h*-ejtés magánhangzó kezdetű angol szavak

2a. ábra

Egy szabály túláltalánosítása révén kialakult hiperkorrekció a francia-angol beszélők körében JANDA és AUGER (1992) modellje alapján

Más szemszögből, saját modellem⁶ alkalmazásával is hasonló módon leírható a fentebb vázolt hiperkorrekció (vö. 2b. ábra). Az ideális kezdőállapotból kiindulva, ahol a szabályok külön vannak tárolva a mentális lexikonokban, és 1:1 megfeleltetés létezik szabályok és kontextusok között, eljutunk a természetes redukcióhoz vagy az alulspecifikáltság fázisához, ahol L1⁷ (francia) szabályát az utánzók mindkét rendszerben, azaz a franciában és angolban is alkalmazzák. Ezáltal, az oda-vissza megfeleltetés megbomlik és eljutunk az 1. szabály

kontextusmentes stigmatizációjához. Nem szabad elfelednünk, hogy a társadalmi, pszichológiai nyomás (felülről jövő nyomás, lásd: 1. táblázat) egy adott szabályra, nem pedig az alapelvekre, vagyis az 1:1 való megfeleltetés elvének megtartására fókuszál; más szóval nem az adott szabály adott kontextusban való használatára. Az 1. szabály kontextusmentes kezelése végeredményben annak teljes elkerüléséhez vezet minden L2⁸ kontextusban. Nem csak ez az eredmény azonban, hanem a 2. szabály kiterjesztett, újabb kontextusban való használata is, vagyis a hiperkorrekció.

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés

1. szabály: *h*-elhagyás – 1. kontextus (francia)
 2. szabály: *h*-ejtés – 2. kontextus (angol, *h* kezdetű szavak)

II. fázis – természetes redukciós folyamat

1. szabály: *h*-elhagyás 1. kontextus (francia)
 2. kontextus (angol, *h* kezdetű szavak)
 pl.: *Øeadache

III. fázis – stigmatizáció

Az 1. szabály – *h*-elhagyás – kontextusmentes stigmatizációja

IV. fázis – hiperkorrekció

2. szabály: *h*-ejtés 2. kontextus (angol, *h* kezdetű szavak)
 3. kontextus (angol, magánhangzó kezdetű szavak)
 pl.: *headHache⁹.

2b. ábra

A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (Ø) változó esetében a francia-angol kétnyelvűek körében saját modellem alapján

2.3. A hiperkorrekció fokozatai

Az L2 irányába történő tudatos nyomás különféle reakciókat eredményez, s egyben a hiperkorrekció különböző fokozatai alakulnak ki.

1. Amikor az utánzott csoport által nem ismert, vagy nem használt forma jelenik meg (pl. *Habstract, vagy *Height), aktív hiperkorrekcióról beszélünk.
2. A passzív hiperkorrekció csupán értékítéletes feladatokban, vagy attitűd-vizsgálatokban mutatható ki, amikor egy normatív, de kontextusától megfosztva stigmatizáltak tűnő alakot utasítanak el.
3. Bár nem explicit módon, de a stigmatizáltak tűnő, gyanús alakok kerülése, ill. azok helyettesítése is a hiperkorrekció jele.

3. Hiperkorrekció a kétnyelvűek körében

3.1. Hiperkorrekció mint deviancia?

Jóllehet a kétnyelvűek nyelvi rendszerét nem szerencsés meghatározni és leírni egynyelvűekre jellemző normák segítségével, hanem inkább a kétnyelvűek nyelvi rendszerére inherensen jellemző összefüggésekre érdemes koncentrálni, mégis mindenféle deviancia, így a hiperkorrekció is fényt vethet vizsgálatra érdemes jelenségekre, törvényszerűségekre. Beatens-Beardsmore (1986:37) is hasonló megállapításra jutott, mikor azt írta, hogy az olyan többnyelvűek, akik tökéletesen elsajátítják második¹⁰ nyelvüket, nem jelentenek kutatóknak területet a nyelvészek számára. Természetesen a bármely nyelv normáitól való eltérést nem devianciaként, zajként kell értékelni a nyelvészetben, hanem inkább jelként, ami hozzásegíthet valamely jelenség leírásához.

3.2. Hiperkorrekciós utalások a kétnyelvűségi kutatásokban

A kétnyelvűek meghatározására számos meghatározás ismeretes a nyelvészetben Haugen (1953) és Macnamara (1969) minimalista definíciójától egészen Bloomfield (1933), Halliday McIntosh & Stevens (1968) maximalista meghatározásáig. A kétnyelvűek meghatározásáról lásd bővebben Romaine, 1995:1. fejezetét; Grosjean, 1982:1. fejezetét és Weinreich, 1953:1-2. fejezetét. A minimalista és maximalista meghatározást úgy kell elképzelni, mint egy kontinuum két végpontját, melynek egyik végén már a minimális másodnyelv elsajátítást is kétnyelvűségnek minősítik; míg a másik véglet csupán a közel anyanyelvi szintű másodnyelv elsajátítást nevezi kétnyelvűségnek.

Jóllehet a jelen dolgozat nem vizsgálja, a kétnyelvűség meghatározáskor azt is érdemes figyelembe venni, hogy meddig, milyen ismérvek alapján beszélhetünk nyelvjárásokról és mikor önálló nyelvekről. Erről bővebben lásd: Bartha (1991:13-40).

Lehiste (1988:8) megjegyzi, hogy cseh anyanyelvűek, mikor oroszul beszélnek, próbálják minden körülmények között elkerülni a szókezdeti hangsúlyt, mikor felismerik, hogy ez tipikusan cseh jellegzetesség. Ezáltal túláltalánosítják ezt a szabályt. Ne feledjük, hogy a cseh nyelvben szó eleji, míg az oroszban mozgó hangsúllyal van dolgunk. Garret (1992) akkomodációs és

hiperkorrekción jelenségeket mutat be francia és spanyol anyanyelvű angolul beszélők körében. Flikeid (1992) leírja, hogyan integrálódnak a hiperkorrekt formák az acadiai francia közösség repertoárjába. Di Paolo (1992) az /o/ és /a/ fonémák látszólagos összeolvadásának következtében kialakult hiperkorrekció megjelenéséről számol be.

3.3. Kvantitatív hiperkorrekció: *h*-betoldás az angol-francia kétnyelvűek körében

A hiperkorrekció meglehetősen marginális jelenség (lásd pl.: 5. ábra), emiatt meglehetősen nehéz megfigyelési célpont. Kiugró jellege miatt mégis több nyelvész választotta már kutatási területének.

3.3.1. A kutatás

Janda és Auger (1992) tanulmánya nem csupán azért jelentős, mert gyarapította az amúgy sem nagy számú hiperkorrekciós vizsgálatok számát, hanem azért is, mert a hiperkorrekció s egyben a kétnyelvűek nyelvhasználatának leírásában törekedtek a produkciós¹¹ feladattípusok alkalmazására, s ezáltal nagy lépést tettek afelé, hogy a hiperkorrekcióról produkciós, s nem csupán megítéléses feladatok alapján hozzunk megállapításokat.

A Janda és Auger (1992) tanulmány részleteit a 2. táblázat foglalja össze:

2. táblázat

JANDA és AUGER (1992) kvantitatív vizsgálatának rövid összefoglalása

Megfigyelt változó	(h) ¹² , aminek két változata ismert: [h] és [∅]
Adatközlők:	
-száma:	6 (Gisèle, Albert, Denis; Charles, Louis, Renée)
-származása:	3-an Franciaországból, 3-an Québecből
-neme:	2 férfi és egy nő mindkét csoportban
-nyelvi háttere:	L1: francia; L2: angol (haladó ESL ¹³ tanulók)
-életkora:	27-32
Alkalmazott módszerek ¹⁴ :	1. kötetlen beszélgetés¹⁵. 2. szövegolvasás¹⁶. 3. izolált mondatok olvasása¹⁷. 4. szólisták olvasása¹⁸. 5. minimális párok olvasása¹⁹.

A francia-angol kétnyelvűek *h*-törlését és betoldását vizsgálva hasonló következtetésekre juthatunk, mint azt Milroy²⁰ (1983), Pléh (1985, 1990 és 1995); Bánfai, Bodor és Pléh (1987); valamint Pléh és Bodor (2000) és sokan mások tették, vagyis, hogy a stigmatizáció és hiperkorrekció egymást kiegészítve, egymás mellett bukkannak föl a beszélőközösségekben, tükrözve ezáltal a nagyfokú

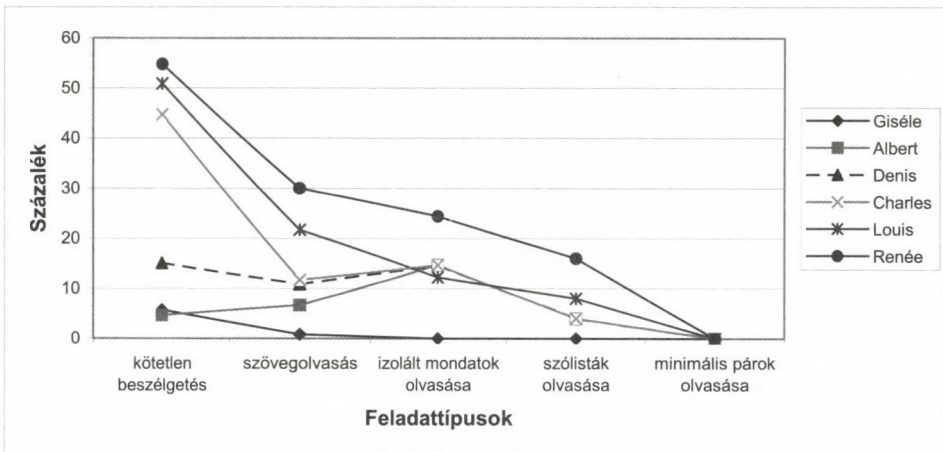

bizonytalanságot. Erre találunk példát a Janda és Auger (1992) által vizsgált beszélők körében is:

- (a) hiperkorrekció normatív használattal együtt, pl.: *how Hit happened*
- (b) hiperkorrekció stigmatizációval együtt, pl.: *Hafter the Ooliday*
- (c) hiperkorrekció egyedül, pl.: *some of my friends Hare, but...*

3.3.2. Eredmények

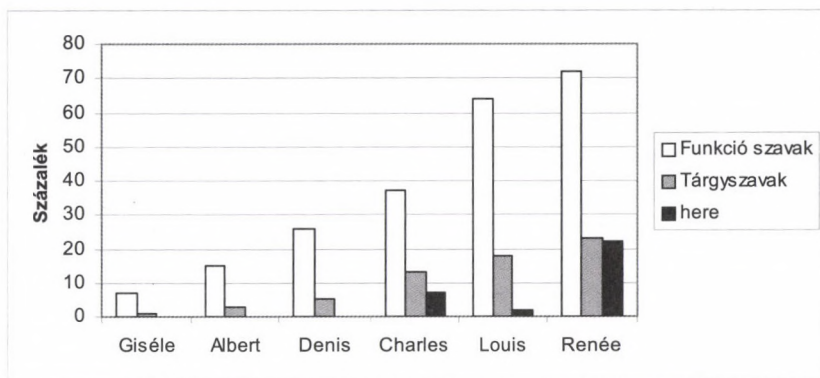
Az eredmények azt mutatják, hogy az egyre formálisabb stílusban a *h*-törlés egyre kisebb mértékű (vö. 3. ábra). A stigmatizáció tehát a két csoport közt megfigyelt különbségek ellenére is csökkenő tendenciát mutatott. Különbség abban mutatkozott, hogy az európai francia beszélők 5-15%-ban, míg a québeciek 45-55%-ban hagyták el a *h*-kat. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Québecben a francia beszélők gyakran hallanak más francia ajkúakat angolul beszélni; de a különbség akár a kis mintanagyságnak is betudható.

3. ábra

A h-törlés aránya kontextuális stílusok szerint JANDA & AUGER (1992:218)

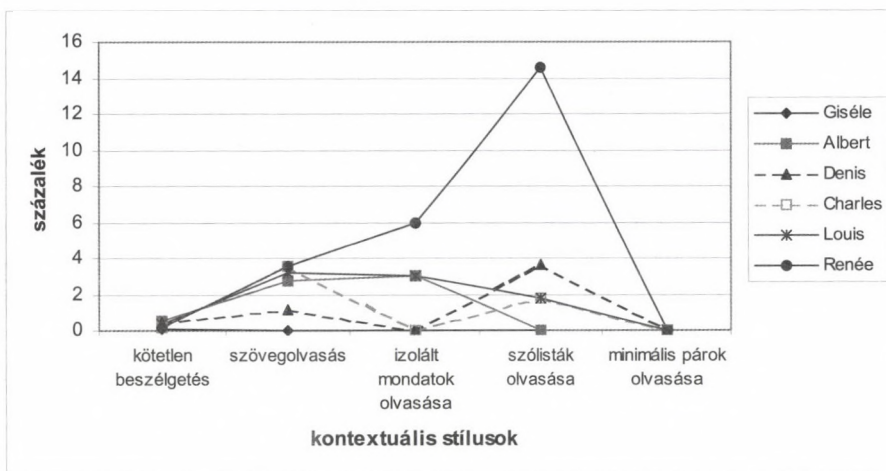
Nem csupán a kontextuális stílus, hanem a szavak kategóriája is befolyásoló szereppel bírt a (*h*) változóra. A tárgy- és funkciószavakat összehasonlítva azt kapjuk, hogy az utóbbiak esetén a *h*-törlés minden beszélő esetén magasabb volt (vö. 4. ábra). A *here* szónál a *h*-törlés viszonylag kis mértékben fordult elő. Az L1, vagyis a francia nyelv hatása abban mutatkozott itt meg, hogy míg a francia anyanyelvű beszélőknél a *h*-elhagyás minden szó kategóriában megjelent, addig angol anyanyelvűeknél ez elképzelhetetlen a tárgyszavaknál.

4. ábra

A h-törlés aránya személyekre lebontva szókategóriák szerint JANDA & AUGER (1992:219) alapján

A hiperkorrekciót vizsgálva – az adatok figyelembe vételével – összefoglalóan elmondható, hogy nagyon marginális jelenséggel állunk szemben (vö. 1. táblázat: „Előfordulás gyakorisága”). A viszonylag ritka előfordulás ellenpólusaként említhető a jelenség kiugró jellege, ami miatt számos nyelvész figyelmének előterébe került. A hiperkorrekció megjelenését a különböző tesztfeladatokban az 5. ábra foglalja össze.

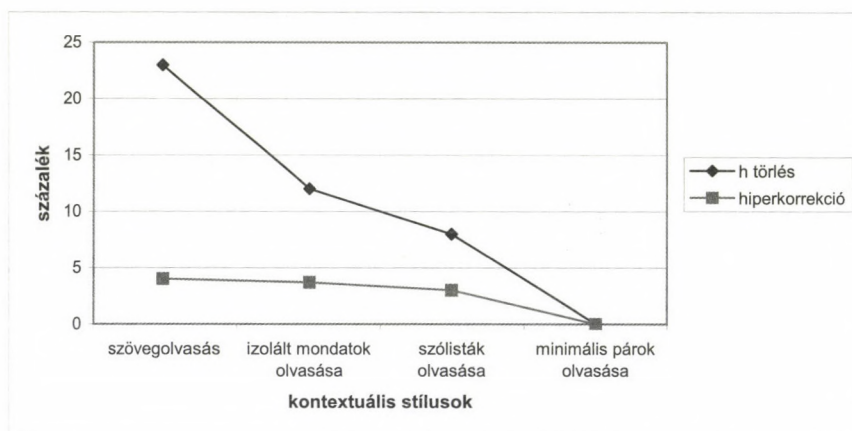

5. ábra

A hiperkorrekció előfordulásának mértéke a különböző kontextuális stílusokban JANDA & AUGER (1992:220) alapján

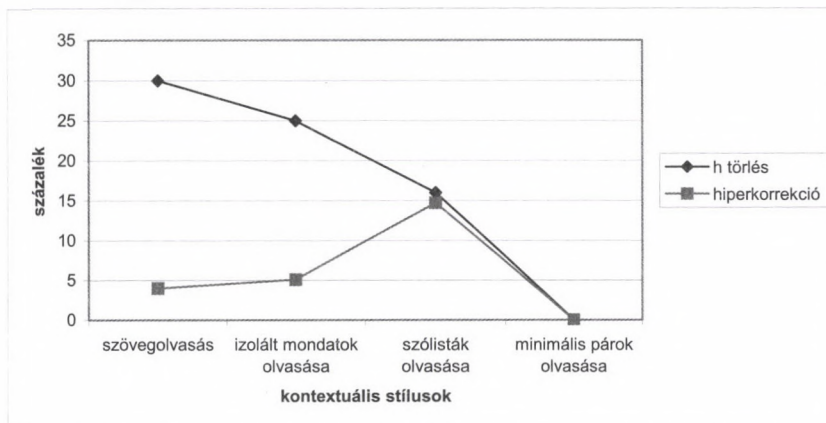
A kisszámú előfordulásból is jól kitűnik azonban, hogy a hiperkorrekció és stigmatizáció viszonyára alapozva két csoportot lehet megkülönböztetni. A két csoport ellentétes tendenciákat mutatott. Két beszélő (Louis és Albert) esetében a hiperkorrekció és stigmatizáció párhuzamos tendenciákat mutatott (lásd: 6. ábra), vagyis mindkettő csökkent az egyre formálisabb stílusokban. Ez a megállapítás egybecsengett Bánfai, Bodor és Pléh (1987) eredményeivel, vagyis, hogy az egyre növekvő önmegfigyeléssel járó szituációkban (Bánfaiéknál ezt a tükör idézte elő) egyre nagyobb mértékű normakövetés, azaz egyre kisebb arányú hiperkorrekció és stigmatizáció figyelhető meg.

6. ábra

A h-törlés és hiperkorrekció összefüggése az olvasási feladatokban Louis és Albert esetében JANDA & AUGER (1992:221) alapján

Ugyanakkor a másik három beszélő (Renée, Charles és Denis) ellentétes tendenciákat produkált (lásd. 7. ábra). Az ő esetükben az egyre növekvő önfigyeléssel járó formálisabb stílusokban a hiperkorrekció mértéke növekszik, míg a stigmatizáció csökken. Egy beszélő, Gisèle esetében szinte nem fordult elő egyetlen hiperkorrekt alak sem. Az ő szinte anyanyelvi szintű produkciója annak tudható be, hogy kisgyermekként kezdte el elsajátítani az angolt.

7. ábra

*A h-törlés és hiperkorrekció összefüggése az olvasási feladatokban Renée, Charles és Denis esetében
JANDA & AUGER (1992:222) alapján*

4. A hiperkorrekció és a mentális lexikon

Hogyan lehet a Janda & Auger (1992) tanulmányában bemutatott eredményeket fölhasználni a kétnyelvűségi kutatások talán legvitatottabb területén, vagyis a kétnyelvűek nyelvi rendszerének leírásakor? Grosjean (1982:240) is megjegyzi, hogy a kétnyelvűségi kutatások során talán a legnagyobb vitákat, legtöbb vizsgálatot, s mégis a leginkább ellentétes eredményeket a kétnyelvűek nyelvi rendszerének besorolása váltotta ki, vagyis annak megállapítása, hogy a mentális lexikonjukban mennyire függetlenül, illetve egymásra utalva tárolódnak a nyelvi rendszerek.

4.1. Az egyenrangú – összetett – alárendelt distinkció

Számos nyelvész megpróbálta megtalálni a választ arra – Weinreich (1953) hármas rendszeréből (lásd. 3. táblázat) kiindulva –, hogy vajon a kétnyelvűek nyelvi rendszere összefonódva, vagy inkább egymás mellett raktározódik-e a mentális lexikonban. A mentális lexikon leírásakor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Weinreich eredeti rendszere tágabb értelemben foglalkozott a mentális lexikkal, s az a nyelv minden szintjét átfogta, magában foglalva mind a fonológiai, lexikális, szintaktikai, helyesírási, mind pedig a kiejtési jellemzőket (vö. Schreuders & Weltens, 1993). Lássuk Weinreich hármas tagolású rendszerét, amivel a kétnyelvűek mentális lexikonját próbálta leírni:

3. táblázat

A kétnyelvűek nyelvi rendszerének típusai WEINREICH (1953:9-10) elgondolása²¹ alapján

Típus	Egyenrangú /A	Összetett /B	Alárendelt /C
Jellemzők	-a nyelveket külön környezetben tanulták, s külön is tárolódnak -a szavaknak külön jelentésük van -különböző konceptuális rendszerek - a nyelvek függetlenek egymástól - két jelentéshalmaz + két nyelvi rendszer	-a nyelveket ugyanabban a kontextusban tanulták -az agyban összetett reprezentáció -egy közös jelentés, ugyanaz a mentális reprezentáció -a nyelvek kölcsönösen függenek egymástól - egy jelentéshalmaz + két nyelvi rendszer	-pl. idegennyelv- tanulás -a gyengébb nyelv szavai az erősebb nyelv szavain keresztül interpretálódnak -a jelentés elsődleges halmaza az L1-en keresztül jön létre + egy nyelvi rendszer
Mentális és felszíni/nyelvi reprezentáció	book kníga [buk] [kn'iga]	book kníga [buk] [kn'iga]	book ↓ [buk] ↓ [kn'iga]

4.2. Egy vagy két lexikon?

A kétnyelvűség témakörével foglalkozó szakirodalomban – a téma komplexitásának figyelembe vételével nem is meglepő módon – szinte azonos számban találunk meggyőzőnek tűnő bizonyítékokat mind az egy, mind pedig a két mentális lexikon létezésének bizonyítására. (Erről a témáról bővebben lásd. Grosjean, 1982:244-247, illetve Romaine, 1995:77-85, ahonnan az alábbi példákat is vettem.) Kolars (1963 és 1966) a nyelv-független, vagyis osztott, közös raktározás mellett érvelt, mikor észrevette, hogy a szavak visszaidézése függ az előfordulásuktól, még akkor is, ha azok a másik nyelvben fordulnak elő. Ugyanakkor, amellet is szólnak érvek, hogy a nyelven belüli asszociációk erősebbek, mint a nyelvek közti. Ezt a független, különálló, tehát nyelv-specifikus raktározást tűnik alátámasztani Taylor (1971) vizsgálata is. Erre a következtetésre az alapján jutott, hogy a kétnyelvűek szívesen maradtak egy nyelven belül, még akkor is, ha megengedett volt a kód/nyelvváltás. Tulving és Colota (1970) is amellet érveltek, hogy a kétnyelvűek mentális lexikonja külön van elrendezve, mikor azt találták, hogy egynyelvű listákról a szavak visszaidézése könnyebb, mint a kétnyelvűekről. Számatalan afáziakutatás, amely a két nyelv differenciált elvesztéséről, illetve visszaállításáról számol be, eredménye is a nyelv-függő, vagyis külön tárolás hipotézist látszik alátámasztani.

4.3. A hiperkorrekció és a kétnyelvűek mentális lexikonja

Grosjean (1997) a kétnyelvűség meglehetősen dinamikus perspektíváját választotta föl, a korábbi statikus megközelítésekkel szemben. Ennek értelmében a kétnyelvűek nem-célnyelvi rendszere mindig működésben van – legalábbis egy bizonyos mértékben. A szerző azt állítja, hogy a nyelvi mód két extrém végpontján – vagyis az egynyelvű, illetve kétnyelvű módban is – a nem megcélzott nyelv hatásait nem lehet tökéletesen kiküszöbölni. Más szóval, nem létezik olyan fázis, amelyben bármelyik rendszer is teljesen inaktív volna. Ha vissza-idézzük modellem (vö. 2b. ábra) kezdő és végpontját, vagyis az ideális kezdőállapotot, ahol 1:1 megfeleltetés létezik szabály és kontextus között, akkor azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a rendszerek, vagyis a szabályok elszeparáltan raktározódnak. De ne feledjük – ahogy azt az „ideális” jelző is sugallja –, hogy ez az állapot nem feltétlenül létezik a valóságban. Ha azonban a végtermékre – azaz a hiperkorrekcióra – összpontosítunk, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy ez pontosan az előző megállapítás ellenkezőjét bizonyítja, vagyis azt, hogy valószínűleg létezik valamiféle kapcsolat a két tárolt nyelvi rendszer között. A kétnyelvűk két nyelvi rendszerének egymásra hatását nem csupán a hiperkorrekció, hanem az azzal párhuzamosan fellépő stigmatizáció is alátámasztani látszik.

5. Konklúzió

A tanulmányban a hiperkorrekciós, valamint a kétnyelvűségi kutatások kiterjesztésére törekedtem azért, hogy a két tudományág eredményeit egymásra vetítettem. Bemutattam, hogy a hiperkorrekciós kutatások nem csak öncélú kísérletek lehetnek, hanem eredményeiket más területeken, például a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírására is felhasználhatjuk.

A kétnyelvűek mentális lexikonjának teljes körű leírása, annak koherens elmélete – ha ez egyáltalán lehetséges – még nagyon messze van a teljességtől. Mégis remélhető, hogy ez a jelen tanulmány – ötvözve egy kétnyelvűségi kvantitatív felmérés eredményeit a hiperkorrekciós kutatások eredményeivel – további adalékokat szolgáltatott a kétnyelvűek mentális lexikonjának feltérképezéséhez.

A hiperkorrekció segítségével elsősorban a mentális lexikon felépítésének leírását kíséreltem meg, annak ellenére, hogy nem volt céлом ennek teljes körű leírása, továbbá nem szándékoztam megoldani azt a régóta vitatott, s a kétnyelvűségi vizsgálatok központi kérdéseként szereplő kérdést, hogy vajon a kétnyelvűek mentális lexikonja Weinreich (1953) hármastagolású rendszerének melyik kategóriájába sorolható. Az azonban elmondható Janda & Auger (1992) tanulmánya alapján, hogy a kétnyelvűek mentális lexikonja nem valószínű, hogy egymástól függetlenül funkcionál, hiszen, igenis kimutathatók egymásra hatások.

A legfontosabb kutatási irányvonalat a jövőben a kvantitatív, produktív vizsgálatok további kibővítésében látom. Ezek remélhetőleg még pontosabb képet adnak majd a kétnyelvűek mentális lexikonjáról.

Irodalom

- Baetens-Beardsmore, H.** (1986) *Bilingualism: basic principles*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bánfai B., Bodor P. és Pléh Cs.** (1987) A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre. *Magyar Nyelvőr* 111. 20-28.
- Bartha Cs.** (1999) *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Baugh, J.** (1992) Hypocorrection: mistakes in production of vernacular African American English as a second dialect. *Language & Communication* 12 (3/4). pp. 317-326.
- Bloomfield, L.** (1933) *Language*. New York: Holt.
- Di Paolo, M.** (1992) Hypercorrection in response to the apparent merger of (ɔ) and (ɑ) in Utah English. *Language & Communication* 12 (3/4). pp. 267-292.
- Flikeid, K.** (1992) The integration of hypercorrect forms into the repertoire of an Acadian French Community: the process and its built-in limits. *Language & Communication* 12 (3/4). pp. 237-265.
- Garrett, P.** (1992) Accommodation and hyperaccommodation in foreign language learners: contrasting responses to French and Spanish English speakers by native and non-native recipients. *Language & Communication* 12 (3/4). pp. 295-315.
- Grosjean, F.** (1982) *Life with two languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grosjean, F.** (1997) Processing mixed languages: issues, findings and models. In: De Groot, A. M. B. & J. F. Kroll (eds.) *Tutorials in bilingualism: psycholinguistic perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 225-254.
- Gumperz, J. J. and D. Hymes** (eds., 1986) *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Oxford: Blackwell.
- Halliday, M. A. K., A. McIntosh, and P. Strevens.** (1968) The users and uses of language. In: J. A. Fishman. (ed.) *Readings in the Sociology of language*. The Hague: Mouton, 139-169.
- Haugen, E.** (1953) *The Norwegian Language in America: A study in bilingual behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Janda, R. D. and J. Auger.** (1992) Quantitative evidence, qualitative hypercorrection, sociolinguistic variables – and French speakers' 'eadhaches with English h/Ø. *Language & Communication* 12 (3/4). pp. 195-236.
- Kolers, P. A.** (1963) Interlingual word associations. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 2. pp. 291-300.
- Kolers, P. A.** (1966) Interlingual facilitation of short-term memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 5. pp. 314-319.
- Labov, W.** (1973) A társadalmi folyamatok tükröződése a nyelvi szerkezetekben. In: Szépe Gy. (szerk.) *A nyelvtudomány ma: Szemelvények korunk nyelvészetéből*. Budapest: Gondolat. 509-527.
- Lehiste, I.** (1988) *Lectures on language contact*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Macnamara, J.** (1969) How can one measure the extent of a person's bilingual proficiency? In: Kelly, L. G. (ed.) *Description and Measurement of Bilingualism*. Toronto: University of Toronto Press. 80-98.
- Milroy, J.** (1983) On the sociolinguistic history of /h/-dropping in English. In: Devenport, M., E. Hansen and H. Nielsen (eds.) *Current Topics in English Historical Linguistics*. Odense: Odense University Press. 37-53.
- Pléh Cs.** (1985) A hiperkorrekció és a lazaság között: a nyelvi intuíció néhány életkori és pedagógiai befolyásolójáról. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből*. I. 71-85.

- Pléh Cs.** (1990) A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh L. és Kontra M. (szerk.) *Élőnyelvi Tanulmányok*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézet. 55-75.
- Pléh, Cs.** (1995) On the dynamics of stigmatization and hypercorrection in a normatively oriented language community. *International Journal of the Sociology of Language* 111. pp. 31-45.
- Pléh, Cs. and P. Bodor.** (2000) Linguistic Superego in a normative language community and the stigmatization-hypercorrection dimension. *Multilingua* 1/2. pp. 123-139.
- Romaine, S.** (1995) *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schreuders, R. and B. Weltens.** (1993) The Bilingual Lexicon: An Overview. In: Schreuders, R. & B. Weltens (eds.) *The Bilingual Lexicon*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1-11.
- Taylor, I.** (1971) How are words from two languages organised in bilinguals' memory? *Canadian Journal of Psychology*. 25. pp. 228-240.
- Trudgill, P.** (1997) *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Tulving, E. and V. Colota.** (1970) Free recall of bilingual lists. *Cognitive Psychology*. 1. pp. 86-98.
- Yeager-Dror, M.** (1992) Introduction. *Language & Communication*. 12 (3/4). pp. 181-192.
- Weinreich, U.** (1953) *Languages in contact*. The Hague: Mouton.

Jegyzetek

^{1.} A hiperkorrekciós vizsgálatok szempontjából irrelevánsnak bizonyult, hogy az angol ortográfiai *h* néma bizonyos szavaknál, mint pl.: *heir*, vagy a hangsúlytalan *him* és *have* esetén. Ezért – az egyszerűség kedvéért – ezt nem tüntettem föl a szabályban.

^{2.} Jóllehet a terminust eredetileg a fonémák használatára alkalmazták, de analógiás úton ezzel a szóval lehet utalni a változókra és változataikra is.

^{3.} Olyan szociolingvisztikai változó, amely csupán társadalmi rétegződést mutat, stílusrétegződést nem. A beágyazottsági probléma vizsgálatok a változó kialakulásának viszonylag korai szakaszát képviseli. Később markerré alakulhat. Az észrevétlen változás elemei. (Lásd. Trudgill, 1997:31).

^{4.} Olyan szociolingvisztikai változó, amely társadalmi és stílusrétegződést is mutat. A beágyazottsági probléma vizsgálatok a változó kialakulásának közbülső szakaszát képviseli. Indikátorból alakul ki, s megvan rá az esély, hogy sztereotípiává alakuljon. Az észrevétlen változás elemei. (Lásd. Trudgill, 1997:48).

^{5.} Olyan szociolingvisztikai változó, amely társadalmi és stílusrétegződést is mutat. A beágyazottsági probléma vizsgálatok a változó kialakulásának kései szakaszát képviseli. A felismert változás elemei. A beszélők tudatában vannak, tudatosan figyelnek rá, véleményük van róla. Létezik megbélyegzett változata is. (Lásd. Trudgill, 1997:78).

Janda és Auger (1992) tanulmányában az adatközlők tudatában voltak a *h*-törlésüknek, többször tettek megjegyzést ezzel kapcsolatban.

Erről az átalakulásról számol be Gumperz & Hymes (1986:534-535).

^{6.} Saját modellem kidolgozásához Pléh (1990: 58) bemutatott, majd kissé átdolgozott (Pléh és Bodor, 2000:126) modellje szolgáltatta az alapot. Ezt a modellt itt kissé átdolgozva alkalmazom, s nem változókra és változatokra, hanem szabályokra és kontextusokra koncentrálok.

^{7.} L1= anyanyelv.

^{8.} L2= második nyelv.

^{9.} *h* = hiperkorrekten betoldott *h*.

^{10.} Természetesen itt második, harmadik ... nyelv-elcsajátítást értek, csak az egyszerűség kedvéért használom a második nyelv elnevezést.

^{11.} Grosjean (1997) is rámutatott, hogy a kétnyelvűségi vizsgálatok során is megalapozatlanul nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvészek a feldolgozást vizsgáló feladatokra, előtérbe helyezve azokat a produktív vizsgálatok rovására.

^{12.} Grosjean (1997) is rámutatott, hogy a kétnyelvűségi vizsgálatok során is megalapozatlanul nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvészek a feldolgozást vizsgáló feladatokra, előtérbe helyezve azokat a produktív vizsgálatok rovására.

^{13.} ESL= 'English as a second language', angol, mint idegen nyelv.

^{14.} A feladattípusokat szándékosan úgy választották meg, hogy a benne szereplő mondatok, szavak a vizsgálat tárgyát képező (*h*) változót tartalmazzák.

^{15.} Olyan témákról véleménynyilvánítás, mint pl.: *Ohio* és a *happy hours*.

^{16.} Pl: *It is unhealthy to work so hard especially on Halloween.*

^{17.} Pl.: *The last boomerang I had hit me on the head.*

^{18.} Pl.: *household, attitude, heart attack.*

^{19.} Pl.: *hill-ill, eating-heating.*

^{20.} Milroy (1983), a Normann hódítást követő időszak szövegeit tanulmányozva azt tapasztalta, hogy a történelmi *h*-elhagyás nem létezik a nem-történelmi *h*-betoldás nélkül.

^{21.} A weinrechi mentális lexikon leírásról bővebben lásd: Grosjean (1982:5. fejezet), Romaine (1995:3. fejezet) és Weinreich (1953:2. fejezet).

GÚTI ERIKA

Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék

gutie@btk.pte.hu**Az alkalmazott nyelvészet szerepe a bevándorlók oktatásában**

This study deals with the problems of the maintenance of linguistic and cultural identity of immigrant children. It aims to outline a strategy which can contribute to the improvement of the linguistic state and social integration of immigrants.

A migráció fogalma, Magyarország migrációs jellemzői

A migráció voltaképpen nem más, mint a népesség ideiglenes vagy tartós helyváltoztatása, amelyet tanulás, munkavállalás, letelepedés vagy akár a kikapcsolódás is motiválhat. A népesség egyik legfontosabb sajátossága a mobilitása, az a képessége, hogy a társadalmi-gazdasági tér egyik régiójából a másikba mozog. A helyzetváltoztatást számtalan belső vagy külső, egyéni vagy társadalmi tényező motiválhatja. Érdekes azonban, hogy a világban mindig ott nagyobb a mobilitás, ahol a társadalmi-gazdasági szint magasabb. A migráció esetében, ha a társadalmi-gazdasági tér A és B pontja között népességmozgás van, akkor mindig meg kell vizsgálnunk, mi jellemzi mind a kibocsátó (A pont), mind a befogadó állam (B pont) gazdasági, politikai, természeti és társadalmi viszonyait, kapcsolatrendszerét (Tóth és Trócsányi, 2002). Valójában a migráció egy olyan társadalmi és népesedési folyamat, amelyben új kohéziók keletkeznek, miközben a régi kulturális kapcsolatok és jellemvonások is megmaradnak a „mozgók”, a „maradók” és a „befogadók” között. Vagyis elméleti keretben a transznacionális társadalmi tér többfunkciójú, több dimenzióban értelmezhető, emberek által fenntartott kapcsolatokra utal, hálózatokra, illetve szervezetekre, amelyek vizsgálatával értelmezhetjük és megérthetjük a bevándorlók beilleszkedését, elősegíthetjük egy államban élő domináns csoport és a más etnikumok közötti politikai és kulturális kapcsolatok egészséges mederbe való terelését (Faist, 2000; Prónai, 2004).

A rendszerváltás következtében bekövetkező politikai és gazdasági fordulat eredményeként megnőtt a hazánkba érkező és az itt letelepedni kívánó, illetve ideiglenesen tartózkodó vagy átutazó külföldiek száma: amíg 1980-ban a bevándorlóknak az ország összlakosságához viszonyított aránya 0,01% volt, az 1990-es évek elejére ez az arány 0,2%-ra nőtt (délszláv háború).

A közép-európai térség a Szovjetunió szétesése után keletkezett hatalmi vákuum következtében politikailag destabilizálódott. A régió politikailag differenciálódott, új, magukat nemzetállamként definiáló államok jöttek létre: ennek következtében a Duna-medencében a nemzetiségi problémák újra a felszínre ke-

rültek. Mivel Magyarország a térségben viszonylag stabil és plurális politikát tudott folytatni, ezért szerepe a menekültek számára felértékelődött, ezt az egyenletes gazdasági növekedés és a viszonylagosan jó szociális helyzet tovább erősítette.

Topológiai tranzitjellege miatt Magyarország tartósan az érdeklődés közép-pontjában áll, hiszen az ősi észak-dél, illetve kelet-nyugat vándorlási útvonal kereszteződésében helyezkedik el. (Magyarország különleges helyzetét tovább erősíti, hogy déli, illetve keleti határainál húzódik a hagyományos észak-dél, ebben az esetben a Balkán-mezorégió, illetve az ortodox és nyugati keresztény kulturális régió határa.)

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a Magyarországra letelepedési szándékkal érkezők többsége a határon túli magyarok közül kerül ki (ezt nevezzük nemzeti-ségi alapú migrációnak). A letelepülők többnyire a nagyvárosokban telepednek le, ahol kedvezőbb munkakörülményeket remélhetnek, illetve a határ menti térségek vonzzák a betelepülőket, mivel így könnyebben tarthatják az otthon maradt családtagokkal a kapcsolatot (pl. baranyai sajátosságként a bosnyákok siklósi letelepedését említhetjük meg, ahol az egyik törökkori műemléképületben saját templomot tartanak fenn). Mivel a bevándorlás és a letelepedés koncentráltan jelentkezik bizonyos meghatározható területeken (határ menti térségek, nagyvárosok), ezért a nemzeti stratégiát regionális szinten kell megvalósítani. Emiatt megnő az önkormányzatok szerepe: számukra a kérdés kezelésére forrásokat kell biztosítani.

Magyarországnak jelenleg nincs átfogó nemzeti stratégiája a migráció kezelésére, ezért időszerű lenne egy haszonnal épülő, értékorientált, jogtisztelenten alapuló, az állam és az állampolgárok érdekeit szem előtt tartó stratégia kidolgozása. Hiszen nem feledhetjük, hogy a bevándorlók hasznos tagjaivá válhatnak a magyar társadalomnak. Előregező társadalmunkban a bevándorlók növelhetik az ország munkaerőbázisát, kapcsolati rendszerük a külkereskedelem és a turizmus számára hozhat hasznot, eltérő kultúrájuk színesítheti az ország által a külföldi turisták számára nyújtott lehetőségeket, a vagyonosabb réteg munkalehetőséget teremthet (arabok, bosnyákok) stb. Másrészt a bevándorlók növelhetik a munkanélküliséget, növekedhet a bűncselekmények elkövetésének kockázata, illetve megnövekedhet a biztonságpolitikai kockázat az országban. Tehát a térség nyertese, de akár vesztese is lehet a felerősödő migrációs folyamatoknak.

A fentebb említettek közül kifolyólag fel kell mérni, hogy a bevándorlók mely országokból, kulturális régiókból érkeznek, milyen demográfiai, szociológiai ismérvekkel rendelkeznek, hiszen nem mindegy, hogy az újonnan érkezők ittlétük során a kedvező vagy kedvezőtlen folyamatokat erősítik. Tehát a cél az, hogy a már itt élők, később velünk együtt élők nem, iskolai végzettség, foglalkozás szerinti összetétele, az össznépességhez viszonyított számaránya ne újabb feszültség forrása legyen, hanem az ország érdekeit szolgálja.

Összegezve a fentieket:

- a) Uniós csatlakozásunkkal és az ezzel járó, feltételezett gazdasági növekedésünk miatt egyre több bevándorló és letelepedni vágyó fog érkezni hazánkba.
- b) A bevándorlók jelentős része más kulturális és nyelvi közegekből érkezik.
- c) Jelenleg nincs átfogó állami stratégia a bevándorlók helyzetének kezelésére.
- d) A bevándorlók integrációja állami és társadalmi érdek.
- e) A stratégiának a nemzeti célokat kell megvalósítania, de nem sértheti a nemzetközi jogot, illetve az alapvető emberi értékeket, jogokat.
- f) A stratégiának három színtere van:
  - kormányzati szint (térségfejlesztés, munkaerőpiac, humán erőforrás-fejlesztés, redisztribúció);
  - regionális szint (térségi revitalizáció);
  - egyéni szint (életminőség javítása).
- g) A leendő stratégia fontos alappillére a nyelvvoktatás és a gyermekek oktatása.

A bevándorlók nyelvi-jogi helyzete: külfölditől az etnikai kisebbségi státuszig (röviden)

A befogadó államban a tartósan vagy időszakosan tartózkodó idegenek csoportja jogilag nem homogén: vannak közöttük külföldiek, hontalanok, ideiglenesen, állandó jelleggel bevándorlóként vagy menekültként az országban tartózkodók. Jogállásuk önmagában is differenciált, egymástól is különböző jogi státusszal rendelkeznek, és sújtja őket az a tény, hogy az adott államnak nem állampolgárai (Kukorelli, 1999). Ez elvonja őket számos lehetőségtől, az intézményes védelemtől és főleg az anyanyelvű iskolázás lehetőségétől.

A külföldiek tartózkodása beutazási engedélyhez, illetve tartózkodási engedélyhez van kötve, ennek időtartamáról az állam rendelkezik. A tartózkodás szintén időtartamhoz kötött, azonban huzamosabb, jogszerű tartózkodás esetén (Magyarországon ez például 3 év) saját kérésre, határozatlan időre szóló letelepedési engedély kérhető, ekkor a személy hivatalosan bevándorlóvá válik. A bevándorló státuszt mind a menekült, mind a hontalan megkaphatja, azonban az ő helyzetük kedvezőtlenebb, mivel nem állnak saját államuk védelme alatt. A bevándorló státusszal rendelkezőket megilletik a személyükhöz kapcsolódó alapvető jogok, azonban nem részesülnek sem politikai, sem kollektív jogokban, mivel ezek állampolgársághoz kapcsolódnak. A bevándorló az állampolgárság felvétele után, amennyiben Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényben felsorolt honos népcsoportok egyikéhez sem tartozik, közösségének tagjaival együtt, ez legalább 1000 fő, a törvényes feltételek teljesülése esetén az Országgyűlés elnökéhez népi kezdeményezést nyújthat be, amelyben nemzetiségi kisebbségi státuszért folyamodhat. Megjegyzem, Magyarországon nemzeti kisebbségnek azok az etnikai közösségek számítanak, amelyek tagjai bizonyíthatóan 100 éve élnek Magyarországon, és létszámuk legalább 1000 fő. Honos népcsoportnak Magyarországon a

következők minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán (Kukorelli, 1999). Voltaképpen a bevándorlók és az őshonos kisebbségek alapvetően eltérő jogi státuszából fakadó érvelésből vezethetők le egy államnak a bevándorlókkal szemben megnyilvánuló „akciói”, (oktatási) nyelvi jogi értelemben is (Kontra, 2000). (Mivel ennek a témának a részletes kifejtése messze túlmutat a tanulmány keretein, ezért itt ezzel nem foglalkozom. Tervezem, hogy a jövőben visszatérek a témára, európai viszonylatban és azon túl is.)

Hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi jog sem garantál a bevándorlóknak kötelező nyelvi emberi jogokat, főleg nem az anyanyelvvel kapcsolatos oktatási jogokat, jöllehet, ilyen, főleg az oktatás területét lefedő törekvések vannak (l. az Eurydice információs hálózat kiadványát: *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe* (2004), Brussels: Eurydice).

A kisebbségek nyelvi jogait meghatározó testületek között megtalálható az Európa Tanács, az Európai Parlament, az EBESZ, az Egyesült Nemzetek Szervezete és az UNESCO.

Például az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1992-ben jóváhagyta a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, amely óriási szimbolikus értékkel rendelkezik, de rendelkezéseiből határozottan kizárja a bevándorlókat.

Az EBESZ (=Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) koppenhágai gyűlésén, a humán vonatkozásokról tartott tanácskozás alapokmányában (1990) ugyancsak félreérthetetlenül megjelenik, hogy a nemzeti kisebbségeknek rendelkezniük kell azzal a joggal, hogy fenntartsák etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási identitásukat, önkéntes és hivatalos segítséget vegyenek igénybe, a fentieket pedig fenntarthatassák oktatási intézményekben stb; azonban a bevándorlókat nem említik (Buergenthal, 2001).

Az Egyesült Nemzetek Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (1966; 1976 óta érvényben) 27. cikkelye nyújtotta ez ideig a legjobb kötelező érvényű kisebbségi védelmet, amely szerint az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek tagjaitól az államok nem tagadhatják meg azt a jogot, hogy „csoportjuk más tagjaival együtt saját kultúrájuk legyen, saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy saját nyelvüket használják” (Buergenthal, 2001:43).

A 27. cikkely szokványos olvasáskor úgy értelmezhető, hogy egy kisebbséghez tartozó személy csak abban az esetben rendelkezik ezekkel a jogokkal, amennyiben a jog elfogadja a kisebbség létezését. Tehát a bevándorlók egyetlen országban sem tekinthetők legális értelmezésben kisebbségnek.

Azonban 1994. április 6-án az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága elfogadta a 27. cikkelyről szóló általános magyarázatot, amely lényegesen pozitívabban interpretálja azt, mint korábban (Skutnabb-Kangas & Phillipson, 1995:62): Vagyis a bizottság szem előtt tartja

- a jog létezésének elismerését,
- az állam pozitív kötelezettségének előírását,

- az állam területén élő vagy annak igazságügyi fennhatósága alá tartozó személy védelmét (beleértve a bevándorlókat és menekülteket is) függetlenül attól, hogy a 27. cikkely által meghatározott kisebbséghez tartoznak-e vagy sem.

Vagyis, ha a bizottsági értelmezés mint „puha törvény” általános normává válik, és ahol bevándorlók élnek, elfogadják ezt a normát, akkor van esély arra, hogy az érintettek helyzete javuljon a nyelvi jogok biztosításának területén is. Hiszen a nyelvi és kulturális emberi jogok megadása mindenki számára, beleértve a vándorlók munkásokat is – emberi lényként kezelve őket – lépés afelé, hogy elkerüljük az „etnikai” konfliktusokat, az államok szétesését és az anarchiát. Ahogy azt Jerzy Smolicz is megfogalmazta, „az elnyomásra tett mesterséges kísérletek, az asszimiláció politikája, a leértékelés, az írástudatlanág állapotába való süllyesztés, nem csak az emberi méltóság lealacsonyítását jelentik, és nem csak erkölcsileg elfogadhatatlanok, de egyúttal a szeparatizmusra való felhívásnak is tekinthetők...” (Skutnabb-Kangas & Phillipson, 1995:62). Ebből következik, hogy a cél a monolingválisan, monokulturálisan orientált nemzetállam redukcionizmusa helyett a polgári pluralizmus elősegítése, ami azt jelenti, hogy minden ember hozzáférhet a gazdasági forrásokhoz, a szociális ellátáshoz és a kulturális jelképekhez, függetlenül a kulturális hovatartozástól.

Néhány nyelvészeti megjegyzés, továbbá javaslat a bevándorlók nyelvi helyzetének jobbá tételére

A lakóhely változtatás, egy országból a másikba való költözés a kulturális környezet megváltozását eredményezi. Az új környezetbe való beilleszkedés az egyén integrálódási képességétől és a befogadó közösség szolidaritási képességétől függ. A nivellálódás mind az állam, mind az egyén számára létkérdés. A beilleszkedés első lehetséges lépése a befogadó ország nyelvének elsajátítása. Ezért az állam is törekszik arra, hogy a bevándorlókat nyelvi és egyéb szempontból is segítse (Szépe, 1987).

Mivel a bevándorlók csoportja nem homogén (különböző nyelvű és kultúrájú csoportok összességéből áll), ezért a befogadó államnak elsődleges feladata a társadalmi és gazdasági hátrány/ok valamint az etno-kulturális különbségek figyelembevételével a célcsoportok meghatározása, ezt követően az oktatásban a már jelenleg is tapasztalható és várható problémák felvázolása, a szükséges intézkedések meghozatala. (Ez irányban Stacy Churchill OECD számára készített jelentését követendő mintának tartom. L. Skutnabb-Kangas, 1997:50-51.)

Ehhez elengedhetetlen a megfelelő intézményi háttér biztosítása. Voltaképpen olyan komplex szolgáltatást nyújtó intézmények felállítására volna szükség, amelyek mentálhigiénés problémákkal, munkaerőpiac-gazdálkodással, valamint nyelvi és oktatásbeli problémákkal, illetve pszichológiai szaktanácsadással is foglalkoznak. Elengedhetetlen, hogy az elszigetelten működő „műhelyek” prog-

ramjai, továbbá a civil szervezetek(!) tevékenységei nyilvánosságot kapjanak, és meginduljon az intézmények közötti párbeszéd.

Szükség volna differenciált oktatási modell(ek) célcsoportra/célcsoportokra irányított kidolgozására, akcióprogramok felvázolására, speciális tantervekre, elsősorban életkornak megfelelő nyelvi és kommunikációs készségfejlesztő programokra (például helyesírási ellenőrző feladatlapokra). A célcsoportokra kialakított differenciált oktatási programok kidolgozását az indokolja, hogy a bevándorló gyerekek oktatásban tapasztalható lemaradása vagy (a) hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetükkel; (b) a többségi csoportétól eltérő kulturális szokásaikkal; (c) a befogadó ország nyelvének minimális ismeretével; (d) vagy ezek együttesével magyarázható. Ezért a magyar mint idegen nyelv oktatásának kiemelt figyelmet kell kapnia.

Amennyiben a bevándorlók az adott országban tartósan letelepedtek, a szükséges etnikai igények felmérését és a szükségletek behatárolását követően végig kellene gondolni, hogy az állam miként profitálhat a bevándorlók jelenlétéből, gazdasági és diplomáciai kapcsolataikból. Tehát a befogadó államban a piaci érdekeket szem előtt tartva fontolóra kellene venni, hogy a bevándorló gyerekek származási nyelve szerepeljen-e az iskolák idegen nyelvi kínálatában, hiszen ez a döntés (a) növelné a bevándorló diákok anyanyelvének presztízsét; (b) a döntés által a diákok is jobban motiválva volnának a tanulásra; (c) miközben anyanyelvük tantárgyként való oktatása a befogadó ország nyelvének elsajátításához hatékonyabban hozzájárul. (Úgy látszik, hogy ezt egyelőre Ausztráliában ismerték fel országos (szövetségi állami) szinten.)

A tanárképzésnek a migránsokkal kapcsolatos problémakörben kiemelkedő szerepe van: a felsőfokú oktatási intézményekben fel kell(ene) készíteni a hallgatókat az eltérő nyelvi háttérrel és eltérő magatartás-kultúrával rendelkező gyermekek és felnőttek oktatására, a felmerülő módszertani problémák megoldására, a másság elfogadására. Erre véleményem szerint az alkalmazott nyelvészeti stúdiumok kiváló keretet biztosítanak: elsősorban a kontrasztív nyelvészeti, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, az interkulturális kommunikáció, valamint a kétnyelvűség-kutatással foglalkozó stúdiumokat kellene bevonni a téma elemzésébe. A stúdiumok keretében vizsgálni lehetne (a) a bevándorló csoportok nyelvi változatainak történetét, amelyek eddig csekély figyelmet kaptak; (b) melyek azok az oktatáspolitikai modellek, amelyek az egyes bevándorló csoportok oktatásában alkalmazhatóak; (c) fontos a második nyelv elsajátítási problémájának vizsgálata, akár mikro-kutatások keretében is. Hiszen nyelvi szempontból ezeket a csoportokat egységesen csak „L2 tanulókként” tartják számon, ez a meghatározás azonban elrejtje az egyént, így a fogalom valóságértéke nagyon csekély, mivel:

(1) A csoport tagjainak nem mindegyike sikeres a domináns nyelv elsajátításában: valójában az L2 elsajátításában megakadnak egy nyelvi szinten.

(2) Az L1-et úgy tekintik az oktatás során, mint potenciális forrást a nyelvi transzfer-folyamatban, és nem úgy, mint egy nyelvi változatot: A bevándorló

csoportok nagyon sok tagja ugyanis a domináns L2 számos változatát használja, ugyanúgy, mint ahogy az L1 változatát is, így mindkét változat pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai dimenzióját számításba kellene venni. Továbbá a nyelvi változatoknak az etnikai identitás kifejezésében is nagyon fontos, szimbolikus értékük van.

(3) Az „L2 tanuló” fogalma nemcsak csoportokra, hanem egyénekre is utal, mivel a csoport tagjai értelmező tényezőivé válhatnak a bevándorló csoportok nyelvi viselkedésének is, amely az idők során módosulhat (Extra, 1995:86).

Vagyis ahhoz, hogy a bevándorlók oktatása megfelelő hangsúlyt kapjon, az alábbiakat kellene/lehetne vizsgálni:

- (a) A bevándorlók melyik nyelvi változatot használják a szóbeli és az írott nyelvi kommunikációban?
- (b) Hogyan használják a nyelvi változatot domináns L2 környezetben?
- (c) A kódváltás és a nyelvi transzfer tekintetében milyen kölcsönhatás figyelhető meg az L1 és az L2 között?
- (d) A nyelvi változások milyen inter-generációs folyamatát lehet megfigyelni az idők során?
- (e) Milyen nyelvi attitűdök figyelhetők meg a domináns és a dominánssá váló nyelvi változatot beszélő csoportokon belül?

(Természetesen számolni kell a nyelvelsajátítás folyamatában szerepet játszó egyéb szociális és pszichológiai tényezőkkel – nyelvi sokk, kultúrsokk – is.)

Továbbá megjegyzem, célszerű lenne a hungarológiai képzés és kutatások ez irányú kibővítése, illetve a hungarológiai stúdiumot végzettek bevonása a kiemelten érintett körzetek, iskolák életébe, ahol elsősorban szakreferensi feladatot látnának el. Például az iskolában tanuló helyi célcsoportok igényeinek és szükségleteinek megfelelően délutáni nyelvi foglalkozásokat szerveznének, akár a szülők bevonásával is; módszertani továbbképzéseket tarthatnának a szaktanároknak, elsősorban magyar szakos tanítóknak és tanároknak; ellátnák az interkulturális oktatás, nevelés feladatkörét; részt vennének egy célcsoport (vagy célcsoportok) nyelvi és kulturális szükségleteit szem előtt tartó nyelvkönyv elkészítésében; részt vennének a tanulók teljesítményére vonatkozó értékelési rendszer kidolgozásában stb.

A fenti személyi feltételek teljesüléséhez azonban elengedhetetlen, hogy az érintett, elsősorban közoktatási intézmények jelezzék személyi igényüket, és a szakmai problémáikat azon felsőfokú oktatási intézmények programvezetői felé, ahol a magyar mint idegen nyelv program már működik. (Elképzelhetőnek tartom egy internetes portál működtetését a szakmai és módszertani problémák megvitatására, esettanulmányok, hatástanulmányok előkészítésére és értékelésére.)

Gondolataimat Szent István Imre herceghez írt intelmével kívánom zárni. Ahogy azt István is megfogalmazta: az idegeneket meg kell becsülni, mivel azok az ország díszei, akik kultúrájuk és tudásuk révén gyarapíthatják államunkat. (A tanulmány inkább egy gondolat felvetése kívánt lenni, amely a jövőben vélemé-

nyem szerint nem megkerülhető problémát mutat be. Erre a problémára jelenleg egyik országban sem tudnak megnyugtató megoldást nyújtani, ezért természetesen ez a rövid tanulmány is felszólítás a továbbgondolkodásra.)

Irodalom

- Buerghenthal, T.** (2001) *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Extra, G.** (1995) The context of ethnic communities and ethnic community languages in the Netherlands. In: Vallen, T. Birkhoff, A. and Buwalda, T. (eds.) *Home language and school in a European perspective*. Tilburg: Tilburg University Press. 85-107.
- Faist, T.** (2000) Transnationalization in internal migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies* 23/2. pp. 189-222.
- Gúti E.** (2004) A bevándorlók nyelvi helyzetének javításáért. Magyar nyelv- és oktatáspolitikai stratégia. In: Balázs G. (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 299-303.
- Integrating Immigrant Children into Schools in Europe* (2004). Brussels: Eurydice.
- Kontra M.** (2000) Nyelv, oktatás, emberi jogok. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásából*. Csíkszereda: „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója. 129-138.
- Kukorelli I.** (szerk, 1999) *Alkotmánytan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Prónai Cs.** (2004) Migráció és kulturális antropológia. In: Kovács N. és Szarka L. (szerk.) *Tér és te-rep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 347-366.
- Rédei M.** (1999) Hogyan változott a migrációs térkép a valóságban és a tudatunkban? In: Pap N. és Tóth J. (szerk.) *Első magyar politikai földrajzi konferencia. Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. Pécs: JPTE TTK Földrajzi Intézet. 29-34.
- Sík E.** (szerk, 2001) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Sík E. és Tóth J.** (szerk, 1998) *Idegenek Magyarországon*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1997) *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R.** (1995) Minority workers or minority human beings? A european dilemma. In: Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R. (eds.) *Papers in European Language Policy. ROLIG_papír 53*. Roskilde Universitetscenter. 55-65.
- Szépe Gy.** (1987) *Mother tongue competence and socio-professional integration into the community*. Elhangzott 1987-ben, Párizsban: Etats Généraux des Langues. FIPLV/Unesco (kézirat).
- Szépe Gy.** (1996) Az anyanyelv-használat mint emberi jog. *Nyelvünk és Kultúránk* 1996/94-95. 101-117.
- Szépe Gy.** (2001) Nyelvpolitikai elvek a XXI. század számára. Anyanyelvek és az állam hivatalos nyelvei. In: Szépe Gy. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra. 130-142.
- Tóth J. és Trócsányi A.** (2002) *A magyarság kulturális földrajza II*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó.

PACZOLAY GYULA

Veszprémi Egyetem

paczolay@almos.vein.hu

A közmondások és a valóság

Considering not only the text of the proverb but also the implied meaning, the scope and limitations of validity – well-known by the regular users – most of them are found to correspond to reality or truth. Neglecting these conditions may lead to virtual deviations from reality. There are a number of contradicting proverbs, that may all be correct, corresponding to reality under different conditions, e.g. in case of a binary distribution of events. (Strike the iron while it is hot – All things come to those who wait.) In case of continuous, Maxwell-type distribution of events, most of the proverbs refer to the average experience: „Like mother, like daughter”, other ones refer to the exceptional cases „Homer sometimes nods” and a combined proverb may cover both eventualities: „The acorn does not fall far from the tree, if it does, then it falls very far.” The meaning of some proverbs exactly corresponds to reality with zero deviation ($\Delta = 0$), like „All is not gold that glitters”, others involve more or less overstatement ($0 < \Delta < 100\%$), like „Where there is a will, there is a way”, or „Every sin brings its punishment with it”, and a few are expressions of superstitions („A hare was seen, we shall have bad luck”) and some of the weather proverbs also belong to this category – where an agreement with reality can only be observed by chance: („Black Christmas – white Easter”). In case of metaphorical proverbs the metaphor may be realistic or not, but even if it is not realistic, the meaning of the proverb may fully agree with the reality. Hungarian, English, German, Chinese and Japanese proverbs are quoted as examples.

1. Bevezetés

Többször felmerült már az a kérdés, hogy a közmondások mennyiben fejezik ki a valóságot, mennyire igazak, de rendszerint csak ennek egyszerű állítását vagy tagadását kifejező megállapításokat olvashatunk, például Wolfgang Mieder egyik írásában is (MW-1). Nem foglalkoztak eddig részletesebben az egymásnak ellentmondó közmondások (pl. „Jó tett helyébe jót várj” és „Jó tett helyébe jót ne várj”) témájával sem, ezért célszerűnek látszott e kérdések alaposabb vizsgálata.

A közmondások *valóságtartalmával* egyes közmondások is foglalkoznak. Ezek szóhasználatában a valóság általában az *igazság* szerepel. E két fogalom jelentése azonban ebben a vonatkozásban átfedi egymást, amint ezt a következő definíciók igazolják: 'A *valóság (reality)* mindennek a valódi természete, és nem az, amit arról valaki elgondol' (SJ-957), és 'az *igazság (truth)* a tények összessége valamiről és nem az, amit valaki elképzél és kitalál' (SJ-1257). Elfogadhatjuk ezeket a megállapításokat azzal, hogy érvényességüket kiterjesztjük az adott körülmények között, adott időpontban valószínű (reális) elgondolásokra

is. Ez azt jelenti, hogy a vágyálmokat és babonákat kifejező megállapításokat eleve kizárjuk vizsgálataink köréből.

A közmondás rendszerint egy általános elvet kifejező összefüggés, ill. egy statikus vagy dinamikus rendszer valamilyen jellegzetes típusának a kifejezése, közülük sok logikailag kifejezetten vagy burkoltan ok-okozat összefüggést fejez ki. A legtöbbjük adott feltételek között érvényes, azaz igaz. Előfordulhatnak esetenként a valóságtól való eltérések, deviációk (Δ) a közmondásban kifejezett elfogultság, túlzás miatt, illetve azért, mert a felhasználó a közmondást félreérti vagy azt nem a megfelelő helyzetben alkalmazza.

E dolgozatban nem foglalkozunk a közmondások és szólások olykor bizonytalan elhatárolásával és a szóláshasonlatokkal, amelyek valamely rendszernek csak egy jellemző tulajdonságára utalnak (pl. „Ritka, mint a fehér holló” – „Olyan messze van tőle, mint Makó Jeruzsálemtől” stb.), amikor is az általános érvényesség kérdése fel sem merülhet, s a realitás kérdése csak a konkrét alkalmazás vonatkozásában értelmezhető.

Az egyes megállapításokhoz példaként főleg magyar, angol, német, valamint – latinbetűs átírásban – kínai, koreai és japán közmondásokat közlünk. A *japán* szövegekben az angol kiejtéshez igazodó, leggyakrabban használt Hepburn, a *kínaiakban* a hivatalos kínai pinyin, a *koreaiakban* pedig a módosított McCune-Reischauer átírást használtuk. Az eredeti szövegek megtalálhatók az idézett irodalomban.

Az alábbi szöveg a mysore-i folklór világtalálkozson tartott előadás alapján a *Proverbium Yearbookban* (Burlington, Vermont, USA) közölt szöveg átdolgozott változata.

2. Általános megállapítások a közmondások igazságtartalmáról

Több nyelvben is található olyan közmondások, amelyek azok valóságtartalmára vonatkoznak, s ezek általában azt fejezik ki, hogy amit a közmondás mond, az igaz. Néhány példa: 'Minden közmondás igazság' „Every proverb is truth” (MW-1.111) – 'A közmondás igaz mondás' „Sprichwort – Wahrwort” (BH-553/1) – 'Közmondásnak nem lehet ellentmondani' „Proverbs cannot be contradicted” (MW-1.111) – 'A régi közmondások az igazság gyermekei' „Old proverbs are children of truth” (MW-1.111).

Más közmondások ugyanezt egy negatív állítás tagadásával, logikailag kettős tagadással fejezik ki, pl. 'Egy közmondás sohasem hazudik' – (arab) – „Maqal el-matel si men kedb” – (FM-138) – 'Nincs olyan közmondás, amely hazudna' – (katalán) – „Ni hi ha refrany que menti” (MAL-15) – 'Közmondás nem hazudik' (észti) „Vanasõna ei valeta” (KS-13588Aa) – 'Közmondás nem hazudhat' (francia) „Proverbe non peut mentir” (RC-785) – „Közmondás nem hazug szólás' (magyar) (BM-4585) – Ugyanez a gondolat jelenik meg Wolfgang Mieder egyik kötetének címében: 'Egy közmondás soha sem időszerűtlen'. „A proverb is never out of season” (MW-2.1).

A közmondások igazságtartalmát támasztja alá sokoldalú használatuk is minden nyelvben a modern társadalom legkülönbözőbb területein, beszélgetésekben, újságokban, irodalomban, rádióadásokban, televízióban, hirdetésekben. Közmondások hangzottak el már az 1825-ös magyar országgyűlésben (BI) és „Még az ENSZ vitáiban is gyakran használnak közmondásokat, amelyek olyan szóbeli fegyverek lehetnek, amelyek ellen nem könnyű érvelni”. (Even debates in the United Nations are often interspersed with proverbs which can become verbal weapons that are difficult to argue against – MW-1.128.)

Másrészt Lord Chesterton 1749-ben írt levelétől kezdődően (MW-1.123) olvashatunk a közmondások pozitív megítélésével ellentétes véleményeket is, tagadva azok igazságtartalmát és használhatóságát.

Mindezek alapján érdemes alaposabban megvizsgálni, hogy a közmondások – Mario Pei szavaival – „a logikai következtetés és az indukciós érvelés, az emberi elme e két nagy vívmányának termékei” (PM) mennyiben, mikor és milyen mértékben tárják elénk „az igazságot, a teljes igazságot és csak az igazságot” („The truth, the whole truth and nothing but the truth”) – és ha nem, akkor mikor és milyen mértékben térnek el tőle.

3. A valóságtól való látszólagos és reális eltérések

A valóságtól való eltérés vizsgálatában figyelembe kell venni, hogy egy közmondás több mint egy rövid mondat szövege, amely – mint közismert szöveg – gyakran még rövidített formában is jelenik meg. E szöveghez – metaforás közmondások esetén – gondolatban mindig hozzátartozik az azt ismerők által neki tulajdonított értelem, valamint az alkalmazási mező annak határaival, az az összefüggésrendszer, amelyben érvényes, s amelyet jól ismernek az adott kultúrában a közmondás használói. Mindezeket figyelembe kell venni a szövegekkel együtt. Ha valaki ezektől eltekint, ennek a valóságtól való *látszólagos eltérés* lehet a következmény. A közmondásra vonatkozó, a szövegükben nem jelentkező többletinformáció minden természettudományi, jogi stb. definíció természetes tartozéka és ott jelentősen növeli a definíció terjedelmét.

A közmondások a nem tökéletes emberi elme termékei is. Ez a körülmény a valóságnak való pontos megfeleléstől való különböző mértékű *valódi eltérések*hez vezethet. Így a tökéletes közmondások ($\Delta = 0$) mellett előfordulnak pl. túlzások, amikor is csak az igazság egy része jelenik meg ($0 < \Delta < 100\%$) és talá-lunk teljesen hibásat is ($\Delta = 100\%$), pl. bizonyos hiedelmek, babonák kifejezései esetén. Metaforás közmondásokra vonatkozóan (pl. „Ajándék lónak ne nézd a fogát”, – „Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű”) vizsgálható – bár nem ez a lényeges – a metafora realitása is. A maxima-típusú, általános elvet közvetlenül kifejező közmondásokat illetően (pl. „Az idő pénz” – „A szerelem vak”) természetesen csak a jelentés realitása vizsgálható.

Metaforás közmondások esetén a metafora lehet reális és irreális, teljesen függetlenül attól, hogy a közmondás absztrakt értelme reális vagy sem.

A metafora egyes esetekben teljesen reális, pl. az Európában 49 nyelvben megtalálható „Üsd a vasat míg meleg” (PGy-3.16), vagy a 48 nyelvben ismert „Ajándék lónak ne nézd a fogát” (PGy-3.5) esetén, míg máskor irreális lehet.

Nem valószínű, hogy valaki valaha is „Ágyúval lőtt verebet” „Auf Spatzen mit Kanonen schiessen” (ON-37/177, RL-1496/1), de a szólás jelentése reális és egyértelmű. Ugyanígy irreális a hasonló értelmű távol-keleti közmondásban használt metafora: 'Ökröt vágó bárdal vág le egy madarat.', amely Konfúciusz: Beszélgetések és mondások (Lún Yǔ, Rongo) című művéből (IV.24) folklorizálódott. Kínaiul: „Shā jī yān yòng niú dāo” (CYz-2324), – koreaiul: „Udohalkye” (LG-654/1) és japánul: „Gyūtō wo motte niwatori wo saku” (KDJ-335/2.5, PGy-2.2.10).

Valójában még egyetlen számár sem vett a hátára oroszlánbőrt, amint egy ezópuszi mesében olvasható (Ονος δοραν λέοντος επενδυθεις), s ezt követően megtalálható egy angol „An ass in a lion's skin” (ODEP-21/2) és egy német szólásban is „Ein Esel in der Löwenhaut” (RL-395/2), s ugyanez igaz a már a Pancsatantrában (IV-52) olvasható megfelelőjére: 'Számár tigrisbőrben' 'A számár biztonságban volt, tigrisbőrt öltve félelmetes lett, de hangja alapján felismerték és megölték' („suguptam rakshyamāno 'pi darśayan daruṇaṃ vapuḥ / vyāghracarmapratichhano vākkṛte rāsabho hataḥ”) (PGy-2.1.5.1). A megfelelő kínai, koreai és japán közmondásokban a számár helyett birka, vagy kecske van. 'Birka természet – tigrisbőr.' Kínai: „Yáng zhì hǔ pí” (CYz-3332), koreai: „Yangjilhop'i” (LG-644/2), ill japán: „Yōshitsu kōhi” (KDJ-1192/3.10, PGy-2.1.5.1).

Kétségtelen, hogy soha nem mondta bagoly a verébnek, hogy nagyfejű („Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű” VG-1.49/5), vagy hogy valaki buddhista szútrát olvasott volna egy ökörnek vagy lónak, amint ezt egy koreai (LG-654/2) és – lóra vonatkozóan – egy japán közmondásban olvashatjuk: „Uma no mimi ni nenbutsu” (KDJ-152/4.6), de értelmük egy emberi magatartás-típusra vonatkozóan – haszontalan, értelmetlen tevékenységre utalva – egyértelmű.

47 európai nyelvben ismert (PGy-3.20) a bibliai (Lukács 6,41-42) eredetű „Más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem veszi észre” közmondás. Ennek második fele irreális, de értelme – a kettős mérce használatára való utalás – világos. Teljesen valószínű ázsiai megfelelője a 'Szemünk nem látja a szemhéjat', kínaiul: „Mù bù jiàn jié” (HZ-218/1490), japánul: „Chikakute mienu wa matsuge”. ('A szemhéj közel van és nem látható' – KDJ-731/2.1., PGy-2.2.53.)

3.1. A valóságtól való virtuális eltérések

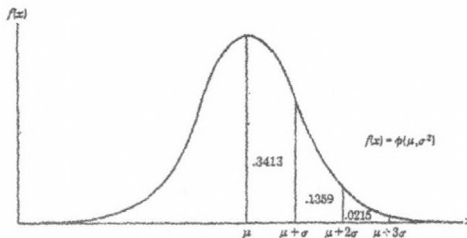
A valóságtól való látszólagos, virtuális eltéréseknek két oka lehet. Az elvi alkalmazhatósági feltételek nem ismerete, pl. egy idegen részéről, vagy ezek ismeretében a konkrét alkalmazhatósági feltételek fennállásának fel nem ismerése

szubjektív vagy objektív okok miatt, pl. időzavar miatt, amikor nincs idő a körülmények alaposabb vizsgálatára.

Közismert a „Jobb félni, mint megijedni” közmondás (VG-1.99/155). Volt, aki azt mondta, hogy ez egy rossz közmondás, mert félni nem jó dolog. Az illető nem tudta, hogy a közmondás értelme az, hogy jobb egy veszélyre felkészülni, mint ha az váratlanul, készületlenül ér bennünket. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki pl. az angol „Forewarned – forearmed” közmondás (ODEP-280/1).

Ilyen, az alkalmazhatósági feltételek nem ismeretéből fakadó, a valóságtól való virtuális eltérésekkel a következőkben, az *ellentmondó közmondások* tárgyalása során is találkozunk. E közmondások problémájára már 1890-ben utalt H. G. Keene (KH). Kwesi Yankah a társadalmi környezet fontosságára utalt (YK), s foglalkozott ezzel Adrian Furnham is (FA). E közmondások létezése igazolja azt, hogy ezek pontosan kifejezik a természetben és a társadalomban egyidejűleg megtalálható ellentmondó jelenségeket. „Az élet ellentmondások sokaságából áll” – írja Wolfgang Mieder (MW-1.121). Az alapos vizsgálat minden esetben arra az eredményre vezet, hogy az egymásnak ellentmondó közmondás párok mindegyike érvényes megfelelő összefüggésben és vizsgálati szinten, amint pl. egy „fejfájás” vizsgálatának az lehet az eredménye, hogy különböző esetekben merőben eltérő hatású gyógyszer előírása a helyes.

„Ellentmondás” következhet be különböző típusú eloszlások során is. Bináris az eloszlás, pl. egy érme feldobása esetén, amikor két eredmény lehet, „fej” vagy „írás”. Ismeretes viszont, hogy számos jelenség eloszlása folyamatos, s egy szabályos, vagy torzított haranggörbével, Maxwell-eloszlással írható le. Az 1. ábra egy ilyen eloszlást vázol fel, ahol μ a középpérték és σ a standard deviáció. Ebben az esetben az egyes jelenségek többsége – számuk a görbe alatti, μ körüli területtel arányos – a μ körüli értékek körül található, míg nagyobb, ennek „ellentmondó” eltérések, azaz jóval nagyobb és jóval kisebb értékek is előfordulnak, de lényegesen kisebb számban.

1. ábra

3.1.1. Bináris eloszlások

Ezekben az esetekben a körülmények mélyebb vizsgálati szintű alaposabb elemzése alapján kiderül, hogy a két „ellentmondó” közmondás közül az adott esetben melyik érvényes.

Addig üsd a vasat, amíg meleg (VG-1.269/75). – *A türelem rózsát terem* (VG-1.259/364).

Gyakran előfordul, hogy egy kívánt eredmény eléréséhez gyors cselekvésre van szükség. Ilyen esetekben a 47 európai nyelvben és kínaiul is (Chèn rè dǎ tiě) ismert „Addig üsd a vasat, míg meleg” (PGy-3.16) használata a helyénvaló. Ezzel szemben nem ritka az sem, hogy a lejátszódó folyamatokat, eseményeket nem tudjuk befolyásolni, s az egyetlen dolog, amit logikusan tehetünk, hogy kivárjuk a megfelelő alkalmat célunk megvalósításához, pl. horgászás során. Ebben az esetben az előzőnek „ellentmondó”, „A türelem rózsát terem” – „Geduld bringt Rosen” (WK-1.1402/20) – „All things come to those who wait” (CODP-3/2), ill. a japán „Kahō wa nete mate” (‘Aludj és várd a jó szerencsét’) lesz érvényes.

Ruha teszi az embert (ON-584/349). – *Nem a ruha teszi az embert* (VG-1.219/157).

Egyes esetekben, az idő vagy megfelelő eszközök híján a közvetlen látszat alapján kell dönteni valamiről vagy valakiről. Köztudott, hogy a vásárlók gyakran csak a szemükkel vásárolnak, az árú megjelenése többet nyom a latba, mint a belső tartalom. Egy japán közmondás ’Virággal díszítsd az eladandó árút’ „Urimono ni wa hane wo kazare.” (KDJ-160/3.1) közvetlenül utal erre.

Az is közsímet, hogy pl. a parlamenti választások során a választók jelentős része számára többet számíthatnak a jól hangzó jelszavak, ígéretetek, mint a tudományosan megalapozott programok és hiteles személyiségek. A minden szervezetben, különösen a fegyveres testületekben a magasabb rangot mindig tiszteletadásban kell részesíteni az alacsonyabb rangúaknak Ezekben az esetekben az angol „The tailor makes the man” (‘A szabó teszi az embert’) és a magyar, észt, német „A ruha teszi az embert” (ON-584/349) „Riided teevad meest meheks” (KS-9909), „Das Kleid macht den Mann” (BH-312/2), vagy a japán ’Szolgának is jól áll a szép ruha’, „Mago ni mo isho” (KDJ-1064/2.5) lesz a megfelelő közmondás.

Ha azonban van idő valakinek vagy valaminek az alapos megismerésére, egy tárgy anyagának, egy ember beállítottságának, ismereteinek, viselkedésének, szokásainak, gondolkodásmódjának, hajlamainak alapos megismerésére, akkor a külső megjelenés, a „csomagolás” vagy a ruha által létrehozott első benyomás nem lesz döntő a végső megítélésben. Ebben az esetben a „Nem a ruha teszi az embert” (VG-1.219/157) – 1598-ban: „Minem (= Nem) az köntös téfi az papot” (BD-4.4.6.1) – „Clothes do not make the man.” (RW-40/86) „Das Kleid macht

keinen Mönch” (BH-312/2) = „The cowl does not make the monk” (ODEP-152/1), ill. a japán ’Nem a ruha/olvasó teszi a (buddhista) szerzetest’. „Koromo/Juzu bakari de oshō ni narazu (oshō wa dekinu) (KDJ-470/4.2 – KDJ-567/4.1).

A látszat alapján való véleményalkotás veszélyére utal, pl. az Európában 47 nyelvben ismert „Nem mind arany, ami fénylik. (PGy-3.19) közmondás is.

Hallgatni arany (VG-1.116/55). – **Néma gyermeknek anyja sem érti a szavát** (BD-2.1.3.4., VG-1.194/42).

Több nyelvben is vannak olyan közmondások, amelyek a hallgatás előnyös voltára utalnak. Ennek az a gyakori tapasztalat az alapja, hogy sokan hajlamosak beszélni csak saját magukból kiindulva, a körülmények alaposabb ismerete, illetve szavaik következményeinek megfontolása nélkül. Ezzel gyakran maguknak is kárt okoznak, amire a „Mondj igazat, betörök a fejed” (ON-298/88), 1598-ban: „Az igazmondás bétöri embernek fejét” (BD-2.9.3.5) közmondás utal. Ennek megfelelői: „Truth has a scratched face” (1584) (ODEP-843/2) – „Die Wahrheit geht mit verbundenem Kopf” (BH-651/1). – Ilyen esetekre vonatkozik a 38 európai nyelvben ismert „Hallgatni arany” (PGy-3.76), vagy japán megfelelője a ’Jobb nem beszélni, mint beszélni’ „Iwanu wa iu ni masaru” (Genji Monogatari) (KDJ-64/4.10) és az azonos értelmű ’Nem beszélni – virág’ „Iwanu ga hana” (TT-238).

Más esetekben ezzel szemben éppen nagyon szükséges a megfelelő időben egy szó, kérés, közbelépés, biztatás vagy figyelmeztetés, hogy megkaphassunk valamit, ill. egy jó alkalomra, vagy egy veszélyre felhívjuk valakinek a figyelmét. Ilyen esetekben a „Néma gyereknek az anyja sem érti a szavát” (BD-2.1.3.4., VG-1.194/42) – a „Dumb men get no lands” (ODEP-208/1) és az „Einem schweigendem Munde ist nicht zu helfen” (BH-405/2) lesz érvényes.

Több közmondás ajánlja a hallgatást, mint ahány beszédre biztat.

Több kéz hamar kész (VG-1.155/252). – **Sok bába közt elvész a gyermek** (BD-2.6.9.2., VG-1.49/2).

Nyilvánvaló, hogy a két ’ellentmondó’ közmondás más-más körülmények között érvényes. Az első azt jelenti, hogy összefogással jobb eredményt lehet elérni: „Many hands make light work” (CODP-146/2) – „Viele Hände machen schnell ein Ende” (WK-2.309/380). A másik, ’ellentmondó’ példa viszont arra figyelmeztet, hogy ha nincs egy elismert vezető és egy időben többen akarnak irányítani, az nem sok jóra vezet. „Sok szakács elsózza a levest” (VG-1.226/47) – „Too many cooks spoil the broth” (CODP-228/1) – „Viele Köche verderben den Brei” (BH-320/1) –, ill.: ’Ha több kapitány van, zátonyra fut a hajó’ „Sendō ōku shite, fune yama ni noboru” (KDJ-657/42).

Jótett helyébe jót várj (VG-1.142/100). – **Jótett helyébe jót ne várj** (BD-4.6.2.8., VG-1.142/100b).

Az első a 'normális' esetre vonatkozik, amikor érvényesül a reciprocitás elve. Ez az egymást kölcsönösen ismerő és tisztelő, illetve ilyen kultúrában szocializálódott emberek közt jellegzetes magatartásforma. Erre utal a „One good turn deserves another” (CODP-99/1) – „Wohltun trägt Zinsen” (BH-681/1) – „Es bleibt nichts Gutes unbelohnt” (WK-2.208/44), kínaiul: 'A jótettnek jó, gaztettnek gonosz a jutalma.' „Shàn yǒu shàn bào, è yǒu è bào” (HZ-477/193), japánul: 'A jótett nemcsak másnak lesz jó.' „Nasake wa hito no tame narazu” (KDJ-846/3.7., TT-437).

Egy jótett, szívesség viszonzása nem ritkán elmarad, főleg idegenek részéről. „Ingratitude is the way of the world” (GJ-47/39) – „Undank ist der Welt Lohn” (BH-609/2), ill. japánul: 'Kötelezettséget bosszúval viszonzni' „On wa ada de kaesu (KDJ-227/1.10.), ill. 'A saját kutyám harapta meg a kezem' (Kai inu ni te wo kamareru” (TT-265).

3.1.2. Folytonos eloszlások

A folytonos eloszlással jellemezhető eseménycsoportokra vonatkozó közmondások egy része az átlagos gyakoriságú előfordulásokra, az 1. ábrán látható görbe középső szakaszára vonatkozik, másrésztük ellenkezőleg a ritkább, kivételes, de feltűnő esetekre utal. Nyilvánvaló, hogy mind a két területre vonatkozó, egymásnak 'ellentmondó' közmondások – a maguk helyén – egyaránt érvényesek, megfelelnek a valóságnak.

A legtöbbször vagy az átlagos előfordulásra, vagy a kivételes esetre vonatkozó közmondás jelenik meg, de előfordul mindkét lehetőséget felölelő összetett közmondás is.

Amilyen az anyja, olyan a lánya (VG-1.45/136), vagy *Nézd meg az anyját, vedd el a lányát* (VG-1.45/143).

A közmondás átlagos tapasztalat kifejezése, az eloszlásfüggvény középső szakaszára vonatkozik, megtalálható 48 európai nyelvben, az arabban, perzsában, szanszkritban és a Bibliában is (Ezékiel 16,44) (PGy-3.21) Néhány megfelelője: „Like mother, like daughter” (ODEP-546/1) – „Wie die Mutter, so die Tochter” (WK-3.813/199), a japán nyelvben a magyar „Nézd meg az anyját, vedd el a lányát” közeli megfelelője található: 'A lány nézése helyett nézd meg az anyját' „Musume wo miru yori haha wo miyo” (TT-418).

Az általánostól eltérő, kivételes tapasztalatot, „ellentmondást” fejez ki a „Más az anyja, más a lánya” (ON-46/430). Amikor a családi nevelést, a szülői minta követését háttérbe szorítja a szülők fokozódó elfoglaltsága, és kívülálló személyek, csoportok, a környezet, a tömegkommunikáció hatása gyakran erősebb, ez utóbbi közmondás egyre gyakrabban érvényesül.

Nem esik messze az alma a fájától (VG-1.43/107).

Ez a közmondás 43 európai nyelvben is ismert (PGy-3.48), az eloszlásfüggvény középső szakaszára vonatkozik. Angol megfelelője egészen kategorikus: 'Az alma sohasem esik messze a fájától' „The apple never falls far from the tree” (CODP-5/2), németül: „Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm” (RD-1.105). Az ennek megfelelő egyik észti és finn közmondásban az alma helyett fenyőtoboz van: „Käbi ei kuku kännust kaugele” (KS-4910), finnül: KM-10. Ebbe a típusba tartozik egy – makkra vonatkozó – bakonyaljai összetett közmondás, amelyik a kivételes esetekre is utal: „Nem esik messze a makk a fájától, ha esik, igen messze esik” (HE-186)

Bolond lyukból bolond szél fúj. (VG-1.62/345).

A közmondás azt a logikus tapasztalatot tükrözi, hogy ostoba embertől nem lehet bölcs véleményt várni. – „Fools are wise, as long as silent” (ODEP-278/1 (Példabeszédek 17,28) – „Ein Narr macht keinen klug” (BH-417/2). A kivételes esetekre utalnak: „Bolond is mond okosat” (VG-1.61/315). „A fool may give a wise man counsel” (ODEP-274/2) „Von einem Narren kommt zuweilen auch ein kluger Rat” (BH-418/2). Japánul: 'A bolond ezer mondása közt van egy jó is' „Gusha mo senryo ni ittoku ari” (KDJ-358/1.9).

Az **átlagra** vonatkozó további közmondások:

„Amilyen az apa, olyan a fia” (VG-1.45/149) (1598-ban: Apja fia (BD-4.3.3.9.) – „Like father, like son” (CODP-77/2) – „Wie der Vater, so der Sohn”(BH-618/1) Japánul: 'A béka fia is béka' „Kaeru no ko wa kaeru” (TT-258).

„Aki keres, az talál” (VG-1.152/196, Máté 7,7) „He that seeks, finds (ODEP-711/1) „Suchet, so werdet ihr finden” (BH-570/1).

Amelyik *kutya* ugat, az nem harap” (1713, VG-1.167/493) 51 nyelvben: PGy-3.3) – „A barking dog never bites” (1550) (CODP-9/2) – „Hunde, die beißen nicht” BH-278/2 – japánul: 'Az ugató kutya nem harap' „Hoeru inu wa kamitsukanu” (KDJ-1045/4.5).

Ritka eseményekre vonatkozó további közmondások:

A ló négy lábú, mégis megbotlik (VG-1.64/404a, 1598-ban: *Négy lábú is botlik* BD-1.7.6.8). 46 európai nyelvben: PGy-3.25. – „A horse may stumble that has four legs” (ODEP-386/2) – „Das beste Pferd stolpert und hat vier Beine” (RD-2.220). – A kínai és japán megfelelőikben ló helyett *majom* van. Japánul: 'Még a majom is leesik a fáról' „Saru mo ki kara ochiru” (KDJ-498/1.5).

Olykor a mester is elhibázza a vecsernyét (DA-1.170, ON-478/716) – „Homer sometimes nods” (ODEP-379/2), „Zuweilen schlummert ja selbst der vortreffliche Homer” (AA-939/td), – olaszul: „Qualche volta anche Omero sonnecchia” (AA-939). – A kínaiában: 'Még egy öreg kéz is hibázik olykor' „Lǎo shōu yě yōu shī suàn shí” (HZ-461/113). Japánban pedig az ugyanilyen értelmű,

Kóbó Daishira, a 774-833 között élt neves buddhista szerzetesre és kalligráfusra vonatkozó mondás közismert: 'Még Kóbó is húzott esetjével hibás vonást' „Kōbō ni mo fude no ayamari” (KDJ-422/2.4).

Vak tyúk is talál szemet (VG-1.261/16) – „A blind man may sometimes hit the mark” (ODEP-67/2), „Ein blindes Huhn findet sich einmal/mal ein Korn” (BH-277/1). – Japánul: 'Sok lövéssel ügyetlen lövő is talál' „Heta na teppō mo kazu uteba/uchiya ataru” (KDJ-1030/2.3., OE-328/2.3).

Bolondnak jár a szerencse (VG-1.62/341). – „Fortune favours fools” (CODP-86/2), „Narren haben gut Glück” (BH-418/1). – Japánul: 'Bolondnak van szerencséje' „Oroka mono ni fuku ari” (TT-513).

3.2. A valóságtól való reális eltérések

Az adott esetekben a valóságtól való eltérések okait már említettük. Az eltérés mértéke a nullától ($\Delta = 0$, azaz nincs eltérés) 100%-ig változhat. Ez utóbbi esetben a közmondásnak semmi köze sincs a valósághoz. Jellemző típusok a következők.

3.2.1. Tökéletes igazság ($\Delta = 0$)

Ebben az esetben a rövid közmondás-szöveg és annak értelme pontosan megfelel a valóságnak. Néhány kivétel nélkül érvényes megállapítás és a „Nem mind ... ami ...” típusú adatok tartoznak ebbe a kategóriába, ez utóbbiak ugyanis már magukba foglalják kivételek előfordulásának lehetőségét, s így – ezekkel együtt – a teljes igazságot tükrözik.

Néhány példa:

Nem mind arany, ami fénylik (VG-1.46/163).

A középkori latinságból származik (Non omne quod nitet, aurum est), Európában 47 nyelvben és a perzsában is ismert. (PGy-3.19). – All is not gold that glitters (ODEP-316/1), Es ist nicht alles Gold, was glänzt (BH-225/2). Kínai megfelelője: 'A halszemet összetéveszti a gyönggyel' „Yú mù hūn zhū (CYz-3692), a japán pedig 'A smaragd és az üveg egyformán fénylik' „Ruri mo hari mo teraseba hikaru” (KDJ-1230/2.5).

Ahány ember, annyi vélemény (BD-1.2.6.10., PGy-1.110).

Az emberek gondolatai és fizikai adottságaik is különböznek. „So many men, so many minds” (CODP-149/2), „Soviel Köpfe, soviel Sinne” (RD-2.544). – Kínaiul: 'Sok ember – sok vélemény' „Rén duō, yì duō (CYz-2198), koreaiul és japánul: 'Tíz ember, tíz szín' 'Kagingaksaek' (LS-3003), „Jū nin to iro” (KDJ-564/2.7), vagy 'Tíz ember, tíz has' „Jū nin to hara”. (Régi japán felfogás szerint a szellem a gyomorban lakik, ez az alapja a szeppukunak, a hasfelmetszéssel való öngyilkosságnak.)

Az emberek különbözőségére vonatkozó gondolatot fejezi ki az „Ujjunk sem egyforma” (BM-7722, ON-697/36), „Die Finger einer Hand sind nicht alle gleich” (WK-1.1016/7), amely 42 európai és ázsiai nyelvben (köztük spanyolul, törökül, csuvasul, arabul, perzsául, csecsenül, kurdul, özbégül, marátiul, bengáliul, szingalézül ujjgurul, kínaiul) ismert (PGy-2.1.5.2 és Appendix). Kellően mély vizsgálati szinten, megfelelő alapossággal vizsgálva kimutathatók az azonos vélemények mögött, a részletekben, az értelmezésben megmutatkozó különbségek, ugyanúgy, mint ahogy az is, hogy az egypetéjű ikrek sem teljesen egyformák.

Nincsen ember hiba nélkül (VG-1-125/281). – „He is lifeless, that is faultless (ODEP-462/2), „Niemand ist ohne Fehl” (BH-429/2). – Kínaiul: ’Az Ég alatt – azaz a Kínai Birodalomban – nincs tökéletes ember’ „Tiān xià wú wán rén” (CYz-2731), és ’Nincs vörös arany, nincs tökéletes ember’ „Jīn wú chì jīn, rén wú wán rén” (CYz-1342), illetve japánul: ’Még a híres lónak is van hibája’ „Meiba ni kuse ari” (KDJ-1127/4.11).

Semmiből nem lesz semmi (ON-592/214). – „Nothing comes out of nothing” (CODP-164/1), „Aus nichts wird nichts” (BH-426/1). – Japánul: ’Az el nem vetett mag nem kel ki’ „Makanu tane wa haenu” (Kamigata iroha) (TT-376).

Minden jó, ha a vége jó (VG-1.140/38). „All’s well, that ends well” (CODP-244/2), „Ende gut, alles gut” (BH-129/2). – Észtil: „Löpp hea, kōik hea” (KS-613/2), japánul: ’A vég nagy [azaz fontos] dolog’ „Owari ga daiji” (TT-519).

Halál ellen nincs orvosság (VG-1.116/39). – „Death defies the doctor” (ODEP-173/2), „Für den Tod ist kein Kraut gewachsen” (RD-2.460), japánul: ’Öregedés és halál ellen nincs orvosság’ „Furō fushi no kusuri wa nai” (TT-108).

3.2.2. Részigazságok ($0 < \Delta < 100\%$)

A közmondások szövege – gyakran közvetett utalással – általános érvényességre igényt tartó pozitív vagy negatív állítás. Alaposabb vizsgálat során azonban – bár az esetek többségében érvényesek – az általános érvényesség nem igazolható. Ilyen esetekben tehát eltérés van a teljes igazságtól. E közmondások jellegzetes típusa: „Minden/Mindenki (ez lehet ki nem mondott, közvetett utalás is) ...” – vagy ellenkezőleg: „Senki/Semmi ...” Néhány példa:

Mindent lehet, csak akarni kell (VG-1.42/78). – „Where there is a will, there’s a way” (CODP-245/1), „Wo eine Wille ist, da ist auch ein Weg” (BH-674/1), japánul: ’Az akarat áttöri a sziklát is’ „Nenriki iwa wo tōsu” (KDJ-

895/3.4). Biztos, hogy erős akarattal sok mindent el lehet érni, de mindent azért nem.

Minden rosszban van egy kicsi jó (VG-1.140/40). – „Ill luck is good for something” (ODEP-399/2) – „Every cloud has a silver lining” (CODP-38/2) – „Es ist nichts so schlimm, es hat seinen Nutzen.” (BH-506/2). Nyilvánvaló, hogy *nem minden* rosszban található jó is.

Jobb későn, mint soha (VG-1.154/218). Ismert 43 európai nyelvben. (PGy-3.33) – „Better late than never” (CODP-15/2) – Besser/Lieber spät, als nie (BH-547/1) – Ugyanez az értelme a következő kínai, koreai és japán közmondásoknak: ’Javítja az istállót, mikor elveszett a ló’ „Wáng yáng bǔ láo” (HZ-325/2236) „Mangyangporoe” (LG-604/2), „Bōyō horō”(KDJ-1045/1.2). Sok minden van, ami későn már semmire sem jó.

Senki sem próféta a saját hazájában (VG-1.213/191) (Máté 13,57). 39 európai nyelvben ismert. (PGy-3.65) „A prophet is not without honour save in his own country (CODP-184/2) – „Der Prophet gilt nichts in seinem Vaterlande” (BH-450/1). – Távolkeleti megfelelői: a kínai ’A helybeli gyömbér nem erős’ „Bēn dì jiāng bú là” (CYz-105), Japánban: ’A helyi istent nem tisztelik’ „Tokoro no kamisama arigatakarazu” (KDJ-814/4.2). Gyakran előfordul, hogy helyben is tisztelnek egy kiváló embert – általuk is-mert hibái ellenére.

Ki mint vet, úgy arat (VG-1.273/178). (Galata 6,7-8) – 52 nyelvben, arabul, perzsául, szanszkritul, kínaiul, japánul, Cicerónál, Horatiusnál is előfordul. (PGy-3.2) – „As you sow, so you will reap” (CODP-208/1) – „Wie die Saat, so die Ernte” (BH-479/1). – Kínai megfelelője: ’Aki jót vet, jót arat, ki rosszat vet, rosszat arat’ „Jī shàn féng shàn, jī è féng è” (CJT-915). Nem prognosztizálható objektív vagy szubjektív tényezők közbejötté révén lehet, hogy egy jó vetést nem követ jó aratás.

A jó bornak nem kell cégér (BD-5.8.5.4., VG-1.68/2). – „Good wine needs no bush” (ODEP-326/2) – „Guter Wein bedarf keines Kranzes” (AA-1145). A 20. században nem lett már elég a helyi bevásárló közönség, a távolabbi vevők elérésére majd mindenütt szükség van „cégérré”, reklámra, marketingre. Ennek megfelelően meg is jelent egy új, a korábbiak az érvényességét egyre jobban korlátozó közmondás: „A jó bornak is kell cégér” (PGy-4.97.).

A baj nem jár egyedül (VG-1.50/15). Ismert 50 európai nyelvben, arabul, kínaiul (PGy-3.6), a Bibliában (Ezékiel 7,5) – „Misfortunes never come alone” (ODEP-535/2) – „Ein Unglück kommt selten allein” (RD-2.512), – Kínaiul, koreaiul és japánul: ’A hó után még fagy is jön’ „Xuě shàng jiā shuāng” (CYz-3271) „Sōlsanggasang” (LG-632/1) „Setsujō shimo wo kuwau” (KDJ-644/3.3).

Bár egy balszerencse gyakran meggyengíti egy ember ellenállóképességét, kedvét szegheti, s ez elősegítheti egy következő „baj” érvényesülését, szerencsére ez a közmondás nem általános érvényű.

A közmondások adott csoportja olyan túlzó megállapítást tartalmaz, amelyekben az az igény rejtőzik, hogy a bűnt, az igazságtalanságot, az *etikai normák megsértését* gyors és következetes büntetés kövesse. Ez sajnos nem mindig, vagy olykor gyakran nem érvényesül.

Bűn büntetlenül nem marad (VG-1.67/469). – „Every sin brings its punishment with it” (ODEP-735/2) – „Auf Sünde folgt Strafe” (WK-4.960/17). Előfordul, hogy bizonyíték hiányában, vagy egyértelműen bizonyítható bűncselekmény esetén – diktatúrákban, politikai okokból – vádat sem emelnek, vagy ejtik a vádat.

Isten malmai lassan, de biztosan őrlnek (ON-309/391). – „God’s mill grinds slow but sure” (ODEP-314/1) – „Gottes Mühlen mahlen langsam aber trefflich klein” (Logau: Sinngedichte BH-404/2) – Japán megfelelője: ’Az Ég hálójának durva a szövése, mégsem jut át rajta semmi’ „Tenmō kaikai so ni shite morasazu” (Lao Ce, KDJ-794/3.3). Erre a közmondásra ugyanaz érvényes, mint az előzőre.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele (BD-1.7.10.10., VG-1.183/147). Európában 49 nyelvben, az arabban, perzsában, a Bibliában (Példabeszédek 26,27 stb.) ismert (PGy-3.9). – „He who digs a pit for others, falls in himself” (ODEP-187/2) – „Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein” (BH-232/1). Távolkeleti megfelelői: a kínaiában: ’Aki másnak kárt okoz, végül magának tesz rosszat’ „Hài rén fān hài jǐ” (CYz-1011) – japánul: ’A gonosztett visszaüt az elkövetőre’ „Akuji mi ni kaeru” (KDJ-13/4.5). Előfordul, hogy érvényesül ez az elv, de nagyon gyakran nem.

Ebül szerzett jószág ebül vész el (VG-1.79/29). – „Ill gotten goods never prosper” (ODEP-775/2) – „Gestohlen/Unrecht Gut gedeiht nicht” (BH-613/2). – Kínaiul: ’Jogtalanul szerzett pénz nem tesz gazdaggá’ „Hèng cái fā bù liǎn”, japánul: ’Jogtalanul szerzett pénz nem marad meg’ „Akusen mi ni tsukazu” (KDJ-14/1.3). Ez gyakran nem érvényesül.

A hazugot hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát (BD-3.2.6.7., VG-1.132/225). – „Lies have short legs” (ODEP-461/1) – „Lügen haben kurze Beine” (RD-2.62) – japánul: ’A hazugság rövid életű’ „Uso wa ittoki” (TT-751). Sajnos, a diktatúrák gyakorlata igazolja, hogy egy hazugság gyakori ismétlésével, az ellentétes vélemények nyilvánosságának megakadályozásával az emberek jórészt eredményesen félre lehet vezetni.

3.2.3. A valóságtól való totális eltérés ($\Delta = 100\%$)

Ezekben az esetekben nincs törvényszerű megfelelés a közmondás értelme és a valóság között. Ha netán ilyen mégis feltűnik, akkor az csak a véletlen műve lehet, vagy – egyes esetekben – annak tulajdonítható, hogy valaminek a hite tudat alatt hozzájárulhat az adott esemény megvalósulásához, mint ahogy placebo is okoz nem ritkán gyógyulást és inflációs várakozás inflációt. Ide tartoznak például a babonákat kifejező, valamint az időjárásra vonatkozó megállapítások, különösen a távlati előrejelzések.

Nem, jó az ördögöt a falra festeni, mert megjelenik (VG-1.203/34). – „Talk of the devil and he is sure to appear” (ODEP-804/1), „Man darf den Teufel nicht an die Wand malen” (RL-1611/2). – Japánul: 'Ha valakiről beszélünk, árnyéka megjelenik' „Uwasa wo sureba kega ga sasu”.

Csörög a szarka, vendég jön (VG-2.289/126). – „Ich habe die Elster vernommen, es werden Gäste kommen” (WK-1.810/15). – Japánul: 'Ha egy madár árnyéka vetődik [a tolóajtóra], ember [azaz vendég] jön' „Tori kage ga sasu, to hito ga kuru” (KDJ-832/1.6).

Nyulat láttunk, nem lesz szerencsénk (BD-2.10.1.9.). – „Mir ist eine Hase über den Weg gelaufen, ich bin heute von Pech verfolgt” (RL-568/1). – Japánban madár érkezése a házba szerencsét jelent: „Ie no naka ni tori ga haireba fuku ga kuru” (KDJ-66/1.4), míg az evőpálcika eltörése balszerencse jele: „Hashi ga toreru to ongi ga warui (KDJ-915/1.10), és 'Ha a fecskék nem térnek vissza fészükre, az szerencsétlenség [pl. tűzvész] előjele' „Tsubame wa su ni konai no wa kyōji no aru shirushi” (KDJ-759/3.4).

Ha arról beszélünk, mi történik holnap, a mennyezetben a patkányok nevetnek. – Japán közmondás: „Aso no koto wo ieba, tenjō de nezumi ga warau (TT-20). Egy japán hiedelem szerint az ősök szelleme a mennyezetben élő patkányokba költözik, s ők tudják a jövőt.

Mosdik a macska – vendégek jönnek. – Egy német közmondás szerint (WK-1.810/15), míg Japánban ugyanez a közelgő eső jele: „Neko ga kao arau to ame ga furu” (KDJ-885/3.5).

Fekete karácsony – fehér húsvét (ON-335/314). – „Grüne Weihnachten – weisse Ostern (RD-2.614). Van, amikor véletlenül beválik, van, amikor nem.

4. Összefoglalás

Egy közmondás vizsgálata során a szöveg mellett mindig tekintetbe kell venni az értelmét és az érvényességi határait, amelyeket a használók jól ismernek. Ha ezekre nem vagyunk tekintettel, az a valóságtól való virtuális eltéréshez vezethet.

A közmondások az emberi elme alkotásai is. A „tökéletes”, a valóságnak teljesen megfelelő értelmű közmondások mellett, ahol a valóságtól való eltérés, $\Delta = 0$, pl. „Nem mind arany, ami fénylik”, jó néhány közmondásban kisebb-nagyobb túlzással, a valóságtól való reális eltéréssel találkozhatunk ($0 < \Delta < 100\%$), pl. „Mindent lehet, csak akarni kell” és „A bűnt rögtön éri a büntetés” Babonákat, időjóslásokat kifejező közmondások esetén, pl. „Nyulat láttunk, nem lesz szerencsénk” és „Fekete karácsony – fehér húsvét”, az igazsággal való egyezés csak a véletlenül múlhat, elvben $\Delta = 100\%$. Metaforás közmondások esetén a metafora lehet reális vagy irreális, de a közmondás jelentése ez utóbbi esetben is teljesen reális lehet.

Bináris eloszlású események esetén rendszerint mindkét variánshoz tartozik egy közmondás, pl. „Jött helyébe jót várj” és „Jött helyébe jót ne várj”. Folyamatos, Maxwell-eloszlású eseménymezőre vonatkozóan vagy az átlagos gyakoriságú előfordulásokhoz találunk közmondást, pl. „Amilyen az anya, olyan a lánya”. (A „Más az anyja, más a lánya” ritkán fordul elő.), vagy ellenkezőleg, a jellegzetes ritka eseményekre mutat rá egy közmondás: „Vak tyúk is talál szemet”. Előfordul, hogy a gyakori és a vele kapcsolatos ritka eseményre is utal egy összetett közmondás, pl. „Nem esik messze a makk a fájától, ha esik, igen messze esik.” A megállapítások általános jellegét az idézett, főleg magyar, angol, német, kínai és japán közmondások támasztják alá.

Irodalom

Az egyes tételek végén zárójelben a szövegben található kétbetűs hivatkozásokat követő számok magyarázata található.

AA Arthaber, Augusto: Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali italiani, latini, francesi, spagnoli, tedeschi, inglesi e greci antichi. Milano: Ulrico Hoepli Editore, 1926 (1952, 1972) 892 old. 1483 tétel (sorszám)

BD Baranyai Decsi János (Ioannes Decius Baronius): Adagiorvm Græcolatinovngaricorvm Chiliades quinque: Ex. Des. Erasmo, Hadriano Iunio, Cognato Gilberto, & aliis optimis quibusque Parœmiographis excerptæ ...Bartphæ: Excudebat Iacobus Klöß, Anno 1598. 1.1.1.1. – 5.10.10.10. (18) (1-127) + 128-424. + 2 old. (Reprint: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Fontes ad historiam linguarum poplorumque uralensium .5. Budapest 1978) (RMNy-815) (chilias.centuria.decas. sorszám)

BH Beyer, Horst und Anneliese: Sprichwörterlexikon. Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1984. 712 old. (oldal/hasáb)

BI Benkó Imre: Közmondások az 1825-ös országgyűlésen. (Szilassy József jegyzetei alapján.) Irodalomtörténeti Közlemények 4, 243-246 (1899)

- BM Ballagi Mór:** Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye. Szarvas: Réthy Lipót, 1850. 462 oldal, 8313 tétel. (2. kiadása: Heckenast Gusztáv: Pest 1855.) (sorszám)
- CODP Simpson, J. A. (editor):** The concise Oxford dictionary of proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1982. 256 old. (oldal/hasáb)
- CJT Chen, John T. S.:** 1001 Chinese sayings. – Chung Chi College, Hong Kong: The Christian University of Hong Kong, Shatin N.T., 1973. (sorszám)
- CYz Chén Yǒng-zhen – Chén Shán-cí:** Hán-Yīng duizhào chéngyǔ cídiǎn. – Chinese idioms and their English equivalents. Xiāng Gǎng (Hong Kong): Shāngwù Yīnshūguǎn, 1983. 604 old. 4079 tétel. (sorszám)
- DA Dugonics Antal:** Magyar példa beszédek és jeles mondások. I-II. rész. Szeged: Grün Orbán' betűivel 's költésével. 1820. (A kézirat kelte: 1810) 300, 352 old. (rész.old.)
- FA Furnham, Adrian:** The proverbial truth: contextually reconciling and the truthfulness of antonymous proverbs. – Journal of Language and Social Psychology 6, 49-55 (1987)
- FM Feghali, Michel:** Proverbes et dictions syro-lybanais. Institut d'Ethnologie, Paris 1938. (sorszám)
- GJ Gluski, Jerzy (editor):** Proverbs, proverbes, Sprichwörter, proverbí, proverbios, Пословицы. A comparative book of English, French, German, Italian, Spanish and Russian proverbs with a Latin appendix. Amsterdam – London – New York : Elsevier Publishing Company, 1971. 448 old. (fejezet/sorszám)
- HE Horváth Ede:** A bakonyalji nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek 34.) Budapest: MTA-Athenaeum, 1906. 188 old. (old.)
- HZ Heng, Xiao-jun – Zhang, Xue-zhi:** A Chinese-English dictionary of idioms and proverbs. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, (Lexicographica, Series Maior 24.) 1988. 511 old. 3000 + 355 adat. (oldal/sorszám)
- KDJ Anon.:** Koji zokushin kotowaza daijiten. Tōkyō-to: Shogakkan, 1982 nen, 2002 old (old/hasáb.sorszám)
- KH Keene, H. G.:** Conflicts of experience. – The Living Age 185, 483-486. (1890. május 24.) (MW-1.121-122)
- KM Kuusi, Matti és munkatársai: Joalaid, Marje – Kokare, Elza – Krikmann, Arvo – Laukkanen, Kari – Leino, Pentti – Mälk, Vaina – Sarv, Ingrid:** Proverbia septentrionalia. 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels. – Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica (FF Communications No. 236) 1985. 451 old. 900 tétel. (sorszám)
- KS Krikmann, Arvo – Sarv, Ingrid:** Eesti vanasõnad. I-V. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat, I. 1980. 911 old., II. 1983. 858 old., III. 1985. 912 old. (15140 tétel), IV. Lisad. 1988. 530 old. V/1. Эстонские пословицы. 1986. 400 old., V/2. Estnische Sprichwörter. 1987. 438 old. (sorszám)
- LG Li Gimun:** Soktam sajõn. Kejõngphan. Seoul: Ilchogak 1989. (oldal/hasáb)
- LS Lim Su:** Chosõn inmin kũmõn. Корейские народные изречения на корейском и русском языках. Москва: Главная редакция восточной литературы. 1982. (oldal)
- MAL Marti, Antoni Lull:** Reflexions sobre la saviesa dels proverbis. Mallorca: Tia de sa REAI, 1994. (oldal)
- MW-1. Mieder, Wolfgang:** Popular views of the proverb. – Proverbium Yearbook of International Proverb Scholarship (Burlington, Vermont) Vol. 2. p 109-143. (1985) (oldal)
- MW-2. Mieder, Wolfgang:** Proverbs are never out of season. Popular wisdom in the modern age. Oxford – New York: Oxford University Press 1993. (oldal)
- ODEP Wilson, F. P. (editor):** The Oxford dictionary of English proverbs. Third edition. Oxford: Oxford University Press, 1970. (reprint: 1974, 1975, 1979, 1980, 1982 stb.) 930 old. (oldal/hasáb)
- OE Orii, Eiji:** Kurashi no naka no kotowaza jiten. Tōkyō-to: Shueisha Kabushiki Kaisha, Shōwa 46/37 nen. (1971/1962) (oldal/hasáb)
- ON O(trokócsi) Nagy Gábor:** Magyar szólások és közmondások. Budapest: Gondolat Kiadó, Budapest 1966. 864 old. (oldal/sorszám)
- PGy-1. Paczolay Gyula:** Magyar – észt – német – angol – finn – latin közmondások és szólások, cseremisz és zürjén függelékkal. Hungarian, Estonian, German, English, Finnish and Latin proverbs with an appendix in Cheremis and Zyryan. Veszprém: MTA-VEAB, 1987. 300 old. 624 tétel. (sorszám)

- PGy-2. Paczoly Gyula:** European, Far-Eastern and some Asian proverbs. A comparison of European, Chinese, Korean, Japanese, Vietnamese and other Asian proverbs. Veszprém: Central Library of the University of Veszprém, 1994. 200 old. (Addenda: 1996. 8 old.) (fejezet/sorszám)
- PGy-3. Paczoly Gyula:** European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. – Európai közmondások 55 nyelven, arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőekkel. Veszprém: Veszprémi Nyomda RT, 1997. 528 old. 106 tétel. (Reprint: Hobart, Tasmania: DeProverbio.com. 2002) (sorszám)
- PGy-4. Paczoly Gyula:** Ezer magyar közmondás és szólás angol, észt, finn, német fordítással és megfelelőekkel, latin forrásokkal. Budapest: Bárczy Géza Kiejtési Alapítvány, 2005. 138 old. 1027 tétel. (sorszám)
- PM Pei, Mario:** Parallel proverbs. – Saturday Review 47, May 2. p 16 (1964) (MW-1.129)
- RC Rey, Alain – Chantreau, Sophie:** Dictionnaire des expressions et locutions figurées. Paris: Robert, 1979. (sorszám)
- RD Reinsberg-Düringsfeld, Otto von – Düringsfeld, Ida von:** Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen vergleichend zusammengestellt. Bd I-II. Leipzig: Verlag von Hermann Fries, 1872, 1875. 522 + 638 old. 960 + 765 tétel. (Reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag 1973) (kötet.sorszám)
- RL Röhrich, Lutz:** Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1-3. Freiburg – Basel – Wien: Herder Verlag 1991. 1910 oldal. (oldal/hasáb)
- RW Ridout, Ronald – Witting, Clifford:** English proverbs explained. – London: Pan Books Ltd. 1969. (oldal/sorszám)
- SJ Sinclair J. et al. (editors):** BBC English dictionary. London: Harper, 1992. 1374 old. (oldal)
- TT Takashima, Taiji:** Kotowaza no izumi. Fountain of Japanese proverbs. Brunnen japanischer Sprichwörter – Fontaine de proverbes japonais. Tōkyō-to: Hokuseido Shoten Kabushiki Kaisha, The Hokuseido Press, Shōwa 60 nen (1985) 6. kiadás. (1 kiadás: Shōwa 56 nen, 1981). 379 oldal. 800 tétel. (sorszám)
- VG-1. Vő Gabriella:** Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. București: Kriterion Könyvkiadó 1989. 316 old. (oldal/sorszám)
- VG-2. Vő Gabriella:** Szaván fogjuk. Erdélyi magyar szólások. Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 1999. 372 old. (oldal/sorszám)
- WK Wander, Karl Friedrich Wilhelm:** Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Leipzig: F. A. Brockhaus, Band 1-5. – Bd. 1.: A-Gothen, 1867. 53 old. + 1802 hasáb, – Bd. 2. Gott-Lehren, 1870. 1884 hasáb, – Bd. 3. Lehrer-Satte, 1873. 1870 hasáb, – Bd. 4. Sattel-Wei, 1876. 1874 hasáb, – Bd. 5. Weib-Zweig. 1880. 1824 hasáb. (Reprint: Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977) (kötet.hasáb/sorszám)
- YK Yankah, Kwesi:** Do proverbs contradict? – Folklore Forum 17, 2-19 (1984) (In: Mieder, Wolfgang: Wise words. Essays on the proverb. New York – London: Garland Publishing Inc. 1994. 127-142. old.)

Az *Alkalmazott Nyelvtudományban* megjelent tanulmányok (2003)

III. évfolyam 1. szám

PRÓSZÉKY GÁBOR: Nyelvi technológiák és gépi fordítás

OLASZY GÁBOR, GORDOS GÉZA ÉS NÉMETH GÉZA: A gépi beszédeltetés korszerű módszerei

VICSI KLÁRA: Beszédtanítást segítő számítógépes rendszerek áttekintése és a többnyelvű „Beszédkorrektor” bemutatása

TATAI PÉTER: Hallásmodellek a beszédfelismerésben

GÓSY MÁRIA: A beszélő felismerése beszédének fonetikai elemzése alapján

MENYHÁRT KRISZTINA: Óvodás és iskolás gyermekek beszédhallásának vizsgálati eredményei

KÜSTEL MARIANNA, RIBÁRI OTTÓ ÉS RÉPÁSSY GÁBOR: Új jelenségek a cochlearis implantációban

KUKORELLI SÁNDORNÉ: Búcsúlevél mint speciális nyelvhasználati regiszter. Kommunikációs idősíkok

MIHALOVICS NATÁLIA: Adalékok a magyarországi középiskolai francianyelv-oktatás történetéhez

III. évfolyam 2. szám

GÖNCZ LAJOS: A metanyelvi képességek fejlődése egynyelvű és kétnyelvű gyermekeknél

BUDAI LÁSZLÓ: „Minden áldozatrai készségnek”. A transláció szerepe a mondatelemzésben

KONTRÁNÉ HEGYBÍRÓ EDIT ÉS KORMOS JUDIT: Angol szakos bölcsészek nyelvtudásának mérése szükségleteik alapján

ILLÉNYI ANDRÁS: Beszédhatékonyság az oktatásban

FÓRIS ÁGOTA: Nyelvi patriotizmus – a Kanári-szigetek példája

REINHARDT MELINDA: Változik-e az agyfélteke-dominancia kimutathatósága 5 és 10 éves kor között?

KOVÁCS LÁSZLÓ: Miből is tanítsunk?

LENGYEL ZSOLT, NAVRACSICS JUDIT ÉS NÁDASI EDIT: Interjú Brian MacWhinney gyermeknyelv-kutatóval

Ildikó Hock: *Test construction and validation: Case description of constructing and validating a Test of English for Teaching Purposes*

(Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003. 276 p.)

Hock Ildikónak az Akadémiai Kiadó gondozásában 2003-ban megjelent *Test Construction and Validation: Case description of constructing and validating a Test of English for Teaching Purposes* című angol nyelven írott könyve hiánypótló műnek tekinthető az idegen nyelvi tesztelés témakörében eddig a könyvpiacra hozzáférhetően megjelent szaktudományos könyvek között. Jelentőségét nem önmagában az idegen nyelvi tesztelés témaként való választása adja, hiszen az idegen nyelvi tesztelés irodalma bőséges. De azért, hogy az esetleírás műfajával élve lépésről-lépésre feltárja az olvasó előtt a nyelvi teszt készítésének minden egyes vonatkozását, fázisát, a felmerülő problémákat és azok feloldását, mintegy hidat ver az idegen nyelvi tesztelés elméleti-preskriptív irodalma és az idegen nyelvi tesztelés gyakorlata között.

A szerző azt a gyakorlati relevanciával bíró nem egyszerű feladatot vállalta fel, hogy általában a magyarországi felsőfokú intézményekben, kitüntetetten pedig a Veszprémi Egyetem Angol Nyelv és Irodalom Tanszékén folyó angoltanárképzés hitelességét és eredményességét segítve és azokhoz hozzájárulva meg-

alkosson egy, az angolnyelvtanárjelöltek jövőbeni oktatási feladataihoz kötődő angol nyelvi képességét mérő valid tesztelési rendszert.

A kutatás maga, amelynek két eredménye egy, a reliabilitás kritériumát is involváló valid tesztelési rendszer és a most az olvasó figyelmébe ajánlott könyv, igen fontos felismerésekből nőtte ki magát.

(1) Az egyik ilyen felismerés ténykérdés: az angol mint idegen nyelv tanárai által az osztálytermi angoltanítás folyamatában használt angol nyelv annak más kontextusokban való használatától eltérő jellemzőket, specifikumokat mutat. A szerző ezért a vizsgálat tárgyát képező nyelvhasználatban megjelenő angol nyelvet szaknyelvnek kategorizálja (65., 146. o.). E logika mentén tovább építkezve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az általános angol mint idegen nyelvi képességet mérő-vizsgáló tesztek önmagukban nem alkalmasak, illetve nem elegendőek ahhoz, hogy az angolnyelvtanár-képző felsőoktatási intézmények ebben kompetens kollektívái megfelelő módon ítéljék meg mind a hallgatók angol mint idegen nyelvi képességét, mind a nyelvvel kapcsolatos és nyelvtanítás-kapcsolatos pedagógiai készségeit és kompetenciáit.

(2) Habár a könyv áttekintést ad a külföldön hasonló céllal és tartalommal készült legismertebb tesztrendszereket illetően, a végkövetkeztetés mégis az, hogy ezek egyike sem felel meg a magyarországi kon-

textusnak, illetve a szerző irodalmi és empirikus kutatásai révén igazolást nyert olyan kritériumoknak, amelyeknek a *Test of English for Teaching Purposes (TETP)* elnevezésű létrehozandó tesztrendszernek meg kell felelnie.

(3) Elodázhatatlan tehát egy olyan tesztelési rendszer konstrukciója és validálása, amely az angol mint idegen nyelv osztálytermi-intézményes tanításának specifikus kontextusára és a kommunikatív képesség mérésére épül.

Szerkezetileg a könyv az esetleírást három részben közli. Ezek közül az első az egész kutatást megalapozó kutatásoknak, a második a teszt fejlesztésének, míg a harmadik a teszt validálásának a folyamatát tárja az olvasó elé. A könyv ezen három része mindösszesen 14 fejezetre tagolódik. A fejezetek a *Rational for research* (A kutatás létjogosultsága), a *Literature review* (Irodalmi áttekintés), a *Description of preliminary research* (Az előzetes kutatás leírása), a *Description of baseline study* (Az alapozó kutatás leírása), a *Description of results* (Az eredmények ismertetése), a *Development of construct* (A konstruktum definiálása), a *From needs analysis to specifications* (A szükségletelemzésről a tesztspecifikációig), a *Test specifications* (A tesztspecifikáció), a *Further stages of test development* (A tesztfejlesztés további feladatai), *Literature review* (A validitás fogalmának irodalmi áttekintése), a *The validation process* (A validálás folyamata), a *Consistency of accuracy of measurement 1: Analysing*

the Use of English Section (A mérés pontosságának következetessége 1: Az írásbeli tesztrész analízise), a *Consistency of accuracy of measurement 2: Analysing the Oral Section* (A mérés pontosságának következetessége 2: A szóbeli tesztrész analízise) és a *Conclusion* (Konklúzió) címeket viselik.

Szerkezetileg-logikusan tekintve mindhárom rész azonos felépítéssel dolgozik, előbb a releváns szakirodalom alapos, ám érthető okokból kifolyólag tömör összefoglalását és továbbgondolását, majd a tesztkonstrukció releváns fázisainak leírását, végül pedig az adott könyvrészben mindaddig az olvasó elé tartak fő konklúzióinak és implikációinak összegzését adja.

A könyv **első része** az angoltanárrok osztálytermi célnyelvi tipikus nyelvhasználatának szakirodalmi és empirikus megismerési folyamatát és eredményeit írja le. A tanárnyelvi használat tipikussága egyrészt azt jelenti, hogy a konstruálandó teszt természetszerűen nem képezhet le minden egyes tanárnyelvi jellemzőt. Másrészt azt is jelenti, hogy a definiálandó nyelvhasználati specifikumok listája adja a kutatás taxonómiai eredményét. Az empirikus kutatás két szakaszból állt: (1) egy előzetes kutatásból és (2) egy alapozó kutatásból.

(1) Az előzetes kutatásban 112 angolóra megfigyelését végezték el. Az első húsz alkalommal a „módszeres módszertelenséget” alkalmazták abban a tekintetben, hogy a megfigyelési módszer a szabad jegyzetelés volt. Célja egyértelműen egy rele-

vánsan strukturált kutatási eszköz összeállítás volt, amely a későbbiekben a további megfigyelések eszközéül szolgált. Az empirikus adatgyűjtés további eszköze egy, a megfigyelt tanárok által kitöltetett, a tanórai megfigyelési jegyzőkönyv kategóriáit is tartalmazó kérdőív volt. Az előzetes empirikus kutatás és a szakirodalom alapján a szerző az angol mint idegen nyelv órák osztálytermi angolnyelv-használatát jellemző és meghatározó nyolc kritikus kategóriát azonosított. Ez a nyolc kategória (a) az angolnyelv-tanár által használt nyelvi készségek, (b) a kijelentő, a kérdő és a felszólító mondatok-megnyilatkozások, valamint a tanulói kezdeményezésre adott válaszok funkciói és arányai, (c) a tanulói kérdések természete, (d) az osztályteremben folyó diszkusszió témái, (e) a tanári beszéd diskurzusszintű funkciói, (f) a diskurzustípusok (a dialógus, a monológ és a konverzáció) arányai a tanári nyelvben, (g) (a formalitás szintje szerinti) tanári stílus természete és (h) a tanárok saját nyelvi képességeket illető igényei.

(2) Az alapkutatás az előzetes kutatás tapasztalatainak és a taxonómiának (a tanárnyelvi tipikus jellemzőknek) megfelelően módosított kutatási eszközök alapján történt. Az alapkutatás célja (a) a nyolc tipikus jellemző külső megfigyelése, (b) a tanárok saját osztálytermi célnyelvi nyelvhasználatának megítélése és (c) a diákok tanárokról alkotott véleményének megismerése volt. Az alapkutatás eszközei (a) a revizionált megfigyelési jegyzőkönyv-keret, (b) egy, a megfigyelt tanárok részére

készített Likert-féle kérdőív és (c) a megfigyelt tanárok diákjainak készített kérdőív voltak. Fontos aspektusa a kutatás ezen szakaszának a megfigyelt tanárok önkéntes részvétele, hiszen a diákoknak a nekik készített kérdőíven tanáraikat jó tanárként vagy kevésbé jó tanárként kellett kategorizálniuk. A tanóra-megfigyelés így 20 tanár 40 tanóráját érintette.

A könyv **második részének** szakirodalmi áttekintő fejezete a nyelvi képesség Lado (1961), Chomsky (1965), Hymes (1972), Canale és Swain (1980), Savignon (1983), Taylor (1988), Bachman (1990), Celce-Murcia, Dörnyei és Thurell (1995), valamint Bachmann és Palmer (1996) által javasolt modelljeinek a *TETP* mint szaknyelvi vizsga konstruálására és validálására vonatkozó implikációit szűri ki. A tényleges eseteírás az angolórákon tetten érhető tanórai angoltanári nyelvhasználat konstruktumának definiálását adja, nem véletlenül, hiszen ez alapján válik lehetővé annak tesztfeladatokká való leképezése. A teszt szóbeli részét a Douglas-féle rendszer (Douglas, 2000), a teszt írásbeli részét teoretikus megfontolások és a gyűjtött empirikus adatok feldolgozásának eredményei alapján hozott döntések alapján definiálja a szerző. A nyolcadik fejezet a már fizikai manifesztációval, megfoghatósági tényezővel is bíró *TETP* specifikációit mint a tesztkészítés, a tesztelés és a tesztfejlesztés elengedhetetlen dokumentumát ismerteti. A kilencedik fejezet a tesztkonstrukció további fázisainak, konkrétan az

itemírásnak, a moderálásnak, a szűkebb körű kipróbálásnak és az azt követő szélesebb körű előtesztelésnek a leírását adja.

A könyv **harmadik részének** középpontjában egyetlen kérdés, a validitás és a validálás kérdésköre áll. Ezen rész első fejezete a validitás mint fogalmi létező diakronikus (történeti szemléletű) és szinkronikus (a jelen horizontalitásában létező) értelmezéseit kínálja áttekinthető formában az olvasónak. A következő három fejezet az immár gondolati létezőből kézzel foghatóvá alakított és előtesztelt teszt validálásának folyamatát részletezi a professzionalitás alaposságával. A szerző a tesztrendszer validálását az ezen rész első fejezetében felkínált és bemutatott validitás-konceptumok közül a Messick-féle validitás-szemlélet és -értelmezés (Messick, 1996) elfogadásával és azok szerint végezte el. A validálás a teoretikus és az empirikus alapokon nyugvó igazolásnak, a teszteltekkel és a tesztpontozókkal készített szóbeli interjú eredményvizsgálatának, a teszteltek és a tesztpontozók által kitöltött kérdőívek eredményvizsgálatának, a klasszikus itemanalízisnek, az MTMM- (multi-trait multimethod) analízisnek, a korrelációs analízisnek és a pontozói reliabilitás számításoknak a módszereit alkalmazta.

A szerző kitűnően teljesíti tudományos vállalását. A tesztkészítés centrális kérdéseit visszavezeti elméleti gyökereikig. A teszt konstrukciójának fázisonként elvégzett gyakorlati lépéseit tudományos igazolással támasztja alá. Az idegen nyelvi tesz-

telés szakterminológiájának legújabb interpretációit alkalmazza. Nem idegenkedik a módosító eljárások bemutatásától sem. A tesztkészítés menetének teljességében való láttatása és a kompara-bilitás-kontrasztivitás lehetőségének felkínálása céljából mellékletekként egymás mellé helyezi a tesztkészítés közben született dokumentumok – a tesztspecifikáció illetve az írásbeli tesztlap – előzetes és véglegesnek tekinthető változatait. Végül, de nem utolsó sorban számba veszi a kutató-fejlesztő előtt álló további feladatokat és kihívásokat.

A könyv értelemszerűen nem csak az angol nyelv magas szintű bírását, de az idegen nyelvi tesztelés professzionális ismeretét, leginkább pedig professzionális tesztelési gyakorlatot is elvár a potenciális olvasótól. A könyv kötelező irodalomná lép elő a szakmát professzionálisan művelő, a tesztelési szakember, az idegen nyelvi mérés és nyelvvizsgáztatással foglalkozó testület számára elsősorban a könyv elmélet és gyakorlat közötti hídverő szerepe miatt. Érthetősége, logikus felépítése, precíz szakterminológiája miatt azonban szívből ajánlom a szakterület iránt lelkesen érdeklődőknek is. Ugyanígy haszonnal forgathatja – és ez adja meg a könyv nyelveken átívelő eredményét – bármely idegen nyelv tesztszakértője, kutatója, gyakorló és leendő tanára. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a könyv alapjául szolgáló kutatás elsődleges eredményéről, az esetleírás tulajdonképpeni tárgyául szolgáló validált tanárnyelvi tesztről sem. Így remélhetőleg a

TETP nem csak a Veszprémi Egyetem specifikuma lesz, de más felsőoktatási tanárképző intézmények hasonló törekvéseihez is segítséget nyújt, illetve kiváltja azokat.

Irodalom

- Bachman, L. (1990) *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Bachman, L. F. & Palmer, A. S. (1996) *Language Testing in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Canale, M. & Swain, M. (1980) Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1. pp. 1-47.
- Celce-Murcia, M., Dörnyei Z. & Thurell, S. (1995) Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. *Issues in Applied Linguistics* 6 (2). pp. 5-35.
- Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Douglas, D. (2000) *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, D. H. (1972) On communicative competence. In: Pride, J. B. & Holmes, J. (eds.) *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin. 269-293.
- Lado, R. (1961) *Language Testing*. London: Longman.
- Messick, S. (1996) Validity and washback in language testing. *Language Testing* 13 (3). pp. 241-256.
- Savignon, S. J. (1983) *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Taylor, D. S. (1988) The meaning and use of the term 'competence' in linguistics and applied linguistics. *Applied Linguistics* 9 (2). pp. 148-168.

BANKÓ MARIETTA

Borgulya Istvánné (szerk.): Kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció.

(Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 2004. 295 p.)

A "Kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció" címmel megjelent kötet írásainak tárgya, a kommunikáció napjaink népszerű és közkeletű fogalma. A kommunikáció, mely a kultúrák találkozása során, a különféle szakmák gyakorlása közben szervezetekben zajlik, rendkívüli jelentőséggel bír az élet minden területén. Elválaszthatatlanul kapcsolódik a napi munkavégzés, ügyintézés, kapcsolatteremtés minden apró részletéhez és döntően befolyásolja azok sikerességét. A kötet három nagy fejezetből áll. Első részének anyagát "A többnyelvű Európa" címmel, 2003. április 14-16. között Győrben megrendezett XIII. MANYE Kongresszus "Kultúraközi kommunikáció" szekció válogatott tanulmányai képezik. A "Szakmai kommunikáció" és a "Szervezeti kommunikáció" című fejezetek a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán 2003. szeptemberében rendezett "Kommunikáció az EU-csatlakozás küszöbén" című konferencia válogatott tanulmányait tartalmazzák. A kötet összesen huszonkettő tanulmányt tartalmaz, amelyek többségükben magyar nyelvűek, de olvasható közöttük angol és német nyelvű is.

A továbbiakban a tanulmányokat a kötetben megjelent sorrendben említem.

“Kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció” című bevezető tanulmányában (9-18) BORGULYA ISTVÁNNÉ megnevezi a három önálló kutatási ág eltérő céljait, kérdésfeltevéseit, módszereit. Elhatárolja egymástól a három fogalmat és kutatási területet azzal a céllal, hogy felvezeesse a kötet három részének tárgyát. A szerző hangsúlyozza, hogy a három terület egymástól nem elszigetelt, sok az egyes területek közötti kapcsolódási pont.

DÉVÉNYI MÁRTA dolgozatának címe: “A magas és alacsony kontextusú kommunikáció változatai Európában” (20-28). Bemutatja a kultúra és kommunikáció viszonyát, meghatározza az alacsony és magas kontextusú kommunikációt és eszközeit, a kontextus szintjének meghatározó szerepét a kommunikációban, Grice társalgási maximáinak érvényesülését és megsértésének e-seiteit, konkrét példákat hoz az alacsony és magas kontextusú kommunikációra Európában. Összegzésként megállapítja, hogy az európai kultúrákban a kontextus tekintetében jelentős, de nem szélsőséges eltérések mutathatók ki, és ezen eltérések felismerése lényegesen nehezebb, mint a távolabbi kultúrák nagyobb eltéréseinek észrevétele, ugyanakkor a kisebb különbségek természetesen jobban kezelhetők. Hangsúlyozza, hogy a kontextus a kommunikáció egyik alapvetően fontos tényezője, amely az európai kultúrák kommunikációjának vizsgálatában is tudatos figyelmet érdemel.

SZÁRAZ ERZSÉBET: “Die ungarischen Manager mit den Augen

ihrer österreichischen Geschäftspartner” című német nyelvű írás (29-37) interkulturális szempontok szerint vizsgálja az osztrák-magyar üzleti kapcsolatokat. Kutatásában rámutat, hogy régi hagyományok szerint működnek az osztrák-magyar kapcsolatok az üzleti világban. A létező kultúraközi különbségek nem feltétlenül tudatosulnak addig a felekben, amíg nem okoznak zavart a kommunikációban. Vannak nyelvi nehézségekből eredő problémák, és vannak olyanok, melyek a hivatáshoz kötődő eltérő viselkedési normákból adódnak.

“A skandinávok Magyarországon” című tanulmányában BORGULYA ISTVÁNNÉ a skandináv és a magyar kultúra számtalan találkozási formájáról ír (38-51). A skandináv kultúraközi kapcsolatok fontos szempontjaként emeli ki és részletezi a közös múlt, a történelmi összefonódás, a protestáns értékrend, valamint az anyanyelv és a tanult nyelv szerepét. Hangsúlyozza az elfogadott értékek jelentőségét, melyek összekapcsolódnak a három legfontosabb törekvéssel: az egalitarizmussal, konszenzussal és együttműködéssel. Konkrét példák olvashatók az adott kultúrákat jellemző normákról és felfogásokról. Végezetül koncentrálna a gazdasági területen találkozó skandináv és magyar kultúrára, és az együttműködés tapasztalatai alapján megállapítja, hogy a skandináv és magyar kooperációkban a kulturális különbségek ellenére nem jellemzőek az éles ütközések, amely elsősorban annak köszönhető, hogy a két fél közötti kapcsolatot nem terhelik súlyos előí-

téletek, és nem érvényesül erős etnocentrizmus.

Miért és hogyan tanítsuk a kultúraközi kommunikáció tantárgyat? – teszi fel a kérdést FALKNÉ BÁNÓ KLÁRA dolgozatának címében (52-60.). Összefoglalja azokat a folyamatokat és tendenciákat, melyek indokolják, hogy egyre nagyobb szerepet nyer napjainkban a kultúraközi kommunikáció mint tantárgy. Tanulmányának második részében részletesen kifejti a tantárgy oktatásának módszereit, felhasználva a működő kurzus előadásainak és vizsgáink anyagát, valamint egy 2003-as kérdőíves felmérés eredményeit. Megemlíti a témával kapcsolatos legfontosabb műveket is.

CZUPI IMRÉNÉ VARGA KLÁRA: *“Európa és nemzeti karakter”* című írása (61-68) az uniós csatlakozás és a nemzeti nyelv, valamint a nemzeti karakter viszonyát és fontosságát mutatja be.

TROY B. WIWCZAROSKI: *“Globalization and the New Intolerance: Approaches to Discussing Political Terminology in Cultural Language Classes”* (61-68), RAYMOND W. SWITZER: *“When Words Fail: The Deeper Issue of Racism”* (84-95), és FURUGH SWITZER: *“International Diversity Project”* (90-105) címmel megjelent angol nyelvű tanulmányai számos hasznos és értékes megállapítást tartalmaznak a kultúraközi kommunikáció témakörében.

SZAMOSMENTI MARIANNE: *“Kommunikáció, gazdaság és posztmodern az amerikai irodalom tükrében”* című esszéje (106-119) lebilincselően

érdekes témát dolgoz fel: a kommunikáció és az emberek közötti kapcsolat posztmodern korra jellemző nehézségeiről, gyakran lehetetlenné válásáról szól. Fontos fogalmakként említi a globalizációt, amerikanizációt, az “amerikai álmot”, az individualizmust, a tömegtermelést. Írásának alapjául elsősorban Arthur Miller *“Az ügynök halála”*, Sam Shepard *“A Lie of the Mind”* és *“Az elásott gyermek”* című drámái szolgálnak.

“Nyelvtudás és karrier” címmel született KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA írása (120-133), melyben a szerző azt vizsgálja, hogy előfeltétele-e a nyelvtudás a szakmai karriernek, milyen arányban beszélnek idegen nyelveket a vállalatvezetők, hol sajátították el nyelvtudásukat, szükséges-e a nyelvtanuláshoz a hosszabb-rövidebb külföldi tartózkodás, milyen idegen nyelveket beszélnek a megkérdezett menedzserek, mennyire hatékonyan segíti elő az iskolai nyelvtanítás a szakmai sikert.

A kötet második, *“Szakmai kommunikáció”* című részében az alábbi tanulmányok szerepelnek. *“Szakmai szövegek értő olvasása a szaknyelvek oktatásában”* című dolgozatában MÁTYÁS JUDIT (135-146) az értő olvasás fontosságát hangsúlyozza, vizsgálja az olvasás és interkulturalitás kapcsolatát, valamint a szövegértés fejlesztésének lehetőségeit. Kutatásai során megállapította, hogy az olvasási módszer és a tanulási folyamatot segítő stratégiák együttesen segítik egymást, és lehetővé teszik az idegen nyelvű szövegek értő olvasását.

“Francia üzleti nyelv – kezdőknek?”: ezt a figyelemfelkeltő címet kapta BÁNYAI LÁSZLÓ tanulmánya (147-153). A szerző meghatározza a francia nyelv helyét a világban és hazánkban, felhívja a figyelmet arra, hogy az Európai Unióba való csatlakozással egyre több magasan kvalifikált, francia nyelvet beszélő szakemberre lesz szükség. Bizonyítja, hogy korántsem lehetetlen és értelmetlen vállalkozás kezdőknek szaknyelvet tanítani. Bemutatja a PTE Közgazdaságtudományi Karán a francia nyelv népszerűsítésére tett erőfeszítéseket, a “Bevezetés a francia gazdasági nyelvbe” című kurzus műhelymunkáját. Hangsúlyozza, hogy semmiképpen sem jelent színvonalatlanságot a kezdő szakmai nyelvcsoportok kialakítása egy egyetemi karon.

SZÓKA BERNADETT írása “Kommunikáció az olasz-magyar gazdasági kapcsolatokban” címmel (154-165) meghatározza az olasz nyelv helyét a magyarországi idegennyelv-oktatásban, jellemzi az olasz vállalatokat és az olasz-magyar gazdasági kapcsolatokat, a kultúrák közti üzleti kommunikációt és az olasz gazdasági szaknyelv oktatását. Konklúziójában hangsúlyozza az olasz nyelvnek az Európai Unióba való belépéssel egyre hangsúlyosabbá váló jelentőségét és a szaknyelvi kurzusok fontosságát, a tanulási folyamat színessé és gyakorlatiassá tételét.

LÍVIA ADAMCOVÁ: “Der fremde Akzent in der interkulturellen Kommunikation” című német nyelvű dolgozatának tárgya az idegen akcentus

interkulturális kommunikációban betöltött szerepe (166-173).

“Kontrasztív retorika a felsőfokú idegennyelv-oktatásban” című tanulmányában (174-202) MÁRTA ANETTE egy Magyarországon még kevésbé ismert alkalmazott nyelvészeti irányzatot mutat be, mely azt vizsgálja, milyen problémák merülhetnek föl az idegen nyelven való fogalmazás során, és milyen módon befolyásolják a fogalmazást az anyanyelvi stratégiák. Ismerteti a retorika eredetét és történetét, majd a kontrasztív retorika kialakulását és más tudományterületekkel való kapcsolatát, végül áttekinti a kontrasztív retorikai kutatásokat. Fontos a nyelvek és kultúrák közötti különbségek tudatosítása, mindazon kulturális és kommunikációs ismeretek elsajátítása, melyek lehetővé teszik, hogy az idegen nyelvet használó az adott célnyelvi közösségben és kultúrában teljes értékű kommunikációs partnerként léphessen fel.

A kötet harmadik részének tanulmányai a szervezeti kommunikáció témakörében születtek. SOMOGYVÁRI MÁRTA dolgozata “Az integrált vállalati kommunikáció” címmel (204-212) bemutatja a vállalati kommunikáció fő irányait, valamint a vállalati kommunikáció fejlődését és kihívásait, kifejti az integrált vállalati kommunikáció elméletét, annak alapproblémáit, sikerességének mérési lehetőségeit, végül kijelöli az integrált vállalati kommunikáció kutatása előtt álló feladatokat.

BORGÜLYA ISTVÁNNÉ az “Integrált vállalati kommunikáció és új vállalati formációk” című tanulmá-

nyában (213-223) részletesen ír a vállalati társulásokról, stratégiai szövetségekről, ipari parkokról, valamint a tudományos, technológiai parkokról (innovációs központok, technológiai városok, technopoliszok), majd áttér a vállalat-társulások kommunikációjára és a társulás lényegét, létét megalapozó network-kommunikációra, illetve annak előfeltételeire. Összegzésként megállapítja, hogy a vállalati társulások a szervezeti kommunikáció összetettebbé válását eredményezik, és feltétlenül szükséges a kommunikációs stratégiák kidolgozásának, az eszközpark kiépítésének és a humán képességek fejlesztésének fontosságát felismerni.

Érdekes témát dolgoz fel PÓKAY MARIETTA: *“A Pécsi Szarvasnóta Vadásztársaság szervezeti kommunikációja”* című írásában (224-242). Elsősorban hobbiszervezetről van szó, de gazdálkodó egységként kell működnie, és bár a vadászatot gazdag hagyományokkal rendelkező tevékenységként tarjuk számon, ebben az esetben egy olyan fiatal szervezetről van szó, mely mindössze egy évvel korábban alakult. A szerző dolgozatában azt kívánja bemutatni, hogy a fenti kettősségek mennyiben határozzák meg a társaság kommunikációját. Kitér a vadászok nyelvhasználatának jellemzőire, szókincsére is.

MENUS BORBÁLA dolgozatának címe *“A szervezeti kommunikáció sajátos formái a közterületi reklám-szakmában”* (243-263). Részletesen ír a szervezeti kommunikációról, valamint a közterületi reklámról és

reklám-tevékenységről, majd rátér a reklámpar kommunikációs rendszerére, a közterületi reklám-cégek külső kommunikációs rendszerére és a kommunikáció formáira.

SÜMEGINÉ DOBRAI KATALIN tanulmánya *“Wissensmanagement und Kommunikation”* címmel olvasható (264-272). Hangsúlyozza a viselkedésben, attitűdökben, gondolkodásmódban, nyelvhasználatban megnyilvánuló kulturális különbségek jelentőségét.

BAKUCZ MÁRTA írásának címe *“Osztrák példák a városi turizmus szervezeti és kommunikációs kereteinek korszerűsítésére”* (273-283). Tanulmányában olyan osztrák példákat mutat be, melyek esetében jellemző a fogadóturizmus szervezeti, működési és kommunikációs kereteinek fejlesztése, és a szerző véleménye szerint az említett példák sikerrel adoptálhatók a magyarországi körülmények között, elősegítve a magyar turizmus eredményes működését is.

A kötet széles körű áttekintést nyújt a kultúrákőzi, a szakmai és a szervezeti kommunikáció kutatási területéről, a szakmát jelenleg foglalkoztató problémákról, megoldandó feladatokról. A kommunikációs zavarok, a különböző közvetítő nyelvek használata, az előítéletek, a sztereotipizálás; a szakmai berkekben folyó szaknyelvi kommunikáció; a szervezetek és környezetük közt zajló információcsere, a belső és külső kommunikáció stb. különböző aspektusainak megoldáshoz interdiszciplináris szemlélet és széles körű ismeretek szükségesek. A kötet

rendkívül színes, gazdag információanyagot nyújt minden olvasó számára, aki a kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció iránt érdeklődik.

ERDŐSI VANDA

Csepregi Márta és Váradi Eszter (szerk.): Permiek, finnek, magyarok

(Budapest: Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete. 2004. 647 p.)

Permiek, finnek, magyarok címmel jelent meg a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezetének anyagi támogatásával a Szíj Enikót, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszékének docensét köszöntő tanulmánykötet, melyben kollégáinak, barátainak, tanítványainak és tisztelőinek írásai kaptak helyet.

A tanulmánykötet első harminc oldalán olvashatjuk CSEPREGI MÁRTA előszavát, aki VÁRADI ESZTERREL együtt a kötet szerkesztője. Ezek után Szíj Enikő pályaképét és publikációinak jegyzékét láthatjuk, végül megtekinthetjük a Tabula Gratulatoriát, melyben szerepel két helsinki szervezet is: a Suomalais-Ugrilainen Seura és a Suomi-Unkari Seura. A következő hatszázötvenhét oldalon olvashatjuk a kötetben szereplő közel nyolcvan tanulmányt, amelyek közül ötvenkettő magyar, hat finn, tizenhat orosz, egy angol, és egy udmurt nyelvű írás.

Bár a tanulmánykötet az Uralisztikai Tanulmányok kötetsorozatának tizenegyedik tagja, mégis egyben

az első is. Ugyanis 2004-ben először jelent meg a kötettel egy időben annak CD-változata a technikai szerkesztő, Gusztáv András jóvoltából. Az olvasók és az érdeklődők kedvük szerint választhatnak a magyar, finn és az orosz nyelvű kezelőprogram között. Talán hiányosságként említhető meg, hogy angol nyelvű kezelőprogram nem kapott helyet az elektronikus változatban, bár az angol világnyelv; és ráadásul még egy angol nyelven írt értekezés (ALEXEI ZAGREBIN: *Reason against Feeling or the First Pages in the History of Udmurt Studies*) is szerepel a kötet cikkei között.

Az értekezések általában hatnyolc oldalasak, vagy helyenként hosszabbak, amelyek közül a recenzens – terjedelmi okok miatt – csak egy-egy tanulmányt mutat be.

A kultúrtörténettel, irodalommal, irodalomtörténettel, és néprajzzal foglalkozó írások között megtaláljuk a budapesti egyetem első finn lektorának, VILJO TERVONEN a *Lajos Kossuthin näytelmän käänos Unkarin teattereissa* című írását is. Ki gondolta volna, s vajon tudja-e valaki, hogy Kossuth még színműfordítóként is tevékenykedett valaha!

A tudománytörténet és a kultúrtörténet témaköréből izelítőt adó írások közül meg kell említenem BAKRÓ-NAGY MARIANNE: *A gombakő* (1-4) című írását, melyben legelső útirajzírónk egyike, az ásványtan neves professzora, ifjabb gróf Teleki Domonkos révén megismerteti az olvasót a *polyporus tuberaster*rel, a lika-csösfélék rendjébe tartozó olaszgombával, más néven gombakővel.

A tanulmány csattanójában olvashatjuk, hogy bár Finnországban a mi *olaszgomba* kifejezésünkre nincsen megfelelő szó, de „mégis biztosra vehető, hogy – finn-magyar nyelvű összetételként – ott is, mint ahogyan másutt is, ráismer a finnugrista társadalom: *SIENIKŐ*” (4.)

HONTI LÁSZLÓ tudománytörténeti tanulmánya *A magyar nyelv rokonsága és a médiumok* címet viseli (89-99). A szerző három meg nem jelent írását közli a tanulmánykötetben, mintegy reagálva a különböző „ős-történeti csodabogarakra”, azaz egyes médiumok által terjesztett, gyenge lábakon álló, de annál fertőzőbb nyelvrokonítási kísérletekre.

BERECZKI GÁBOR: *Újabb adalékok a permi-cseremiszi lexikális kölcsönhatáshoz* című etimológiai tanulmányában (14-17) elsőként a cseremiszi *añ, äñ* 'nyílás' jelentésű szó etimológiáját ismerteti, amely az *ñ > m* hangfejlődés előtti ősspermi kölcsönzés eredménye. Az UEW a permi nyelvekből számos megfelelést felsorol, majd egy **añe* 'Öffnung, Einschnitt, Vertiefung' alakot és jelentést következtet ki, aminek a votjákban *S om*, *K Im* ua., *G âm* 'Mund' alakú és jelentésű megfelelője van. A votják 'Mund' szó kétszer is átkerült a cseremiszibe, amely ott *P B ümä, Ímä, üma* 'száj' alakban és jelentésben van meg. Másodsorban a cseremiszi *šorwa* 'sörbe vagy forró vízbe kevert mézből készült ital' jelentésű szó etimológiáját vezeti le, amelynek számos változatlan alakú adatolása létezik a cseremiszi nyelvterületen. A cseremiszi feltehetőleg az ősvotjából kölcsön-

nözte a szót, mert a mai votják nyelvben a *vu* 'víz' szó a megfelelője, amelynek *u* magánhangzója az *a* vagy *a*-hoz közel álló hang volt, és a cseremiszi elsősztagi *o* magánhangzó is egy korábbi votják hangállapotot őriz. Az ősspermi, illetve ősvotják kölcsönzések után a későbbi votják kölcsönzések közül megemlíti a cseremiszi *ajðeme* 'ember' szót, amelynek ez az alakja a legelterjedtebb a cseremiszi nyelvben, és összefügg a votják *G B M J U ad'ami* 'Mensch, Mann' szóval. A cseremiszi hiányzó *d* hangot a nyelv a *jð* hangkapcsolattal pótolja. Végül a cseremiszi *čoka* 'ék a szekértengelyben' jelentésű szó ugyancsak votják kölcsönzéssel, és a cseremiszi *šora* 'takonykór' jelentésű szó pedig votják bolgár-török tükörfordítás eredményeként került a cseremiszi nyelvbe.

G. BOGÁR EDIT *A tundrától a tundráig* (21-24) című etimológiai írásában a *lpN duoddartól* a finn *tunturin* keresztül a magyar *tundráig* utazhatunk el képzeletben egy lapp eredetű nemzetközi vándorszó jóvoltából. A *tundra* 'hideg éghajlatú, gyér növényzetű, fátlan vidék' jelentésű szó, amely részben orosz, illetve német közvetítéssel került a magyarba. A szó földrajzi terjedésével változott annak jelentése: a 'kopár északi hegy' jelentésű 'északi, hideg éghajlati övezet' jelentéssé bővült. A finnben *tunturi* és *tundra* alakban is előfordul, az előbbi köznyelvi szóként, utóbbi pedig földrajzi műszóként használatos.

CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSANNA fordítóként Szij Enikő munkatársa volt Sajnovics és

Gyarmathi műveinek magyar nyelven történt megjelentetésében. A hangtannal és alaktannal foglalkozó értekezése *Az affixum kategóriája néhány korai magyar, finn és lapp grammatikában* (30-38) címet viseli. A héber a Biblia legősibb nyelve. A finnhez és a magyarhoz hasonló szerkezeti, tipológiai sajátosságokat mutat, így kézenfekvőnek tűnt a latintól eltérő szerkezetek magyarázatához a héber nyelvnek a finnel, a lappal és a magyarral való összevetése. Így volt lehetséges tehát, hogy a birtokos személyjelezést is héber mintára tárgyalták a korai magyar, finn és a lapp grammatikákban. Héber eredetű a *radix* (tő) fogalma is a magyar nyelvtanban. *Pronomen separatumot* (a latin személyes névmásnak megfelelő) és *pronomen affixumot* (a ragoknak megfelelő terminus) különböztet meg a nyelvtanában Reuchlin. A magyarban a birtokos személyjeleket és a ragokat a héber grammatika mintájára a korabeli nyelvészek *pronomen affixum*-nak tekintették, ebből a kifejezésből ered az *affixum* 'toldalék' szó, amely jelzőként használt melléknévből főnevesül, és amelyet elsődlegesen 'birtokos személyjel' értelemben alkalmaztak. Az első két korai finn nyelvtenban ezt még nem *affixum*-nak nevezik, mert Petraeus a finn nyelvet a latin mintájára írta le, és a birtokos személyjeles alakokat csak *nomen constructus*-nak (szerkesztett névszónak) nevezi. A terminus technicus először Vhael Grammatica Fennicájában szerepel, bár nála a birtokos személyjel *suffixum pronominale*, azaz névmási todalék. A

pronomen és a nomen kategóriáit a státussal, egy újabb alkategóriával bővíti, s azokat *status affixus*-nak nevezi. A lapp nyelvet először külföldi szerzők írták le más nyelvek grammatikája alapján. Henrik Ganander elgondolása szerint a héber az őse a finn nyelvnek, ami pedig a lappból származik. A lapp nyelv szerkezetének a leírásához Vhael nyelvtenát vette alapul, bizonyos szerkezeti hasonlóságok magyarázatához pedig a héber nyelvet használta mintaként, mert abban az időben a finn és a lapp nyelv rokonsága egyben azok szerkezeti rokonságát is jelentette. Tehát a *status affixus* jelentésköre bővült, és valamiféle 'toldalékos alakot' jelölt. A magyar grammatikusok közül Sylvester János *pronomen affixum*-ról, Szenczi Molnár Albert már *affixum pronominalis*-ről ír, és ő a határozóragokat is *affixum*-oknak nevezi, vagyis kiterjeszti az *affixum* szó jelentését, mely a későbbi grammatikusoknál is egyre szélesebbé tágu. E jelentéstágulás azért jelentős – írja Contantinovitsné Vladár Zsuzsa –, mert a magyar nyelv agglutináló jellegének felismeréséhez vezette a tudósokat.

PUSZTAI FERENC tanulmánya megismerteti az olvasót az *Új változások a rokonságnevek körében és környékén* rejtelseivel (317-321). A „magyar rokonsági nevek rendszere állandóan változik” (317.). A rokonsági kapcsolatainkat pontosan le tudjuk írni, mert ezeknek van egy állandó, biológiai alapja. A rokonságnevek poliszémiája rendkívül gazdag, hiszen ha megszólítunk valakit, azzal, ahogy azt tesszük, akaratlanul is ki-

nyilvánítjuk a hozzá fűződő érzelmeinket, ezáltal a viszonyunkat is. Ugyanazt a rokonsági viszonyt mindenki máshogy fejezi ki, és azáltal, hogy megnevezi, értékeli is azt. Manapság egyre gyakoribb az, hogy rokonsági neveket használunk a nem rokon emberek megszólításakor, és napjainkban a régebben egyértelműen jelölt rokonsági kapcsolatokat egyre kevésbé fejezzük ki nyelviileg. Ahogy Pusztai Ferenc is írja, a kulcsszó a helyettesítés: bizonyos szavakat helyettesítünk más szavakkal, ezáltal azok a szavak kiszorulnak a használatból, azaz „egy rokonsági jeggyel nem telített szorítja ki, törli a rokoni viszonyt megjelölőt” (319.).

Ugyancsak a rokonságneveket tárgyalja a VARGA JUDIT: *A finn rokonsági elnevezések „zöldhajásai”* (420-426) című írása, amely a finnben újonnan létrejött rokonságnevekkel foglalkozik.

A mondattan témaköréből meg kell említenem RÉDEI KÁROLY: *Az alárendelő kötőszavak egy csoportja a zürjénben* (322-326) című írását, amelyből sok érdekes adatot tudunk meg saját anyanyelvünkről is a zürjéni keresztlül. Mai magyar nyelvünk összetett mondatfajtái már a finnugor és az uráli korban is megvoltak, de a mai kötőszavaink még hiányoztak. A legősibb kötőszó nélküli mondat szerkezet a mellérendelő volt, ahol a tagmondatok közötti viszonyt az intonáció, hangsúly és a beszéd-szünet fejezte ki. Kötőszavaink, mint a magyarral rokon nyelvek kötőszavai is, a nyelvek külön élete során alakultak ki. Ezek belső kelet-

kezésűek lehetnek: így vonatkozó (kérdő) névmásból vagy határozószó-ból, módosítószó-ból eredeztethetőek, vagy pedig idegen eredetűek, ami legfőképpen a keleti finnugor népekre jellemző. Írásában tárgyalja az alárendelő összetett mondatok típusai közül a határozói mondatok négy alcsoportjának leggyakoribb kötőszavait a zürjénben. Az okhatározói és célhatározói mellékmondat leggyakoribb kötőszava a *da* 'mert, mivel, minthogy', és a *med*, *medĭm*. A feltételes mellékmondat kötőszava a *ki*, ami valójában módosítószó és általában a mondat első szava után következik. A hasonló határozói mellékmondat kötőszavai a *bĭttĭl* 'mint, mintha' és a *kĭçi* 'mint, ahogy(an)'. Az uráli szintaxis alaptétele a permi nyelveknél is kimutatható, azaz a mondatok között mellérendelés a jellemző, míg a mondaton belül az alárendelés. A mondaton belüli alárendelést kifejezheték az uráli nyelvek kötőszó nélküli mellérendeléssel és igeneves szerkezetekkel, bár ez a zürjénben ritka és manapság visszaszorulóban is van.

ZSILINSZKY ÉVA: *Idegen eredet – magyar etimológia* című írásában a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában és az EWUng-ban a „nemzetközi szavak” egy kisebb csoportját, a *k*-val kezdődőket követette nyomon. A vizsgálatában három tényezőt vett figyelembe: a nemzetközi szavak eredetének, elterjedésének és a magyar nyelvbe való kerülésének nyelvi vonatkozásait. Hasonló összevetések már készültek (Gerstner Károly, Zaicz Gábor), ezek a két szótár etimológiai minősí-

tésében mutatkozó eltéréseket vizsgálták. Zsilinszky Éva 103 azonos minősítésű szót emelt ki, és ha eredetük kérdésében eltérést tapasztalt, akkor az EWUng. állásfoglalását vette figyelembe. Eredet szempontjából a nemzetközi szavak egy része európai vagy Európán kívüli nyelvekre vezethető vissza, s a magyar nyelvbe közvetítés útján érkezett. Megtaláljuk mind az európai, mind az Európán kívüli nyelvekben a vizsgált szavak elsődleges forrásnyelveit, és egy 26 tagból álló külön csoportot is, melynek tagjai a latin nyelv szóalkotási mintáit követve alakultak ki. Ugyancsak táblázatba foglalta azokat a nyelveket, melyeknek része volt a vizsgált szavak nemzetközi elterjedésében. Végül számba vette a nemzetközi szavakat a magyarba közvetítő nyelveket is, melyekből kiderül, hogy az egyes szavaknak a magyarba kerüléséért főként a német nyelv a „felelős”. Az újmagyar kori erős német hatást tehát nemcsak a nagyszámú német jövevényszók, hanem a nemzetközi szavak is tükrözik.

Az ismertetett írásokon kívül található még a névtannal: LAIHA LEHIKONEN: *Ilona Suomessa és KIRILLOVA LJUDMILLA: Az udmurt és más nyelvek mikrotoponimiájának lokatívuszi apellációiról*, a nyelvtanítással és nyelvvelsajátítással foglalkozó, illetve a fentiek közé be nem sorolható írásokat is, mint például KERESZTES LÁSZLÓ és LARSGUNNAR LARSSON: *Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai* című cikke vagy FEJES LÁSZLÓ *Nyelvcsaládfa-*

feldolgozása, amely már játékos címevel is figyelemfelkeltő.

„Paljon onnea syntymäpäiväsi johdosta!” (xxvi) Szij Enikő, további jó egészséget és munkásságához sok sikert kívánok!

PFENING DÓRA

Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája

(Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2004. 387 p.)

Bár az utóbbi időben egyre több kézikönyvből tájékozódhatunk magyar nyelven is egy alig félévszázados tudományterület, a szociolingvisztika kutatási eredményeiről, elegendő R. Wardhaugh vagy Kiss Jenő monográfiáit említeni, a „*Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*” című könyv, amely a Tinta kiadó Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozatának XXXVII. köteteként jelent meg, a hasonló munkáktól több szempontból is különbözik.

A kézikönyv szerzője az előszó szerint tudatosan kerüli a didaktikus leegyszerűsítést, szándéka szerint a szociolingvisztika részterületeinek és alapfogalmainak bemutatása során polémiák, hipotézisek és eltérő elméletek ismertetésével „megzavarni” és „sokkolni” fogja az olvasót.

Az ígért sokkhatás helyett rendkívül élvezetes olvasmánynak bizonyult a kézikönyv, nem utolsósorban azért, mert szintén az előszóban megfogalmazott alapelv szerint „mély és szellemes” munka jelenhe-

tett meg a Japán Művelődési Minisztérium támogatásával.

Az önmagában nem ritka jelenség, hogy a nyelvészek egyetemi előadáson, konferencián sziporkázóan szellemes előadóknak bizonyulnak, de az teljesen egyedülálló, hogy egy felsőoktatási kézikönyvnek szánt monográfiában a legváratlanabb helyen, szinte búvópatakként felfeltörjön a humor. Nem a könyvben előforduló, nyelvészeti fogalmak alátámasztásául választott, hol megdöbbentő, hol vaskos példákra kell itt gondolni –, jöllehet utóbbiak szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy a könyv szinte szórakoztatva tanít, ezek ugyanis első sorban arra szolgálnak, hogy az olvasó esetleg lanyhuló érdeklődését felébredessék, és segítsenek bevésni az amúgy nehezen emészthető fogalmakat –, hanem a könyv szellemiségére. A humor osztályozásával adós még a nyelvtudomány vagy a filozófia, így jobb híján professzori humornak lehetne nevezni a könyv egészen végigvonuló humanista derút, bár a generatív nyelvészek iránt kevesebb emberszeretetet nyilvánul meg a szerző részéről.

Rendkívül szokatlan a könyv felépítése is: nyolc elmés fejezetcím alapján tájékozódhat az olvasó a szociolingvisztika részterületeiről, a fejezeteket követő hétnyelvű – magyar, angol, német, francia, orosz, japán és kínai – szociolingvisztikai fogalomtárban mintegy háromszáz szakkifejezés szerepel, végül a monográfia rendkívül terjedelmes, majdnem száz oldalas bibliográfiával zárul.

Az első rész, az *Elvek és paradigmák*, a szociolingvisztika létrejöttével foglalkozik, összehasonlítva a szociokulturális nyelvészet és az elméleti nyelvészet elveit. Míg a szerkezeti nyelvtanok a nyelvi formák felől közelítik meg a nyelvi funkciókat, és a nyelv lényegének vizsgálatából kizárják a nyelvhasználat jelenségeit, a szociokulturális nyelvészeti megközelítés, más elnevezés szerint a szociolingvisztika a nyelv kommunikatív használatát tekinti elsőrendű tudományos problémának. Cseresnyési László cáfolja a generatív nyelvészet vizsgálati módszerének helyességét, amely a nyelvet formális rendszerként, a mondat-szerkezeteket mint agyi struktúrákat ragadja meg, figyelmen kívül hagyva a használatot, a beszédhelyzetet.

A nyelvtudomány XX. századi fejlődését elemezve a szerző kiemeli az 1960-as években kezdődő, a mondat szerkezeti elemzésén túlmutató kutatások, a kommunikatív nyelvtan, a beszédaktus elmélet, a diskurzuselemzés szerepét a szociolingvisztika kialakulásában. Míg sokan paradigmaváltásnak tartják az új diszciplína születését 1965-ben, szerinte a két paradigma nem túl békés koegzisztenciájáról kell beszélünk.

A kötet második fejezete, „*A kódok, készségek, stratégiák*” a kommunikatív kompetencia fogalma és összetevői, a nyelvi szocializáció, a nyelvi kreativitás, a diskurzuselemzés kategóriái mellett a nyelvi udvariasság, formalitás és a tiszteletiség definícióját és különbségeit taglalja. Nemcsak az említett fejezetben, hanem az egész műben számtalan mo-

dern és archaikus ázsiai nyelvekből származó és elgondolkodtató nyelvi jelenséget mutat be a szerző.

Ez a másik ok, amiért izgalmas olvasmány a *NYELVEK ÉS STRATÉGIÁK* a nyelvészet iránt érdeklődők számára: a japánon és a kínain kívül sok egyéb más ázsiai Európában kevésbé ismert nyelvből vett példák és jelenségek új dimenzióig tágítják a magyar olvasó finnugor és indogermán nyelvek kontrasztivitásán nyugvó ismereteinek szűk horizontját.

„*A nyelvek a nyelvben*” című fejezetben a nyelvváltozatok, a sztenderd és a köznyelv számos lehetséges osztályozásának bemutatásán, a nemek és életkor szerinti nyelvi változatok, a zsargon, az argó, a nyelvjárások, a szociolektus fogalmának értelmezésén túl rámutat a szerző, mint szinte minden szakirodalmi hivatkozás esetében –, amelyből több mint 2800 található a könyvben – a meghatározás nehézségeire, az értelmezési különbségekre, a többféle kategorizálási gyakorlatra, mindezt olyan egzotikus példákon igazolva, mint a férfi nyelvváltozatok létezésének cáfolata a dominikai arawak nyelv esetében, a kínai nyelv fiatal nők által használt „cicamicás” nyelvváltozata, megtudjuk, hogy a „ramasi nevű, (véltetően) a 19. század közepén kihalt, bonyolult indiai argót, titkos nyelvet részben szertartási nyelvként, részben egymás felismerésére használták a gyanútlan utazókat a közvetlenül a paradicsomba juttató, ún. fojtogató thugok, vagyis Kálit, a halál istennőjét tisztelő szekta tagjai” (76.o.).

A „*Tények és ítéletek*” fejezetcím a nyelvi norma és nyelvművelés, nyelvi presztizs és stigma jelenségét foglalja össze. A nemzeti nyelvi norma történelmi kialakulása, a nyelvművelők buzgósa klasszikus hagyományokra vezethető vissza, Cato purizmusa, a német nyelvművelők szélsőséges megnyilvánulásai mögött politikai szándék húzódott meg. A külföldi példák objektív hangvételű bemutatása után a kortárs magyar nyelvművelők radikális elképzeléseivel polemizáló fejezet hangvétele merőben eltér a monográfia többi részétől. „A nagyobb nemzetek nagyobb butaságának fényében kevésbé tündökletes a saját ostobaságunk: mégsem kell szégyenkeznünk” (122. o.), de visszaemlékezve az ezredforduló körüli sajtóvitára, ezen nem is lehet csodálkozni. A téma rávilágít arra, hogy a szociolingvisztika nem lehet független aktuálpolitikai kérdésektől.

„*A geolingvisztika: a világ nyelvei és a világnyelv*” fejezet megismerteti az olvasót a geolingvisztika tárgyával, a világ nyelveinek elterjedésével, a nyelvek közötti kapcsolatok, nyelv és nemzet, nyelvek és nyelvjárások, az Európai Unió és a nyelvek viszonyával, emellett rámutat a nyelvekről közölt adatok, a nemzeti statisztikák módszertani szempontból kétséges voltára.

A könyv hatodik fejezete az egyéni és társadalmi többnyelvűség kapcsán az *anyanyelv* és *kétnyelvűség*, *egynyelvűség* terminusok többféle értelmezésével foglalkozik, ismerteti a kétnyelvűség többféle megközelítésű alkategóriáit. Az egyéni több-

nyelvűség kutatásának legfontosabb kérdései az első nyelv elsajátítása és a második nyelv tanulási mechanizmus közötti eltérés, valamint a kritikus periódus meghatározása, míg a társadalmi többnyelvűség esetében a nyelvi változatosságmutató, a kisebbségi nyelv, a kétnyelvűség értelmezési lehetőségei állnak a modern kutatások előterében. A nyelv életébe való tudatos beavatkozás, a nyelvi tervezés területeit, a sztenderdizáció, a koinésodás fogalmait antik, középkori és modern történelmi példák során ismerhetjük meg. Külön fejezetet szentel Cseresnyési László „*Hideg napok a határon innen és túl címmel*” a magyar nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvhasználatának és nyelvi jogainak, az aktuális adatok bemutatása mellett a határon túli kisebbségek helyzetének történelmi előzményeit elemelve.

A nyelvi ökológia témaköréhez sorolja a szerző a nyelvi érintkezések, a nyelvi kölcsönzés jelenségeit, megismerjük a kevert nyelvek, és nyelvkeveredés körül folyó vitákat, az érintkező nyelvek közötti nyelvtani diffúzióra több nyelvből vett példát találhatunk, mint réz szigeti aleut-orosz, brit romani és anglo-romani, pidzsin és kreol nyelvek, számos szövegmutatvány, nyelvi és etnikai térképek, statisztikák támasztják alá a megállapításokat. A fejezet a nyelvek kihálásának, felélesztésének és visszaszorulásának kérdéskörével zárul.

A könyv zárófejezete túllépve a természetes nyelvek témakörén a mesterséges nyelvekkel, jelnyelvek-

kel foglalkozik, megismerjük a titkos, elképzelt és univerzális filozófiai nyelvek fogalmát.

Sokszínűen és érdekes példák sorát felvonultatva értelmezi a segédkönyv a szaktudomány alapfogalmait és a nemzetközi szakkifejezéseket, ott van a helye minden kutató és nyelvtanuló könyvespolcán.

SZITNYAINÉ GOTTLIEB ÉVA

Göncz Lajos: A vajdasági magyarság kétnyelvűsége

(Szabadka: MTT könyvtár 8. 2004. 316 p.)

A kétnyelvűség olyan téma, amelyről szinte mindenkinek van elképzelése, sőt a meghatározásával még az utca emberének sincs problémája. Manapság ritka kivételnek számít az az ember, akinek nincs tapasztalata a kétnyelvűséggel kapcsolatban. Vagy azért, mert ismer kisebbségben élőket vagy olyanokat, akik vegyes házasság, ideiglenes külföldi munkavállalás, esetleg külföldi ösztöndíj elnyerésével kétnyelvűvé váltak, vagy éppen hazatelepültek. Az ilyen kétnyelvűekkel való találkozások az egynyelvűekben sokszor nyomot hagynak, mert a beszélgetések során gondolkodásmódbeli eltéréseket tapasztalhatnak. Sok érdekeset fedeznek fel nem csak kulturálisan, hanem a nyelvi megformáltságban is, amit jó esetben jópófnak tartanak. Más esetben levonják a súlyos következtetést: hogy nem is tud az illető az adott nyelven. Még rosszabb a helyzet, ha kétnyelvű gyermekkel találkozunk az egynyelvű, és ha ráadásul a kétnyelvű gyermek

fejlődésével valami gond is van, az egynyelvű azonnal a gyermek kétnyelvűségére vezeti vissza a probléma okát. Még ma is lehet hallani rádióműsorokat, azokban pszichológusokat, neurológusokat a gyermekkori kétnyelvűség káros hatásairól véleményt nyilvánítani. A kétnyelvűség-kutató ilyenkor értetlenül hallgat, és próbálja megfejteni ennek a negatív hozzáállásnak az okát. A probléma minden bizonnyal onnan ered, hogy az emberek tájékozatlanok a kétnyelvűséggel kapcsolatban, és tévesen hiszik azt, hogy ismeretük a kétnyelvűség jelenségéről megfelelőek, elegendők. A nemzetközi szakirodalom bővelkedik kétnyelvűségi leírásokban, ezek azonban csak a szűkebb szakma képviselőihez jutnak el. Éppen ezért mérföldkő a kétnyelvűség hazai megítélése szempontjából Göncz Lajos könyve, amely tudományossága, a szerző által elvégzett vizsgálatok hitelessége, sokoldalúsága, kitűnő nyelvezete miatt – mind a szakmai, mind pedig a laikus, de érdeklődő közönség számára – élvezetes olvasmány.

Göncz Lajos – maga is kétnyelvű – az Újvidéki Egyetem professzora, pszichológus. Személyes érintettségén kívül az is ösztönözte a kétnyelvűség kutatására, hogy mintegy 30 évvel ezelőtt, fiatal pályakezdőként az iskoláskor előtti gyermekek lélektani vizsgálatakor arra jött rá, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi gondolkodásukban, a metanyelvi tudatosságban eltérnek az egynyelvűektől. Bizonyos nyelvi műveleteket könnyebben végeznek el, sikeresebbek a nyelvtől való elvonatkoztatásban,

rugalmasabb a gondolkodásuk. Adva volt tehát az új kutatási téma, amely eltért a korábban megszokottól. Göncz Lajos a kétnyelvűséget nem csupán szociolingvisztikai, nyelvpolitikai, nyelvi jogi szempontból vizsgálja, hanem új megközelítésben: a kétnyelvűség lélektanát veszi górcső alá. 1993-tól tagja annak a kutatói közösségnek, amely a Kárpát-medencében a XX. század végén kisebbségben élő magyarok nyelvi világát igyekszik feltárni. Erre vonatkozó kutatási eredményeit *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* című kötetben összegzi (Göncz, 1999). Ebben a könyvben találunk a pszicholingvisztikai mellett szociolingvisztikai, nyelvi jogi, nyelvpolitikai, kontaktusvizsgálatról szóló fejezeteket is. Göncz Lajos e legújabb könyvének alcíme (*Nyelvpszichológiai vonatkozások*) egyértelműen mutatja, hogy a szerző a kétnyelvűség lélektanát ismerteti, még a nyelvpolitikai, nyelvi jogi kérdéseket is a pszichológus szemével látta.

A könyv tulajdonképpen egy tanulmánykötet, amelyben a szerző eddig megjelent írásait, előadásait teszi koherenssé, kissé megváltoztatva az eredeti tanulmányokat az ismétlések elkerülése végett. Minden tanulmány kezdeténél lábjegyzetben megtaláljuk az eredeti előadásra vagy írásra vonatkozó utalást. Négy nagy fejezetre oszlik a kötet. A fejezeteket Bartha Csilla ajánlója és a szerző előszava vezeti be, majd a fejezetek végén összevont jegyzeteket és 15 oldalas összevont bibliográfiát találunk.

Az *Elméleti keret* címet viselő fejezet részletesen leírja a kétnyelvűség pszicholingvisztikai megközelítését. A rengeteg kérdés, amely jelenleg az átlagember számára még megfejthetetlen, itt választ kap. A beszéd és nyelv, a nyelvi kompetencia és performancia közötti különbségek, a beszéd pszichofiziológiája, az agyi lokalizáció, a beszédlateralizáció, a kritikus periódus rövid ismertetése után a szerző kitér a beszédelsajátítási folyamatra, a beszéd és a gondolkodás összefüggéseire.

Az általános bevezető után szűkíti a témát a kétnyelvűségre. Az anyanyelv, kétnyelvűség alfejezetben a szerző világossá teszi, hogy nem is olyan egyértelmű az, hogy az egyénnek mi is az anyanyelve, amely kérdés egynyelvű helyzetben fel sem merül. Megjegyezzük, hogy a nyugati szakirodalom ma már politikailag inkorrektnek tartja az anyanyelv elnevezést, pontosan azért, mert ez a bizonyos nyelv egyáltalán nem biztos, hogy az anya nyelve, lehet az apáé is, de egy kétnyelvű családban született gyermek számára egyszerre két nyelv is lehet „anyanyelv”. A mai időszerű megnevezés tehát az első és a második nyelv. Az első nyelvnek felelnek meg Göncz Lajosnak a „Az anyanyelv meghatározásai” táblázatban felsorolt kritériumai (29. o.). Eszerint az első nyelv és a második nyelv meghatározásánál olyan tényezőket kell figyelembe venni, mint pl. az elsajátítás ideje, a nyelvismeret szintje, a nyelvhasználat gyakorisága és a nyelvvel való azonosulás foka. S mivel a kétnyelvűség nem állandó, változatlan álla-

pot, ezek a tényezők változhatnak is, így könnyen válhat az első nyelv második nyelvvé, és fordítva. A 30. oldalon található táblázatból kiderül, mennyire sok szempontot kell figyelembe venni, amikor a kétnyelvűséget meghatározzuk, és máris világossá válik, hogy nagyon leegyszerűsített az eddigi felfogás a kétnyelvűséggel kapcsolatban. A kétnyelvűség fontosabb típusainak felsorolásakor és leírásakor a szerző elkülöníti a közösségi és az egyéni kétnyelvűséget, azokon belül az additív-szubtraktív, elit-népi, korai-késői, domináns-balansz, receptív-produktív, mellérendelt-összetett, természetes-iskolai dichotómiát. A kétnyelvűségi helyzetben levő emberek életében nem ritka a lingvicizmus és etnicizmus, amelyek a rasszizmus kifinomultabb formái (és amelyre éppen a Vajdaságban találhatunk számos példát az utóbbi időben egyre többször). A szerző az asszimilációt és az integrációt mint a többség és kisebbség együttélési lehetőségeit szintén megemlíti, hangsúlyozva a szerző által is kívánatosnak tartott integráció reményét, azaz egy olyan folyamatot, amelyben a többségi és kisebbségi csoport is egyaránt részt vesz. A kétnyelvű elsajátítással kapcsolatban röviden érinti a nyelvrendszerek közötti kapcsolatot, a küszöbhipotézist, a fejlődési kölcsönhatás hipotézisét. E két hipotézis szerint a megfelelő, normális nyelvi fejlődés során a két nyelv kölcsönösen segíti egymást, míg a kikényszerített kétnyelvűség során a nyelvek fejlődése egymás rovására mehet: megnehezül a második nyelv

elsajátítása, ami negatív hatással van az első nyelv további fejlődésére is. A felcserélő kétnyelvűségi helyzetben alakulnak ki olyan körülmények, amelyek hozzájárulnak az egyén frusztrációjához azzal, hogy olyan helyzetek teremődnek, amelyek a nemkívánatos nyelvet és kultúrát hordozó egyént sújtják, és a neurotikus vagy pszichotikus hajlamúaknál hozzájárulhatnak e folyamatok beindulásához. A szerző vizsgálataiból az is kiderült, hogy a felcserélő kétnyelvűségi helyzetben csökken a tanulók iskolai eredményessége is.

A második fejezet a metanyelvi tudatosságról szól. A metanyelvi tudatosság nem más, mint a nyelvről való gondolkodás képessége, aminek kapcsolata van a korai beszédfejlődéssel, az értelmi fejlődéssel, az írásbeliség elsajátításával és a kétnyelvűséggel. A fonemikus, szó-, szintaktikus és pragmatikus tudatosság elméleti ismertetése után Göncz Lajos saját és munkatársai kutatásairól ad számot, amelyek során – összehasonlítva az egynyelvű és a korai kétnyelvű gyermekek teljesítményeit – kiderült, hogy a korai kétnyelvűségnek pozitív hatása van a szó- és szótagtudatosságban, a gyermekek sikereesebbek a szavakkal végzett mentális műveletekben. Érdekes módon, egybevetve az óvodában idegen nyelvet tanulók eredményeit az egynyelvűekével, a fonéma-tagolási képességekben nem mutatkozott jelentős különbség. Ezzel szemben a természetes körülmények között kétnyelvűvé váló, hasonló korú gyermekeknél már a fonémata-

golás jelentősen jobb volt a kétnyelvűek körében.

További kutatások eredményei egyértelműen kimutatták, hogy a természetes korai kétnyelvű gyermekek sokkal sikereesebbek az olvasás-elsajátításban, mivel a metanyelvi képességük jobb, mint az egynyelvűeké. Azonban az is kiderült, hogy a metanyelvi tudatosságot a korai idegen nyelv-oktatással lehet gyakoroltatni, fejleszteni. Az egynyelvűek, idegen nyelvet tanulók és a kétnyelvűek olvasáselsajátítási folyamatát összehasonlító vizsgálatok eredményei bebizonyították, hogy a kétnyelvűeket az idegennyelv-tanulók követik sikerességi sorrendben, és a legkevésbé sikeresek az óvodáskorban csak egy nyelv hatásainak kitett tanulók. Mindez azt igazolja, hogy az elméletileg megalapozott és pedagógiaileg irányított intézményes idegen nyelvű foglalkozások is fontos szerepet játszhatnak a metanyelvi tudatosság kialakulásában.

A harmadik fejezet a terepmunkákat és azok eredményeit tárja az olvasó elé. Megtudhatjuk, hogy a magyar Vajdaságban beszélt kontaktusváltozatának milyen jellegzetességei vannak, miben különbözik a magyarországi sztenderdtől, valamint a Kárpát-medence többi magyar kontaktusváltozatától. A Kontra Miklós vezette hét országot érintő kutatás 1996-ban indult, eredményeit különálló kötetekben jelentették meg (Csernicskó, 1998; Göncz, 1999; Lanstyák 2000). A kutatásban három életkori csoportot alakítottak ki, a csoportok jellemzőiknél fogva összehasonlíthatók. A kutatás célja az

előzetes hipotézisek megerősítése vagy elvetése. Közelebbről annak vizsgálata, hogy a határontúli magyar változatokban valóban kisebbek-e a távolságok a köznyelv és a más regiszterek (szaknyelvek, szleng, argó stb.) között, kisebbek-e a különbségek a nemzedékek nyelvhasználatában, nyelvjárásiasabb-e a nyelvhasználat, mivel nincs köznyelv, valamint a kontaktusváltozatokban a kétnyelvű helyzetben a másik (többségi) nyelv hatására olyan nyelvváltozat alakul-e ki, amely szerkezetében, szókészletében, egyeztetésben, szórendben stb. eltér az anyaországi magyartól. Az általános cél a beszélőközösségek közötti eltérések feltérképezése volt. Minden résztvevő kitöltött egy nyelvhasználati kérdőívet, amelyben általános és nyelvhasználatra vonatkozó kérdések voltak. A nyelvészeti részben 58 feladatot kellett megoldaniuk, melyben többnyire kéttagú, esetenként négytagú nyelvi változó változatainak gyakoriságát határozták meg, az adatközlőknek pedig el kellett dönteniük, ők melyik változatot használják. A változók az analitizálódásra (pl. *légtér – légi tér, buszozás, – utazás busszal, hegedülni – hegedűn játszani*), a szórendre (pl. *Ezzel az eshetőséggel is számolni kell – Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.*), a fölösleges névmások (pl. *Hallasz? – Hallasz engem?*) és kicsinyítő képzők használatára (pl. *Adjak egy kis kenyeret? – Adjak egy kis kenyérkét?*), a feminizálásra (pl. *igazgató – igazgatónő*), az egyes és többes szám használata (pl. *A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy*

mindent megkapnak. – A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.) és még számos más nyelvi jelenségre vonatkoztak. A vizsgálatban résztvevőktől tehát grammatikalitási ítéleteket követeltek meg.

Az eredmények összehasonlítása után világossá vált, hogy az analitizálódásnál, a feminizálásnál és a kicsinyítésnél tapasztalható Kárpát-medencei méretekben kontaktushatás, mivel minden kétnyelvű régió eredménye jelentősen eltért az egynyelvűek eredményeitől. Hasonló eredményre jutott a szerző a vajdasági magyarság nyelvhasználati vizsgálatakor, ahol a kétnyelvű helyzetben a szerb nyelv hatásai érvényesülnek. Ugyanakkor azt is megállapította, hogy a vajdasági magyar kontaktusváltozat áll legközelebb a magyarországi magyar nyelvhasználathoz. Más vizsgálatokra utalva Göncz Lajos megjegyzi (144. o.), hogy az eltérő eredményeket nem egymásnak ellentmondónak, hanem egymást kiegészítőnek célszerű tekinteni.

A nyelvi és szociológiai változók összefüggését vizsgálva Göncz Lajos – statisztikai adatok segítségével – megállapítja, hogy az iskolázottság leginkább a Kárpátalján, legkevésbé a Muravidéken befolyásolja a nyelvhasználatot. A Felvidéken és a Vajdaságban egyforma a végzettség szerepe: valamivel gyengébb, mint Erdélyben és Magyarországon, és jelentősen erősebb, mint Ausztriában. A végzettség fontosabb tényező a nyelvhasználatban, mint az életkor vagy az adatközlő neme.

A vajdasági magyarság területi és nemzeti kötődésének vizsgálata azaz az eredménnyel zárult, hogy a vajdaságiak legerősebben saját településükhöz, ill. a Vajdasághoz kötődnek, majd a 1991 előtti Jugoszláviához, ezután Európához és csak ezután Magyarországhoz, illetve a jelenlegi államhoz. Ugyanakkor egyformán érzik magukat a vajdasági magyarsághoz és a magyar nemzethez tartozónak, bár az ő kötődésük a magyar nemzethez kevésbé erős, mint a többi régió magyar adatközlőinek átlagos kötődése. Itt azt is meg kell jegyezni, hogy a vajdasági mintánál kifejezettebb a területi és nemzeti kötődés hiánya, mint a legtöbb vizsgált régió adatközlőinél.

A nyelvi jogi kérdéseket ismertető fejezetet Göncz Lajos azzal zárja, hogy az utóbbi időben meglehetősen felerősödtek a lingvicizmus, etnicizmus elemei. Az öt évvel ezelőtti írás is sejteni már, hogy az ideális additív kétnyelvűségnek csak kevés jele látható, azóta a napi híradásokból tudjuk, hogy a „a könnyűnek csöppet sem mondható helyzet” (259. o.) nem javult.

Az utolsó fejezetben a szerző nyelvpedagógiai kérdéseket boncolgat. Ismerteti a kétnyelvű oktatás lehetőségeit, azon belül a másodnyelvű, a kéttannyelvű és az anyanyelvű oktatást. A szülők felelőssége, hogy milyen tannyelvű iskolába íratják a kétnyelvű közösségben felnövekvő gyermekeiket. Az az általános gyakorlat, hogy a gyermek későbbi boldogulása érdekében inkább választják a többségi iskolát, mondván, hogy a kisebbségi nyelvet ott-

hon úgylis megtanulja a gyermek. Azonban ha az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra korlátozódik, az élet minden más területén pedig a másik nyelv és kultúra hatásai érvényesülnek, az első nyelv elsorvad, a beszéd fejlődésére, a gondolkodásra és annak fejlődésére is kihat. Ahhoz tehát, hogy additív kétnyelvűség alakulhasson ki, a kisebbségi gyermeknek mindvégig az anyanyelvi oktatásban kellene részt vennie, így alakulhat ki anyanyelvi domináns kétnyelvűség. A többséghez tartozó gyermekeknek pedig minél előbb kellene a kisebbség nyelvét elsajátítani, csak így teremthetnek meg azok a feltételek, amelyek a többség és a kisebbség nyelvének és kultúrájának egyenjogúsítását biztosítják. Ebben az esetben nincsenek alárendelt nyelvek és alárendelt kultúrák. Göncz Lajos keserűen jegyzi meg, hogy ilyen gyakorlatot eddig nemigen sikerült létrehozni.

Bartha Csilla méltán nevezi szemléletformálónak Göncz Lajos legújabb kötetét. A szakma szerteágazó kérdéseivel mélyrehatóan foglalkozó tanulmánygyűjtemény talán nyitánya egy újfajta felfogásnak mind a kétnyelvűség általában vett megítélésében, mind pedig a vajdasági magyarság nyelvi sajátosságainak megismerésében. Különös jelentőséggel bír a kötet megjelenése napjainkban, amikor a határon túli magyarság és az anyanemzet kapcsolatát próbáljuk minden szinten erősíteni. Kellenek az ilyen írások, amelyek segítségével az olvasó rájön, mekkora érték lehet a kétnyelvűség, és mekkora veszély fenyegeti azokat a társainkat, akik –

az ideális additív helyett – a felcserélő kétnyelvűségnek vannak kitéve.

Irodalom

Csernicskó István (1998) *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Göncz Lajos (1999) *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István (2000) *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely.

NAVRACSICS JUDIT

Bárdos Jenő: *Élő nyelvtanítás-történet*

(Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
2005. 336 p.)

A *Nyelvpedagógia* című tankönyvsorozat egy hierarchikus felépítésű tantárgyrendszer négy tárgyához kínál irodalmi háttérrel. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata* (Bárdos, 2000) módszerektől függetlenül, az alkalmazott tudományok eredményeinek felhasználásával mutatja be a nyelvi tartalom közvetítésének, a készségek fejlesztésének, a nyelvtanulás folyamatának legfontosabb sajátosságait. Az *Idegen nyelvi tantervek* (Kurtán, 2001) a tantervkészítés elméletét tárgyalja, míg a gyakorlati megvalósítást a *Nyelvpedagógiai technológia* (Poór, 2001) című kötet taglalja. A nyelvtanulási folyamat elengedhetetlen része mind a tanuló, mind pedig a tanár számára a visszacsatolás. Az *Idegen nyelvi mérés és értékelés* (Bárdos 2002) a sikeresség

fokának méréséről, annak lehetőségeiről ad tájékoztatást.

A sorozat legfrissebb könyve a 2005-ben megjelent *Élő nyelvtanítás-történet*, amely – mint azt címe is sejteti – a nyelvtanítás történetével foglalkozik, ezen belül az eddig használt és jelenleg használatos módszerek bemutatásával, leírásával, komoly kritikájával. A könyv nyolc fejezetre oszlik. Közülük a hetedik fejezet – *A nyelvtanítás-történet mint stúdium a nyelvtanárképzésben* – függetlenként jelölt. Egyedülálló kultúrtörténeti érdekessége a könyvnek a nyolcadik, *Nyelvtanítás-történeti panteon: tudósok, szerzők, személyiségek* című záró fejezet. A tartalmi mondanivalót 20 oldalas, gondosan összeválogatott bibliográfia követi. A könyvben való tájékozódást segíti a név- és tárgymutató, valamint az ábrák és táblázatok jegyzéke.

A kötet Bárdos Jenő nyelvpedagógus diakrón szemléletét tükrözi. A szerző mintegy 30 évnyi nyelvpedagógiai munkásságának olvasmányélményeit, tapasztalatait, ismereteit osztja meg az olvasóval. Mint a legtöbb módszer kipróbálója és a nyelvtanítást mindig is szívügyének tekintő szakember, ennyi tapasztalattal és elméleti ismerettel a tarsolyában bátran áll ki az egyes módszerekről alkotott véleménye mellett, némelyeket határozott kritikával illeti. Ettől hiteles a könyv. Bárdos Jenő pályafutása mindig is az idegennyelvtanítás módszertana, elmélete köré fonódott, akár nyelvtanárként dolgozott, akár a nyelvvizsgáztatás folyamatában vett részt, akár az utóbbi 15 évben, amikor a Veszprémi Egyetem

Angol Tanszékének vezetőjeként megálmodta és megvalósította a veszprémi nyelvpedagógiai műhelyt, beindította a hároméves – kezdetben orosz, később más szakosok számára is – angol szakos nyelvtanári átképzést. Többéves színvonalas tevékenységének köszönhetően 1999 őszétől Nyelvpedagógiai (Neveléstudomány) Doktori Programot indíthatott, 2003-tól pedig a Veszprémi Egyetem Multidiszciplináris Doktori Iskolájának Nyelvpedagógiai Alprogramját vezeti. A könyv a mélyreható szakmaiságon túl roppant élvezetes olvasmány. Tükrözi Bárdos Jenő sokszínű egyéniségét, egyesíti a tájékozott szakembert, a szerteágazó érdeklődésű értelmiségit, aki akár az irodalomból, akár a történelemből, a zenéből, a képzőművészetből képes naprakész hasonlatokat, példákat hozni, összefüggéseket láttatni, s teszi mindezt kiváló, könnyed, néha humoros, néha fanyar, néha egészen szarkasztikus stílusban.

Az alapfogalmak tisztázása után megkezdődik a történelmi kirándulás a nyelvoktatás terén. A szerző beavatja az olvasót az ókori és a középkori iskolázás rejtelseibe, a nyelvi nevelés zegzugaiba. Az olvasás és a kiejtés tanítása megelőzte az írásbeliség technikáit, a másolást, a mondatbővítést és a fogalmazást. A beszéd elsődlegességét hangsúlyozta a dialógus, cselekvéssor, majd a monológ elsajátíttatása. A nyelvtanítás tulajdonképpen az előljárószók, ragozások, felsorolások, szubsztitúciók bemagoltatását jelentette. A szó tudománya az orthographiae volt, amely mindazt magában foglalta,

amit ma helyesírásnak, lexikológiának, szószemantikának nevezünk. A glossza a mondatszintű vagy stilisztikai megjegyzésekkel foglalkozott. A középkorban a fordítást részesítették előnyben a nyelvtanítással szemben. Comenius munkásságának bemutatása után az első kanonizált módszerről, a nyelvtani-fordító módszerről kapunk teljes képet: megismerkedhetünk előzményeivel, kialakulásával, elméletével, gyakorlatával, híres és hírhedt szerzőivel, majd értékelésével. A XIX. század kiemelkedő nyelvpedagógiai gondolkodóiról (Marcel, Prendergast, Gouin) szóló ismertetések zárják a második fejezetet.

A harmadik fejezet a XX. században alkalmazott módszereket és eljárásokat írja le. Hasonló struktúrában a nyelvtani-fordító módszerről írtakkal, mindegyik módszernél megismerkedhetünk az előzményekkel, a kialakulásukkal, az elméletükkel, gyakorlatukkal és kritikájukkal. Bár a könyv elején Bárdos Jenő leszögezi, hogy a két- és többnyelvűség egyes fajtáival egyáltalán nem foglalkozik, az itt ismertetett módszerek között akadnak olyanok (pl. a direkt, anyanyelvű tanárokkal, a bemerülés elvével, az implicit módon való nyelvtani elsajátítással, az intenzív – szintén anyanyelvi tanárral), amelyek sikerességéhez a nyelvtanárnak elengedhetetlenül szükséges a kétnyelvűséggel, a kétnyelvű beszédviselkedés alapelveivel, a kétnyelvű beszédfolyamatokkal és elsajátítással megismerkedni. Nem jellemző a természetes beszédelsajátítás az audiolingvális és az audiovizuális

módszerekre, hiszen itt az ismétlés, gyakorlás, memorizálás, megerősítés a lényeg. A kognitív módszer kialakulását Skinner, Chomsky és Lado munkássága előzte meg. A strukturalista nyelvészetet felváltó transzformációs generatív nyelvelmélet szemléletváltást hozott a módszertan fejlődésében is. Ennek első jele a kognitív módszer megjelenése.

A múlt század 60-as éveitől sokasodó különböző módszerek (humanisztikus, cselekedtető, néma, tanácskozó), majd a szuggesztópédia tárgyalása után, a negyedik fejezetben külön témaként jelenik meg a kommunikatív nyelvtanítási módszer, amely napjaink legkedveltebb módszere nem csak Magyarországon, de világszerte is. Ez a módszer nem csupán nyelvszemléleti, hanem tantervszemléleti változásokat is okozott. A figyelem középpontjába kerülnek az EU-szintek és azok elvárásai a nyelvtanítás folyamán. A kommunikatív nyelvtanításban, alapelveinek kialakításában nagy hangsúlyt kapnak más diszciplínák: a nyelvészet, a filozófia, a pszichológia, pszicholingvisztika, a szociológia, szociolingvisztika. A nyelvészetten belül a strukturális szemlélettel ellentétben előtérbe kerül a pragmatika, rugalmasabb a hibákhoz való hozzáállás. Az osztálytermi megvalósításhoz jó néhány ötletet, stratégiát talál az olvasó. A századfordulón megjelenő természetes módszer Krashen és Terrell nevéhez köthető. Bárdos élesen kritizálja e módszert, felhívja a figyelmet arra, hogy semmi új nincs benne a száz évvel azelőtti Heness és Sauveur nevéhez

fűződő módszerhez képest. Krashen amúgy is kemény kritikának van kitéve a könyv fejezeteiben, de a szkeptikus hozzáállásban Bárdos Jenő nincs egyedül. A frazeológiai módszer a 90-es évek szinte egyetlen forradalmi újítása. Nyelvtani szabályokkal nem foglalkozik, állandósult szókapcsolatokat, idiómákat, kliséket taníttat meg a nyelvtanulóval. A tartalomközpontú és feladatközpontú nyelvtanítás ismertetésekor ábrákban összegzi a szerző azt, hogy milyen arányban kell figyelni a nyelvi jelenségekre és a tartalomra, illetve táblázatos formában láthatjuk, hogy milyen arányban jelennek meg a nyelvi, nyelvtani egységek és a feladatok a tantervben és a tananyagban.

A hatodik fejezet Bárdos Jenő összegzése és a módszerek összehasonlítása. Ebben a fejezetben jól áttekinthető ábrák, grafikonok, táblázatok segítségével vizsgálhatjuk meg most már összefüggéseiben a módszerek egymáshoz való hasonlóságát és egymástól való eltérését. A szerző különböző tényezőket választott ki, amelyek segítségével összehasonlíthatók a módszerek. Ezek a következők: az anyanyelv használata, a tudatosság mértéke, a nyelvi elemek izoláltsága, a kiejtés tanításának mértéke, a nyelvtan tanításának mértéke, a szókincs tanításának mértéke, a nyelvhasználat tanításának arányai, az összes alapkészség tanításának arányai, a fordítás szerepe, a vezetetség foka, a frontális munka aránya, a hibajavítás mértéke, az értékelés gyakorisága. Ezeket a tényezőket szem előtt tartva, először egy kontinuumon ábrázolja a különböző

módszereket, majd grafikonok segítségével több módszert (de nem mindet egyszerre) vet egybe, hogy láttassa az egyes módszerek közötti különbségeket. A nyelvpedagógiai tudatosságról szóló részben a szerző kihangsúlyozza, hogy a tanári szabadságfok feltétele és meghatározója a szaktudás mélysége és egyben annak a képessége, hogy rendszeresen legyen képes a nyelvet oktató a módszerfüggő és a módszerektől független elemek arányát fenntartani, figyelembe véve a diákok egyéni képességeit, hiszen egyetlen univerzális módszer sem létezik.

A hetedik fejezetben Bárdos Jenő ismerteti a nyelvtanítás-történet diszciplína helyét a nyelvtanárképzésben. E stúdiumot oktatni vállalók számára segítséget nyújt javasolt tematikájával.

A könyv elengedhetetlenül fontos az oktatók számára, hiszen benne megtalálható minden (a történetiség, a hitelesség, szemléltetés, támpont a megfelelő pedagógiai gondolkodáshoz), amire szükségük van ahhoz, hogy sokoldalúan tájékoztassák a hallgatókat a módszerek sokaságának történetéről. A hallgatóknak elengedhetetlenül fontos, hogy teljes, egész képet alkossanak arról, milyen út vezetett el a mai kor tanítási módszereihez, hogy későbbi pályájukon sikeresen választhassanak a diákjaiknak legmegfelelőbb metódusok közül. Könnyed, olvasmányos stílusa, kultúrtörténeti érdekességei miatt a könyv méltán lehet érdekes olvasnivaló a laikus, de érdeklődő olvasóközönség számára is.

Irodalom

- Bárdos Jenő (2000) Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bárdos Jenő (2002) Idegen nyelvi mérés és értékelés. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurtán Zsuzsa (2001) Idegen nyelvi tantervek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Poór Zoltán (2001) Nyelvpedagógiai technológia. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

NAVRACSICS JUDIT

G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről

(Budapest: Scholastica Bt. 2005. 210 p.)

Míg hazánkban a tolmácsolás folyamata és annak oktatása iránti tudományos érdeklődés még gyerekcipőben jár, Európában az ehhez kapcsolódó kutatások és azok közzététele már az 1960-as évek végén megkezdődött. Gile szerint a tolmácsolás kutatása négy fő időszakra osztható. Az első szakasz főként tudományos magyarázat nélküli személyes tapasztalatokon alapult, jóllehet az alapvető kérdéseket már ebben az időszakban megválaszolták. A második szakaszban számos hipotézisalkotásról számolhatunk be a tolmácsolási folyamatot illetően, mindamelllett ezek tudományos érvényessége és megbízhatósága gyakran vitatható. A harmadik szakaszban több modellt is kidolgoztak, de még mindig kevés empirikus bizonyíték áll rendelkezésre a hipotézisek alátámasztására. Az 1980-as évek végén már növekedett az empirikus tanulmányok száma, ezzel párhuzamosan

a tolmácsolással foglalkozók és más tárdiszciplínák kutatói közötti együttműködés is kezdett kialakulni. Ez a közeledés elősegítette a különböző folyamatok tudományos érvényű leírását, modellálását.

G. Láng Zsuzsa Ph.D. 2005-ben megjelent *Tolmácsolás felsőfokon* című könyve a 2002-ben ugyanezen a címen kiadott művének változatlan utánnyomása. Ez az első olyan Magyarországon megjelent könyv, amely kísérletet tesz arra, hogy az eddigi kutatási eredmények áttekintése mellett, átfogó, szintézis igényű képet adjon a két tolmácsolási forma (konszekutív és szinkron) kialakulásának előzményeiről, folyamatáról, elméleti háttéréről, oktatásáról, és ezzel hasznos támpontként szolgáljon a magyarországi tolmácsoláshoz. A közel 150 művet felsorakoztató bibliográfia tartalmazza az összes olyan művet, amelyek hatással voltak a hazai és külföldi tolmácsolás alakulására. A könyv végén található glosszárium értelmezési segítséget nyújt a témában még avatatlan olvasók számára.

A könyv kilenc fejezetén keresztül eljutunk a tolmácsolás kezdetétől egészen a napjainkban folyó tolmácsolás leírásáig. A mű közérthető nyelvezetéből és rendkívül logikusan felépített szerkezetéből fakadóan nemcsak a szakma iránt érdeklődőket ismerteti meg a tolmácsolás folyamatával és annak oktatásával, hanem a laikus érdeklődők számára is lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjen a tolmács szakma még napjainkban is misztikus világába. Az egyes fejezetek lényegi

elemeit vastagon szedett betűkkel kiemelve a szerző további segítséget nyújt a legfontosabb részek elmélyítéséhez és rögzítéséhez.

Az első fejezet a tolmácsolás kezdeti kísérleteiről számol be röviden, majd a második fejezet átfogóan ismerteti a tolmácsolás területén elért legfőbb kutatási eredményeket, a kialakult modelleket azok jelentőségével és tévedéseivel együtt. Ezek a modellek más tárdiszciplínák, mint pl. a pszichológia, pszicho- és neurolingvisztika kutatási eredményeinek felhasználása nélkül hiányosak lennének, ezért ezek közül néhány felvillantását a szerző is elengedhetetlennek tartotta.

A könyv harmadik fejezete szól a tolmácsolási formákról (konszekutív és szinkron), a tolmácsolási fajtákról (általános összekötő tolmácsolás, szaktolmácsolás, konferenciatolmácsolás), valamint a különböző tolmácsoló kurzusok célkitűzéseiről, programjainak megtervezéséről. Részletesen leírja a tolmácsjelöltekkel szemben támasztott elvárásokat, melyek között a tökéletes anyanyelvtudás és a magas szintű idegen nyelvi kommunikációs készség mellett a széles körű általános műveltség, valamint az aktuális eseményekben való tájékozottság is szerepel.

A tolmácsok – akár általános összekötő tolmácsról, akár konferenciatolmácsról legyen szó – rendkívül feszes tempóban, állandó nyomás alatt dolgoznak, ezért a nyelvtudás, a kommunikációs készség, és egyéb készségek magas szintű megléte mellett rendelkezniük kell olyan személyiségjegyekkel is, mint pél-

dául stressztűrő képesség, állóképesség, a figyelemmegosztás képessége vagy tanulékonyág. A negyedik fejezetben olvashatunk arról, hogy milyen előfeltételek szükségesek ahhoz, hogy egy jelölt tolmáccsá váljon. Az alkalmasság kritériumait jól mutatja a felvételi vizsga részeinek leírása, valamint a vizsga értékelési szempontjainak ismertetése.

A tolmácsképzés főbb módszertani irányelveivel foglalkozik az ötödik fejezet, hangsúlyozva az értelemközpontúság fontosságát a transzkódolással, vagyis a forrásnyelv szó szinten történő átváltásával szemben. A tolmácsolási készségek, valamint a különböző stratégiák készség szintű elsajátítása és kifejlesztése nagymértékben segíti a tolmácsolás bonyolult folyamatát, azonban – ahogy erre a szerző is kitér – a különböző mechanizmusok automatizálódásának mértéke egyelőre nem bizonyított. Mindamellett kimondható, hogy a tolmácsolási stratégiák alkalmazása nélkül az ember szövegfeldolgozó és memória kapacitása korlátot szabna a tolmácsolás sikerességének.

A hatodik fejezet a tolmácsképzés előkészítő szakaszáról számol be. Egy felmérés megdöbbentő eredménye szemlélteti az értelemközpontú hallgatás és az átlagos, mindennapi hallgatás hatékonyságának különbségét, ezzel megvilágítva a hallás utáni megértés elsajátításának, valamint a koncentráció folyamatos fenntartásának fontosságát. A tolmácsolás folyamatát a nem megfelelő stresszkezelés is befolyásolja, amelynek megtanulása még az előké-

szítő szakaszban kell, hogy szerephez jusson. A felsorolt beszédépítési és prezentációs gyakorlatok segítik a magabiztosság megőrzését és a stressz leküzdését.

A memória szerepe a tolmácsolásban kiugró fontosságú. A hetedik fejezet foglalkozik a különböző memóriatárakkal (szenzorikus, rövid távú, hosszú távú tárokkal), modellekkel, feldolgozási folyamatokkal és a memóriát kisegítő jegyzeteléssel. Baddeley munkamemória modelljét szem előtt tartva, abban az esetben, ha a szavak szimbólumok formájában kerülnek rögzítésre a konszekutív tolmácsolás folyamatában, a szóbeli és írásbeli anyag egymásra hatásának mértéke csökkenthető, mivel ezek a szimbólumok nem idéznek elő belső artikulációt. A fejezet részletesen leírja a jegyzetelés funkcióit, annak nyelvi megválasztását, valamint számos szimbólum és rövidítési szabály ad támpontot a tolmács egyéni jegyzetelési módszerének kialakításához. Praktikus tanácsokkal is szolgál a szerző a jegyzet áttekinthetőségét illetően, továbbá egy gyakorlati példával szemlélteti a jegyzet megfelelő elrendezésének fontosságát.

A nyolcadik fejezet foglalkozik a konszekutív tolmácsolás oktatásával. Ebben a szakaszban a tolmácsolás már életszerű szituációkban történik, így fontos szerepet kap a beszélő szándéka, valamint a kontextus. Ebben a fejezetben a szerző a tolmácsolandó beszédek helyes megválasztásáról, a gyakorlatok graduálásáról, a készségek és stratégiák elsajátításáról, az idő szerepéről, valamint a

tolmács teljesítményének értékeléséről ír. Mind a korszak, mind pedig a szinkrontolmácsolás oktatásáról szóló fejezet végén találhatunk egy angol nyelvű értékelőlapot, amely megmutatja a tolmácsolási feladatok értékelési szempontjait.

A korszak tolmácsolás oktatásával foglalkozó fejezet után olvashatunk a szinkrontolmácsolás ismérveiről, nehézségeiről, a különböző stratégiákról. Az anticipáció, kiválasztás, szalámi-technika, önellenőrzés, approximáció, transzkódolás, prevenció egytől egyik rendkívül fontos stratégiák, amelyek segítenek a tolmácsnak áthidalni az olyan esetleges nehézségeket, mint a háttérzaj, komplex szerkezetek, ellentmondás vagy egy ismeretlen kifejezés. Ez a fejezet kitér a „B” nyelvre – tehát nem az anyanyelvre – történő tolmácsolás nyelvi nehézségeire is. A tolmács nem megfelelő szintű idegen nyelvi kifejezőképessége akadályozhatja a forrásnyelvi szöveg feldolgozását, mivel az ezzel egy időben történő célnyelvi szöveg felépítése nagy koncentrációval jár. A közvetítő nyelven keresztül történő tolmácsolás (relétolmácsolás) esetében a legnagyobb veszély a többszörös tolmácsolás következményeként fellépő esetleges információtorzulás, amelynek okairól a kilencedik, befejező fejezetben olvashatunk.

Jóllehet, a tolmácsolást kutatóknak még jelenleg is sok megválaszolatlan kérdést kell tisztázniuk, a szerző az első kulcsfontosságú lépést teszi meg azzal, hogy a tolmácsoláshoz szükséges alapvető irányelveket rendszerezi, és ezzel megteremt

magyarországi tolmács-oktatás alapjait.

TÓTH ANDREA

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

(Budapest: Osiris. 2005. 350 p.)

Egy-két évtizeddel ez előtt a magyar egyetemi, főiskolai oktatásban a pszicholingvisztika oktatása, kurzus-szerű szervezése inkább kivételnek számított. Napjainkban a helyzet alaposan megváltozott. Mind az anyanyelvi, mind az idegen nyelvi filológia, tanítóképzés, óvónképzés nélkülözhetetlen ismeretanyagává vált; magára adó oktatási intézmény hirdeti pszicholingvisztikai kurzust. A még jobbak tovább mennek: gyermeknyelv, mentális lexikon, az írás-olvasás pszicholingvisztikai alapjai címen is tartanak előadásokat, szemináriumokat. Bár akár a pszicholingvisztika „egésze”, akár bizonyos területei (gyermeknyelv, mondatértékelés, produkálási folyamatok, kétnyelvűség) rövidebb-hosszabb tanulmányok, monográfiák formájában Magyarországon, magyar „anyag” vonatkozásában is művelt terület volt (csak az utóbbi évtizedekben és csak a határokon belül: Gósy, Lengyel, Pléh, Réger és mások). Mégis érvényesülhetett az az eljárás, hogy angol nyelvterületen szerzett empirikus tényeket „fordítottak” le magyarra, ennek megfelelően nem egyszer egy-egy pszicholingvisztikai kérdés bemutatása úgy kezdődött, hogy „képzeld el...” és utána következett az el nem

végzett magyarosított kísérlet. Két nem kívánatos helyzetet számol fel tehát a munka: egyfelől a pszicholingvisztika teljes horizontját megrajzolja, másfelől imponálóan szerteágazó magyar empirikus anyagot mutat be. A bemutatáson túl természetesen a következtetések levonásával, az elméletalkotással sem marad adós, de jelentős az a törekvés is, hogy az általános modellekkel szembesítse a magyar empirikus adatokat és fordítva.

A recenzálandó könyv nyolc szerkezeti egységben mutatja be a pszicholingvisztika ismeretanyagát. A szerző azt a megoldást választotta, hogy mind a hivatkozásokat, mind a fontosabb szakirodalmi tételeket az adott fejezet végén adja meg. A könyv olvashatóságát (tanulhatóságát) szolgálja az egy-egy fejezet végét lezáró összefoglalás. Ezek a megoldások segítik a kitűzött célt: egy modern ismereteket közvetítő egyetemi tankönyv megírását.

A pszicholingvisztika kialakulása (1.) fejezetben valamennyi fontos forrás szóba kerül mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, gondos a filológiai adatolás. Üdvözlendő, hogy a nem mindig emlegetett német (Herbart, H. Paul, W. Wundt) előzményekre is kitér, viszont az orosz pszichológia (Vigotszkij) több helyet kaphatott volna. A magyar előzmények tekintetében komoly újdonság Kempelen Farkas és Lux Gyula munkásságának „felfedezése” a pszicholingvisztika számára.

A 2. fejezet a beszéd folyamatok legfőbb anatómiai, fiziológiai szervét, az agyat tekinti át a beszéd- és

nyelvi képesség lokalizálása, funkcionálása szempontjából. Az áttekintés számot ad a legfontosabb filogenetikus és ontogenetikus mozzanatokról, az agyban lejátszódó nyelvi folyamatok vizsgálati módszereiről, a kéz- és félteke-dominanciáról, a nyelv és az értelmi intelligencia kapcsolatáról. Végül az emlékezés, emlékezet legfontosabb kérdéseit tárgyalja. E fejezetben kiemelendő, hogy a szerző jó (szakmai, pedagógiai) érzékkel csoportosít és arányosít, hiszen egy dinamikusan fejlődő területről van szó, ahol nagyon is helyén való a megfontolt kritikai válogatás.

A beszédproduktóval foglalkozó (3.) fejezetben egyfelől (főleg Clark és Levelt modelljeire építve) érthető és igazolt képet kap az olvasó a szöveg- és mondatproduktóról. Ezzel egyenrangúan fontos, hogy a szerző magyar nyelvi anyagra (általa gyűjtött megakadásjelenség-korpusz, a spontán magyar beszédben előforduló hibák: elszólás, szóvakság stb.) alkalmazza az általános tételeket. Gósy Mária tudatos törekvése, hogy a nemzetközi szakirodalom megállapításait magyar empirikus anyaggal szembesítse, hiszen tudott, hogy a pszicholingvisztika elméleti modelljei elsősorban angol nyelvi empirikus anyagon alapulnak.

A könyv leghosszabb fejezete (4.) a beszédészlelés és -értés folyamatait tárgyalja. Mindenek előtt a (recenziókban ritkán szóvá tett) tudományos fegyelmezettséget kell kiemelni, hiszen a tárgyalt folyamatok nemzetközileg is méltánylandó magyar empirikus kutatásai Gósy Mária nevé-

hez kötődnek: nem könnyű tehát e gazdag és szerteágazó anyag felsőoktatási célú tömörítése, szelektálása.

Bemutatja a beszédértés különböző modelljeit: a motoros teóriától a kognitív modellekig. Részletezi a beszédhallás fiziológiáját szegmentális, szupraszegmentális szinten. Külön alfejezetek tárgyalják a szó-, mondat- és szöveg szintű értési folyamatokat. Megismerkedhetünk a szerző által kidolgozott (GMP), a beszédretardációt, zavarokat diagnosztizáló tesztekkel; ezzel ízelítőt kapunk az alkalmazott pszicholingvisztikából.

Az 5. fejezet a mentális lexikonnal, az egyéni szókincs „agyi” tárolásával foglalkozik. A többi nyelvi szinttel egybevetve, a szókincs rendelkezik a legtöbb elemmel, ez a legnyitottabb nyelvi szint, ennek köszönhető, hogy szinte valamennyi pszicholingvisztikai kézikönyv külön fejezetet szentel neki. Bemutatja a szerző a mentális lexikon nagyságát vizsgáló eljárásokat, a mentális lexikon felépítésére, működésére szervezett kísérleteket, illetve az ezek nyomán kialakított modelleket, elméleteket. Külön alfejezetet szentel az asszociációs vizsgálatoknak, bevonva a magyar adatokat is; a lexikális hozzáférés alfejezet részletezi a szó szintű értési és produkciós folyamatokat.

Az anyanyelv elsajátítása (6.) fejezet a nyelv birtokba vételének tágabb értelmezése mellett áll ki: nem csak az első két-három év nyelvi ontogenezisével foglalkozik, hanem a több-kevesebb részletességgel a ser-

dülőkorig tekinti át a nyelvi fejlődést. Nagyobb teret kapnak – ez megfelel a hagyományoknak – az első életévek nyelvi eseményei, fejleményei különösen a hangtani, lexikai vonatkozások. Jól érzékelteti a szerző, hogy az anyanyelv elsajátításának integrált elméleti modellje még várat magára, több – egymással ma még nem harmonizáló – elmélet vívja harcát az empirikus tények magyarázatáért.

E fejezet jelentősége – túl az egyetemi, főiskolai tananyagban – az, hogy mind az óvodai, mind a kiskisiskoláskori anyanyelvi nevelés megbízható alkalmazott pszicholingvisztikai ismeretekre támaszkodhat. Jól ötvöződnek az alap és alkalmazott kutatások, a többféle lehetőség közül a kiskamaszok körében végzett asszociációs vizsgálatra hívjuk fel a figyelmet. Ezeket az eredményeket, pl. a tankönyvszerzők aligha kerülhetik meg.

A 7. fejezet a beszédprodukció és beszédfeldolgozás zavarai címet viseli. Értően választja szét a nyelvi és a beszédzavarokat. Az alfejezet érdeklődésének homlokterében inkább a gyermekkori esetek, események állnak (pl. megkésett beszédfejlődés, gyermekkori nagyothallás, hangképzési zavarok stb. fonetikai, lexikai, mondattani és szövegtani szinten), az olvasó hasznos ismeretekre tesz szert a (felnőttkori) afáziafajtákról is.

Az előző fejezetek jobbjára a nyelvi képességek hangzó (orális) manifestációját vették görcsö alá – mint láttuk – változatos szempontokat érvényesítve. A záró fejezet az írott nyelv elsajátításának egyik jelentős

aspektusát: az olvasást vizsgálja. Nem csak általában, hanem napjaink anyanyelvi nevelése szempontjából is fontos kérdéstről van szó: ismert az írott szövegértés gyenge színvonala magyar iskolások (és feltehetőleg felnőttek) körében (is). Ismerteti a különböző olvasáselméleti modelleket, ezek közül a metanyelvi ismereteket feltételezőeket fejti ki bővebben. Részletes képet kapunk a magyar olvasástanítás történetéről; bemutatja napjaink különböző olvasás típusait. A többfélelemből következik, hogy az olvasás, illetve tanításának módja sem követhet egyetlen módszert: egy – minden részletében még nem világos – közös szakasz után tanítani/tanulni kell a különböző olvasástípusok birtokba vételének konkrét módjait. Ma több (de még nem teljes) ismereteink vannak az olvasási nehézségekről, ezekről részletesen szól a szerző.

A könyvet bőséges tárgymutató zárja, amely hathatósan segíti az olvasót a szakma modern állapotáról való tájékozódásában.

Végül ki kell emelni, hogy a könyv a legjobb értelemben véve didaktikus, ami nem csak – a már említett – tanulhatóságra vonatkozik, hanem arra is, hogy a pszicholingvisztikával ismerkedni kívánó olvasó a megbízható szakmai ismeretek mellett további kutatásra ösztönöző gondolatokat is kap.

LENGYEL ZSOLT

Porkoláb Judit és Boda I. Károly: Alakzatok hipertextuális szövegekben

(Budapest: Nemzeti TK. 2005. 34 p.)

Porkoláb Judit és Boda I. Károly tanulmányának megszületése – miként ezt maguk is kifejtik –, abból az igényből fakadt, hogy a hipertext, a multimédia és a neoretorika eszköztárát együtt alkalmazva gondolkodjanak el újra az evangéliumok szövegén, külön kiemelve János evangéliumának első bevezető részét. Úgy vélik érdemes visszatérni a kultúrák írott forrásaihoz, hiszen miközben az ember újra és újra értelmez egy verset vagy szöveget, ismét új gondolatokat fedezhet fel benne, feltárul előtte a szavak jelentésének gazdagsága, valamint a nyelv sorétűsége.

A szerzők tanulmányukban arra a kérdésre keresik a választ, hogy „vajon tudunk-e újat mondani az ősi szövegekről a mai értelmezési módzerekkel a 21. század emberének? Változó világunkban képviselhetnek-e továbbra is olyan örökséget, amely minden kor emberének, még a modernnek is tud üzenetet közvetíteni?” (3. o.).

Porkoláb Judit és Boda I. Károly azokra az olvasókra is gondoltak, akik nem rendelkeznek kellő háttérismerettel a Bibliáról, az Újszövetségről. Nekik nyújt nagy segítséget a második fejezet, melyben a szerzők Szent János alakját idézik fel. Megtudhatjuk, hogy János evangélista szimbóluma a sas, mely egyetemes jelkép és egyszerre jelképezi a bátorságot, a győzelmet, a hatalmat, a

magasságot. Ugyanakkor a kereszténységben Isten mindenhatóságának, a hitnek és egyben Krisztus mennybemenetelének szimbóluma is. Jánosról viszonylag kiterjedt ismereteink vannak, tudjuk, hogy a nép nagyon tisztelte őt és Jézus tanítványai között is kitüntetett szerepet töltött be. Talán Jézus és János bensőséges kapcsolatából adódik, hogy János evangéliuma jellegében több eltérést is mutat Máté, Márk és Lukács evangéliumától.

A harmadik fejezet ezen evangéliumok részleteivel foglalkozik. Elsőként Máté evangéliumát veszik górcső alá. Ezt más néven „zsidó evangéliumnak” is szokás nevezni, hiszen az Ószövetségből indul ki, onnan származtatja Jézust, és igazolja, hogy Jézus az a Messiás, akire a zsidó nép régóta vár.

Márk evangéliuma a legkorábbi írott evangélium, rövid és tömör, csak a történésekre szorítkozik. Inkább csak Jézus életútját ismerteti, ugyanakkor beszédeit nem közli.

Lukács evangéliuma Jézus életéről mindent fel kíván jegyezni, beszédeit pedig egy nagyobb egységbe illeszti be. Választékos, igényes stílusa a késő klasszikus történetírókra emlékeztet.

A tanulmány negyedik fejezetében kerül sor János evangéliumának első 9 versének elemzésére alapvetően konstruktív és a hipertext-technológia felhasználásával. A szerzők megkísérik a szövegek megértéséhez vezető legfontosabb tudáselemeket összegyűjteni és egy „jéghegy”-szerű, hierarchikus hipertext-struktúrába rendezni. A jéghegy csú-

csán a vizsgált szöveg áll, a jéghegy különböző rétegeit pedig különböző tudásfajták alkotják: a Bibliából vett részletek, a Biblia szövegmagyarázatai, hermeneutikai tanulmányok, bibliai lexikonok, irodalmi művek, értelmező szótárak stb. kiválasztott részletei, anyagai. A szerzők ebből a megközelítésből vizsgálják a szövegekben levő retorikai elemek kognitív funkcióját is, azaz hatásukat a jéghegystruktúra révén reprezentált tudás belső kapcsolatrendszerére.

Ugyanebben a fejezetben mutatják be a szerzők a hipertext elvét, melynek segítségével közérthetővé teszik vizsgálatuk közelítésmódját a témában nem, vagy kevésbé jártas olvasók számára is. Először a szövegeket egységekre bontják, majd a szövegrészletek között kapcsolatokat, hivatkozásokat alakítanak ki, amelyeket egy megfelelő szoftver segítségével tetszőleges sorrendben bejárhatnak. Azaz a szövegrészleteket tetszőleges sorrendben olvashatjuk a köztük kialakított kapcsolatok mentén.

A szerzők megpróbálnak magyarázatot keresni és találni a szövegek lehetséges világának létrejöttére, a mondatok összefüggéseire, jelentésrétegeire a stilisztika és a retorika eszközeivel.

Máté, Márk és Lukács evangéliuma sok hasonlóságot mutat, mind-egyik bevezető sorainak középpontjában egy-egy történés áll. Máté Jézus nemzetségtábláját, majd Jézus születését mondja el, Márk Keresztelő János megjövendölését, működését és Jézus megkeresztelését. Lukács pedig Zakariás és Erzsébet törté-

netét, illetve Keresztelő János fogantatását beszéli el. Ezzel szemben János evangéliumának nézőpontja teljesen különbözik a fent említettektől. Ugyanis János nem történést mond el, hanem már evangéliumának előszavában alapvető teológiai fogalmakat és témákat vezet be, mint például Isten és Jézus Krisztus, Jézus Krisztus és az Ige, valamint az Ige és a világ (az emberek) kapcsolatát.

A szerzők a tanulmányuk mellékleteként János evangéliumának első 9 versét magyar, angol, francia, német és orosz nyelven is közreadják, hogy a retorikai eszközök szerepé-

nek hangsúlyát ezzel is szemléltessék.

Porkoláb Judit és Boda I. Károly tanulmányának egyik legnagyobb erénye, hogy nem csak a témában jártas olvasó számára bír nagy jelentőséggel, hanem a laikusok, a nyelvészet iránt érdeklődők számára is egyaránt közérthető, izgalmas és egyben elgondolkodtató. Ezért is ajánlanám bátran mindenkinek az *Alakzatok hipertextuális szövegekben* című tanulmányt.

HANDÓ MELINDA

„A magyar fordítók és tolmácsok napja”

Budapest, 2005. március 31.- április 1.

„A magyar fordítók és tolmácsok napja” rendezvény keretében 2005. március 31-én hetedik alkalommal tartották meg Budapesten, az ELTE BTK Múzeum körüli épületének dékáni tanácsstermében a „Fordítástudomány 2005” című tudományos konferenciát, és a konferenciához hagyományosan csatlakozó öregdiák találkozót. A rendezvény második napján, 2005. április 1-én, az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI Rt.), az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja (ELTE FTK), a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (BKIK) közös szakmai konferenciájának adott otthont a MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaháza.

A tudományos tanácskozás előadásait három fő rendező elv kapcsolta össze. Először a Fordítástudományi PhD Program hallgatói mutatkoztak be rövid beszámolóikkal, majd az őket követő előadások az Európai Unión belül vizsgálták a fordítást és a tolmácsolást, s végül átfogó képet kaphattunk a nyelvi közvetítői szakma jelenéről az Európai Unióban. Mindkét napot feszített szakmai munkarend jellemezte, s a személyesebb gondolatcserére a kávészünetekben, illetve a napot záró állófogadások alkalmával nyílt lehetőség.

Kovács Péterné, Dudás Andrea a korpusznyelvészeti eszközök felhasználását vizsgálta a turisztikai szövegek elemzésénél. Dudás a számítástechnikai eszközök alkalmazásának jelentőségét a fordítási döntéseket befolyásoló kontrasztív műfajkutatásban látja, mivel a nagyméretű adatbázisok feldolgozásának eredményeként megbízható műfaji leírásokat kaphatunk. A korpusznyelvészeti módszer nehézségeként jelölte meg a vizsgálati anyag és a kritériumok helyes kiválasztását, illetve a reprezentatív minta összeállítását.

Vándor Judit az újrafordítás és az adaptáció létrejöttének okait, célját illetve jellemzőit hasonlította össze. Az előadás kérdésfelvetéseinek alátámasztására nyitott kérdéses kérdőívet készítettett viszonylag kis mintán. Emily Brontë *Üvöltő szelek* című regényének Sötér István 1957-es, és Borbás Mária 1993-as fordításainak fogadtatását vizsgálta. A felmérés szerint a megkérdezettek a későbbinek tartott fordítást érezték magukhoz közelebb állónak, bár paradox módon a ténylegesen korábban keletkezett műfordítást tartották újabbnak.

Szabó Helga fordítás és ideológia kapcsolatának eddig mostohán kezelt témakörét a felmerülő kérdések ismertetésével vezette be, majd a hazai szerény szakirodalom bemutatásával folytatta előadását. Az ismert szépirodalmi művekből vett számtalan példa is hozzájárult ahhoz, hogy a hallgatóságban tudatosítsa a kérdés-

kör behatóbb tanulmányozásának szükségességét.

Horváth Péter Iván a személynevek fordításának kérdését igen komoly hibaforrásként jellemezte. A hétköznapi életből vett példái bizonyítják, már annak eldöntése sem egyértelmű, hogy a fordító az adott esetben a behelyettesítést, a módosítást, vagy éppen a fordítást választja-e. A problematikát tovább fokozza a mellékjelek hiánya, a toldalékolás szükségessége, a nemek megállapításának, illetve a családi- és az utónév azonosításának nehézsége.

Paksy Eszter a szerzői jelenlétet, az író kommunikációs szándékát kifejező elemeket hasonlította össze eredeti francia és a fordításuként keletkezett magyar publicisztikai szövegekben. Pragmatikai szövegkutatása kimutatta, hogy a fordított szövegben megjelenő metadiszkurzív elemeket egyes esetekben az olvasónak kell helyesen értelmeznie (mintha a fordításban szerepelne például az „X. újság szerint” kifejezés), máshol viszont a fordító elvégzi az olvasó helyett ezt az értelmezési feladatot, de ilyenkor a szöveg veszíthet az eredeti polifonitásából.

Somos Edit és **Jantsits Ágnes** előadásai a tolmácsolással foglalkoztak. Somos a retorika felől közelítve vizsgálta a szövegek beágyazottságát az adott nyelvi kultúrába, s az ebből következő tolmácsolási feladatokat. Jantsits a modern technikai eszközök segítségével megvalósuló médiatolmácsolás fajtáit ismertette, illetve azokat a nehézségeket, amelyek abból adódnak, hogy az előadók, a

hallgatóság és a tolmácsok különböző helyszíneken tartózkodnak.

Lengyel István a terminusok szerepét vizsgálta a fordítási folyamatban. Megállapítása szerint a fordításnál nemcsak arra kell törekedni, hogy a terminusokat egységesítsük és definiáljuk, hanem a fordító feladata annak felismerése is, hogy mely kifejezéseket kell, és melyeket nem kell terminusnak tekinteni a szöveg legkonzisztensebb fordítása érdekében.

A Fordítástudományi PhD Program hallgatóinak előadásai után az Európai Unióban felmerülő tolmácsolási és fordítási kihívások kerültek a beszámolók középpontjába. **Prószéky Gábor**, a MorphoLogic igazgatója, a fordítót segítő legújabb számítógépes eszközöket vázolta fel. A fogalmazástámogatás mellett mára már nyelvtechnológiai alkalmazások támogatják a fordítást, a megértést és a keresést is (szótárprogram, fordítómemória, digitális terminológus, a gépi tanulást segítő szövegkorpusz). A gépi fordítóprogramoknak kétségtelen előnye, hogy formamegőrzők, és mára már a szöveggörnyezet figyelembevételével képesek mondat szintű fordításokat készíteni.

Somssich Réka, az Igazságügyi Minisztérium Európai Ügyek Főosztályának főosztályvezető helyettese, az európai uniós joganyagok fordításának folyamatát, a fordítási, illetve az ügymeneti nehézségeket ismertette. **Volford Katalin**, az Európai Parlament tolmácsa, a parlamenti tolmácmunkával járó kihívásokat és szépségeket vázolta vetített képekkel illusztrált előadásában. A csatlako-

zás utáni többnyelvű kommunikáció mindennapos gyakorlatát mutatta be **Kertész-Farkas Csaba** is, az Európai Központi Bank magyar fordítója, akinek beszámolójából megismerhettük a bankon belüli, lényegében angol munkanyelvű és a bank külvilág felé irányuló, nemzeti nyelveken folytatott kommunikációjának főbb vezérlő elveit.

A konferencia második napját **Szappanos Géza**, az OFFI Rt. vezérigazgatója nyitotta meg, aki felszólalásában üdvözölte a kamara felállításáról szóló, már régóta szorgalmazott törvény megszületését. Szappanos az ez év június 30-án megalakítandó kamara működésétől várja, hogy a fordító és tolmács szakma hazánkban ismét visszanyerje hitelességét az engedélyek képesítéshez kötött kiadásának köszönhetően.

A tudományos tanácskozás másodnapján az ELTE FTK oktatói tekintették át a nyelvi közvetítő szakma jelenét. **Klaudy Kinga** a fordítás szövegszintű problémáit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a fordító legfontosabb szövegszintű művelete a **választás**. Ez a választás lehet lexikai (nem terminus értékű lexika vagy a reáliák fordítása), grammatikai, vagy éppen a mondat-szerkesztést érintő választás, mint a

szintemelés, a regresszív és progresszív téma-réma viszony, és az explicit és implicit utalások.

Kurián Ágnes a fordításoktatásban helyezte el a terminológia szerepét, mivel a fordítónak meg kell tanulnia az adott szövegre jellemző eseti terminológia kialakítását, illetve kezelését. **Szabari Krisztina** szintén az oktatás felől közelített. Előadásában a fordítás és a tolmácsolás közötti különbségeket vette számba, s ezt történeti kitekintővel színesítette. Végezetül **G. Láng Zsuzsa** ismertette a blattolást, a fordítási és tolmácsolási jegyeket egyesítő nyelvi közvetítői feladatot, illetve ennek jellegzetességeit és buktatóit.

Az egy-egy témába való mélyebb tudományos elmélyülés mellett e második nap feledhetetlen esztétikai élménnyel is szolgált. A tanácskozás helyszínét adó MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaházának legfelső emeletéről kitekintve a hallgatóság páratlan panorámában gyönyörködhetett. Nem győztünk betelni a tavaszi napfényben elénk táruló budai vár, s az alattunk tovaömpölygő Duna látványával.

PÉCS OLÍVIA

Levélcím

Veszprémi Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8200 Veszprém, Egyetem u. 10.

✂.....

MEGRENDELŐLAP

az

MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága
Alkalmazott Nyelvtudomány c. folyóiratához

**A folyóirat évente kétszer jelenik meg, éves előfizetési díja: 1400,- Ft +
postaköltség**

Fizetés módja:

- átutalással: (Papp Ferenc Alapítvány számlaszáma:)
11600006-00000000-04643979

NÉV: _____

CÍM: _____

PÉLDÁNYSZÁM: _____

A számlát a következő névre és címre kérem:

_____
_____
_____
_____

✂.....

1. sz. körlevél

Az MTA Nyelvtudományi Bizottságának Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága, a Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, a VE Interdiszciplináris Doktori Iskola Pszicholingvisztikai és Interkulturális Alprogramja, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Pszicholingvisztikai Alprogramja és a VEAB együttesen rendezi meg 2006. május 21-25. között a IX. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemet, amelyre – akárcsak a korábbiakban – egyaránt várja a hazai és nemzetközi szakembereket, olyan előadókat, akik PhD értekezésüket már megvédték vagy védés előtt állnak. A soron következő Nyári Egyetem fő témája a magyar nyelv különböző (pl. anya-, idegen, származási, környezet-, családi, ismeretszerzési, munkavállalási stb. nyelv) létezési formái. Előadással lehet jelentkezni az alábbi témakörökben:

Témakörök:

- **elméleti nyelvészet;**
- **alkalmazott nyelvészet;**
- **pszicholingvisztika;**
- **szociolingvisztika;**
- **anyanyelvi és idegennyelvi pedagógia;**
- **fordítás.**

Az előadások – a hagyományoknak megfelelően – 20-40 percesek.

Terveink szerint az alábbi helyekről, egyetemekről hívunk meg előadókat:

Beregszász, Burgenland, Eszék, Kolozsvár, Mura-vidék, München, Nyitra, Ungvár, Újvidék. A későbbiekben közöljük, hogy felkérésünket kik tudták elvállalni.

A Nyári Egyetem válogatott anyagát az *Alkalmazott Nyelvtudomány* című folyóiratban, illetve cd-n fogjuk publikálni.

Részvételi díj: 4000 Ft, amely tartalmazza a konferencia-csomag és a konferencia kiadvány árát.

Jelentkezési határidő: **2006. február 28.** (A szállásigények pontos véglegesítése érdekében kérjük betartani!). Szállás és étkezés a helyszínen: **Hotel Nereus** (Balatonalmádi, Lóczy tér 3.)

A körlevél sokszorosítható. Jelentkezni lehet postai úton vagy emailen.

Szeretettel várjuk visszatérő, valamint új résztvevőinket!

Veszprém – Budapest, 2005. december 17.

A szervezők:

Dr. Gósy Mária sk., Dr. Lengyel Zsolt sk., Dr. Navracsics Judit sk.

JELENTKEZÉSI LAP
(beküldési határidő: **2006. február 28.**)

NÉV:

.....

INTÉZMÉNY:

.....

ÉRTESÍTÉSI CÍM:

.....

ELŐADÁST TARTOK: 20 perc   30 perc   40 perc
(kérjük, karikázza be a megfelelőt!)

CÍM:

.....

ELŐADÁST NEM TARTOK

ESZKÖZIGÉNY:

.....

Az előadások 200-250 szavas összefoglalóját a jelentkezéssel együtt kérjük elküldeni, lehetőleg emailen.

Cím:

Veszprémi Egyetem,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Veszprém, Egyetem u. 10. 8200
Tel/fax: 88 624-003

e-mail: lengyelz@almos.vein.hu,   navju@yahoo.co.uk

KÖLTSÉGEK

A jelentkezési és költségeket tartalmazó lap visszaküldési határideje:
2006. február 28.

Név: _____

Munkahely: _____

Telefon: _____ E-mail: _____

A konferencia költségének befizetését **banki átutalással** kérjük a következő számlaszámra **2006. február 28-ig**:

11600006-00000000-04643979

Bankfiók címe: Erste Bank Veszprém Egyetemi Fiók, 8200 Veszprém, Egyetem u.. 19.

Számlatulajdonos neve: "Papp Ferenc Alapítvány"

	máj. 21.	máj. 22.	máj. 23.	máj. 24.	máj. 25.
Szállás egyágyas szobában (7.300,- Ft/fő/éjszaka reggelivel idegenforgalmi adóval)		☐	☐	☐	
Szállás kétágyas szobában (4.800,- Ft/fő/éjszaka reggelivel idegenforgalmi adóval)	☐	☐	☐	☐	
Ebéd 1.350,- Ft/fő/nap		☐	☐	☐	☐
Vacsora 1200,- Ft/fő/nap		☐	☐		
Fogadás (május 21.)	2500,- Ft/fő				
Gulyás party (május 24.)	2000,- Ft/fő				
Részvételi díj (konferencia-csomag, konferencia kiadvány)	4.000,- Ft/fő				
Összesen átutalásra kerülő összeg:					
Az átutalt összegről kér-e áfás számlát?	igen ☐ nem ☐				
Ha kér, milyen névre, címre?					

Figyelem! A fizetési határidőn túl nem áll módunkban szállást foglalni a jelentkezőinknek, ezért kérjük, mindenki pontosan tartsa szem előtt a február 28-át!
Szobalemondási feltételek: április 23-ig kötbérmentesen lemondható, április 24-május 1-ig 50%, május 2-től 100% fizetendő a szobaárból. Kérjük, erre is legyenek tekintettel!

MEGHÍVÓ

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete,
az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága és
a Szent István Egyetem
Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézete

szeretettel meghívja Önt

a 2006. április 10. és 12. között megrendezendő

XVI. MAGYAR ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KONGRESSZUSÁRA

A kongresszus központi témája:

NYELVI MODERNIZÁCIÓ

Szaknyelv, fordítás, terminológia

- Házigazdák:** Dr. Molnár József egyetemi tanár, a Szent István Egyetem rektora
Dr. Villányi László egyetemi tanár, a SZIE GTK dékánja
- Védnökök:** Dr. Gémesi György, Gödöllő város polgármestere
Dr. Csepi Lajos, az Autópálya Kezelő zrt. Elnöke
Dr. Vajda László, a FVM EU Koordinációs Főosztályának vezetője
- Programbizottság:** Dr. Klaudy Kinga egyetemi tanár, elnök
Dr. Lengyel Zsolt egyetemi tanár, Dr. Székely Gábor egyetemi tanár
Dr. Heltai Pál egyetemi docens, dr. Dróth Júlia egyetemi docens (titkár)
- Szervezőbizottság:** Dr. Heltai Pál, elnök
Veresné dr. Valentinyi Klára titkár
Dr. Dróth Júlia, Fackelmayer Roxane, Dr. Kránicz Imre, Somos Edit
Csilla, Szijártó Edit, Tauberné Cseke Marianna, Vörös Gézáné
- Helyszín:** Szent István Egyetem, GTK HTNYI, 2103 Gödöllő, Páter K. u. 1.

Szépe György s. k.
a MANYE elnöke

Klaudy Kinga s.k.
a MANYE alelnöke

Gósy Mária s.k.
Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti
Munkabizottságának elnöke

Heltai Pál s.k.
a Szervezőbizottság elnöke

A konferencia célja:

A MANYE kongresszus több mint másfél évtizede teremt fórumot a kárpát-medencei alkalmazott nyelvészeti kutatók, a köz-, illetve felsőoktatásban tevékenykedő nyelvtanárok és gyakorlati szakemberek (fordítók, szótárszerkesztők, nyelvkönyvírók, számítógépes nyelvészek stb.) számára.

A XXI. század elején a gazdasági élet változásainak nyomán a nyelv és a nyelvvel kapcsolatos igények is jelentősen változnak: változik az anyanyelvi nyelvhasználat, új nyelvi igények merülnek fel, változik az idegen nyelvek elterjedtsége, hatása és szerepe mind a társadalomban, mind a gazdasági életben. Változnak a nyelvtudással kapcsolatos elvárások is. Az informatika fejlődése ugyancsak komoly nyelvi következményekkel jár.

Az alkalmazott nyelvészet meghatározó szerepet játszhat az anyanyelv- és idegennyelv-használat változásainak leírásában és a nyelvhasználat gyakorlati kérdéseinek megoldásában, a multikulturális kommunikáció, a nyelvi közvetítés, a kisebbségi nyelvhasználat, a szaknyelvoktatás, a tartalomalapú idegennyelv-oktatás kérdéseinek vizsgálatában. Különösen fontos, hogy az egyes kutatási ágak között – beleértve az alap- és alkalmazott tudományokat is – megfelelő kommunikáció és szoros együttműködés alakuljon ki. Az egyetemi rendszer átalakításának küszöbén, amikor az egyetemi alapképzéstől azt várjuk, hogy közvetlenül hasznosítható ismereteket adjon és gyakorlatorientált legyen, különösen fontosá válik annak felmérése, hogy a nyelvészeti kutatásokból mi alkalmazható közvetlenül vagy közvetve a gyakorlatban.

A MANYE XVI. kongresszusa szeretne hozzájárulni a fenti feladatok felméréséhez, a feladatok megoldásához és a megoldások ismertetéséhez is.

Tervezett témakörök:

1. Nyelvpolitika: regionális nyelvek, közvetítő nyelvek, nyelvtervezés, nyelvi jogok
2. Alkalmazott pszicholingvisztika, beszédtechnológia
3. Alkalmazott szociolingvisztika, két- és többnyelvűség; a magyar nyelv változatai
4. Kognitív nyelvészet
5. Alkalmazott szövegnyelvészet, stilisztika
6. Fordítástudomány
7. Kontrasztív nyelvészet
8. Lexikológia és lexikográfia, terminológia
9. Nyelvsajátítás és nyelvi nevelés, alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben; nyelvművelés
10. Az idegen nyelvek oktatása, nyelvpedagógia: tanulási- és tanítási stratégiák, curriculum-fejlesztés, minőségbiztosítás és teljesítménymérés
11. A magyar mint idegen nyelv határon innen, határon túl
12. Kommunikációtudomány, metainformációs kutatások
13. Interkulturális kommunikáció és EU-nyelvhasználat
14. Szaknyelvi kommunikáció
15. Az elektronikus média, a nyomtatott média és a nyelvhasználat, nyelvészet és informatika, internet az idegennyelv-oktatásban
16. Korpusznyelvészet, nyelvtechnológia

Tervezett kerekasztalok (április 10-én a délután szekcióülések után):

- Fordítóképzés mesterszinten
- Tartalomalapú szaknyelvoktatás
- Szótárkritika
- A nyelvi norma kérdései

A JELENTKEZÉSI LAPOKAT A KÖVETKEZŐ CÍMRE KÉRJÜK:

XVI. MANYE KONGRESSZUS SZERVEZŐBIZOTTSÁGA
SZIE GTK Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézete
2103 GÖDÖLLŐ, PÁTER K. U. 1.

Az elektronikusan küldött jelentkezési lapokat:

soveny.balazs@gtk.szie.hu

INFORMÁCIÓKÉRÉS

Általános információ, étkezés:

- Óvári Andrásné, telefon: (28) 522-093 Fax: (28) 522-092,
e-mail: ovari.andrasne@gtk.szie.hu

Szakmai információ (jelentkezés, előadások, szekciók, technikai igények):

- Dr. Veresné Valentinyi Klára, telefon: (28) 522-000/1932,
e-mail: veresne.valentinyi.klara@gtk.szie.hu

Szállás:

- Szíjártó Edit, telefon: (28) 522-000/2035, e-mail: szije@invitel.hu, vagy
- Dr. Kránicz Imre, telefon: (28) 522-000/1930, e-mail: ikranicz.1@drotposta.hu

Számla:

- Heltai Zsuzsa, SZIE GTK Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézete Telefon:
(28) 522-000/2035, e-mail: zsuheltai@freemail.hu

Honlap: A konferencia honlapján (<http://www.manye.pte.hu>) és a SZIE GTK Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézete honlapján (<http://nyila.gtk.szie.hu>) megtalálható minden információ, amely a konferencia szervezési és tartalmi kérdéseivel kapcsolatos.

Részvételi díj

MANYE tagok részére:

2006. február 10-ig:	14.000 Ft
2006. március 17-ig:	16.000 Ft

Nem MANYE tagok részére:

2006. február 10-ig:	17.000 Ft
2006. március 17-ig:	18.000 Ft

A részvételi díj és az étkezési díj összegét a következő számlaszámra kérjük:

Bank neve: ERSTE Bank Hungary Rt.

Számlaszám: 11600006-00000000-16858572

MANYE, XVI. Kongresszus, Göllöllő 2006

MANYE-tagság: Aki szeretne belépni az egyesületbe, információt a következő címen kérhet:
Nagy Ágnes, MANYE, PTE Nyelvtudományi Tanszék, Pécs 7624 Ifjúság u. 6.

E-mail: nagyagi@btk.pte.hu. A MANYE honlapja: www.manye.pte.hu.

A részvételi díj a következőket foglalja magában:

- kongresszusi csomag
- publikációs lehetőség a kötetben
- a kongresszus programfüzete
- fogadás (első este)
- absztraktok gyűjteménye
- kávé, üdítő

Jelentkezés a konferenciára:

- A konferenciára történő jelentkezés postai úton vagy e-mailben történik.

- Ha előadást kíván tartani, a **Jelentkezési laphoz** mellékelje **előadásának absztraktját**. Beküldési határidő: **2006. január 20.**
- Kérjük, hogy **2006. február 20-ig** postai úton küldje el a szervezőbizottság részére a részvételi és az étkezési díj befizetését igazoló csekk vagy átutalási bizonylat másolatát. Minden további levelezést elektronikus formában szeretnénk bonyolítani. Kérjük szíves együttműködésüket.

Jelentkezés előadásra:

- Aki 30 perces (20 perc előadás, 10 perc vita) szekció-előadásra jelentkezik, előadásának absztraktját postai úton vagy e-mailben küldje el a szervezőbizottságnak.
- Az absztraktok beküldési határideje: **2006. január 20.**
- Az absztraktok terjedelme: 200-250 szó
- Az absztraktok tartalmazzák a szerző(k) nevét, az előadás címét, öt kulcsszót és az előadás javasolt témaköri besorolását (1-16).
- Az absztraktok elfogadásáról a jelentkezőket **2006. február 5-ig** értesítjük.
- A téziskötetben az **elfogadott** absztraktokat változtatás nélkül szeretnénk megjeleníteni, ezért kérjük a terjedelmi korlátok betartását.

Az előadások megjelentetése:

- A korábbi MANYE konferenciákhoz hasonlóan az előadások válogatott kötetét megjelentetjük.
- Kérjük, hogy az előadásokat kinyomtatott formában és lemezen is szíveskedjenek a szekcióelnököknek a helyszínen leadni, vagy a kongresszus titkárának 2006. április 30-ig postán eljuttatni (max 6 oldal -12 ezer betűhely) terjedelemben.
- A formai követelményekről külön értesítést / információt küldünk, illetve ezek megtalálhatók a MANYE honlapján (<http://www.manye.pte.hu>).

Szállásfoglalás:

A szállásfoglalás egyénileg történik. A tájékoztatót a szálláslehetőségekről a jelen körlevélhez mellékeljük.

Étkezés:

- Étkezést a Szent István Egyetem menzáján lehet igénybe venni.
- Igényét a mellékelt **Étkezés** című űrlap kitöltésével jelezze.
- Visszaküldési és fizetési határidő: **2006. február. 20.**

Lemondás:

2006. március 21-e előtti lemondás esetén a költségek 50%-át tudjuk visszatéríteni, ezt követően visszatérítés nem áll módunkban.

Számlaigény:

Kérjük, hogy számlaigényét előre jelezze. Ha a befizetéshez előzetesen számlára van szüksége, időben kérjen proforma számlát.

Csekkes befizetés:

- Amennyiben a költségeket csekken fizeti be, akkor kérjük, hogy a csekken a *Közlemény* rovatban részletezze a befizetési tételeket (részvételi díj, étkezés).

- Amennyiben a befizetett/átutalt összegről áfás számlát igényel, írja meg, milyen névre és címre kéri a számlát.

A konferencia tervezett programja:

Regisztráció:	2006. április 10. (hétfő) 9.00 – 13.00
Alk. nyelv. tanszékvezetői értekezlet:	2006. április 10. (hétfő) 11.00
A kongresszus megnyitása:	2006. április 10. (hétfő) 14.00
Szekcióülések:	2006. április 10. (hétfő) délután
	2006. április 11. (kedd) délelőtt és délután
	2006. április 12. (szerda) délelőtt
Kerekasztalok	2006. április 10. (hétfő) délután
A fogadás időpontja:	2006. április 10. (hétfő) 20.00
A MANYE közgyűlés időpontja:	2006. április 11. (kedd) 17.00
Gulyás-party:	2006. április 11. (kedd) 20.00
A kongresszus záróülése:	2006. április 12. (szerda) 11.30

Fontos határidők:

Jelentkezési lap beküldési határideje:	2006. január 20.
Absztraktok beküldési határideje:	2006. január 20.
Visszajelzés az absztraktok elfogadásáról:	2006. február 5.
Részvételi díj befizetési határideje:	2006. február 20.
Étkezési lap visszaküldési/díj befizetési határideje:	2006. február 20.

Az Alkalmazott Nyelvtudomány leendő szerzőihez

Folyóiratunk első közlésre szánt, elsősorban magyar nyelvű dolgozatokat vár megjelentetésre az alkalmazott nyelvtudomány tárgyköréből. A lap évente kétszer, április és november közepén jelenik meg. A közlésre szánt kéziratokat Microsoft Word fájlként és egy példányban kinyomtatva a következő címre kérjük:

Veszprémi Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8200 Veszprém, Egyetem u. 3.
lengyelz@almos.vein.hu; gosy@nytud.hu

A kézirat terjedelme ne haladja meg az 1 ívet (40 000 n)! Kérjük, a kéziratban ne alkalmazzanak tabulátorokat, stílusokat és elválasztást, s kövessék a következő formátumot:

Összefoglaló

A kézirat elején szerepeljen egy legfeljebb 1000 leütés hosszú, angol nyelvű összefoglaló. Az összefoglalót Times New Roman (TNR) 11 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, behúzás nélkül kérjük.

Szövegtörzs

A kézirat szövege TNR 14 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, az első sor 0,5 centiméteres behúzásával készüljön, a margó minden oldalon 2,5 cm legyen. A fél oldalnál nagyobb ábrákat és táblázatokat kérjük a mellékletben elhelyezni, a szövegben sorszámozással hivatkozzanak rá. A táblázatok és ábrák száma és címe TNR 11 pt. normál betűvel készüljön, a felirat a táblázat esetében felül, középen, az ábra esetében alul, középen legyen elhelyezve. Az esetleges **kulcsszavak** kiemeléséhez félkövér, vagy dőlt betűket használjanak, felsorolásoknál pedig egységesen behúzást és – ha szükséges – bajszos szöveget.

Szerző, cím, alcím, fejezetcímek

A szerző neve TNR 14 pt. normál betűvel szerepeljen kis kapitálissal, középre zárva. Kérjük feltüntetni a szerző munkahelyét és e-mail címét is a szerző neve alatt TNR 11 pt. normál betűvel. A cím legyen TNR 16 pt. félkövér középre zárva, az alcím és a szövegben szereplő további alcímek pedig TNR 15 pt. félkövér betűvel balra zárva.

Nyelvi példák

Nyelvi példák megadása dőlt betűvel történjen az esetleges **hívószavaké** félkövérrel. Használjuk a következő jelöléseket: /fonéma/, [hang], 'betű'.

Idézetek, hivatkozások

A szövegben szereplő „két sornál rövidebb idézeteket” kérjük idézőjelbe tenni.

A hosszabb – két sort meghaladó – idézetek külön bekezdésbe kerüljenek, 14-es betűnagysággal, idézőjel nélkül. Ilyenkor a sortávolság legyen szimpla, és mindkét oldalon legyen 1 cm a behúzás. Az idézet előtt és után hagyjanak 6 pt helyet.

Mindkét esetben kérjük, adják meg a pontos forrást. A hivatkozásokat (Grosjean, 1997) és a pontos hivatkozásokat (Grosjean, 1997: 123) formában kérjük megadni. Kérjük, legfeljebb két szerző vezetéknévét tüntessék fel, több szerző esetén alkalmazzák az *et al.* rövidítést (McLeod, *et al.*, 1998: 23). Ha a szerző több, azonos évben kiadott művére hivatkoznak, az évszám utáni kis betűkkel különböztessék meg a műveket (Long, 1990a: 649-66) és (Long, 1990b: 251-85). A művek részletes adatait az irodalomjegyzékben kérjük megadni.

Jegyzetek

1. A jegyzetek a szöveg után következzenek sorszámozva, TNR, 11 pt, normál betűvel.
2. A sortávolság legyen szimpla.
3. Lábjegyzeteket ne használjanak.

Irodalom

Az összes felhasznált mű pontos megadása a kézirat végén szerepeljen. Kérjük, használja a következő példákban látható formátumot (TNR, 11 pt., szimpla sortáv, a bekezdés típusa függő, a szerző neve félkövéren, a magyar szerzők keresztnéve elé ne kerüljön vessző, az évszámok a szerző neve után zárójelben jelenjenek meg, csak a könyvcímek legyenek dőlten szedve, a cikkek címét ne tegyék idézőjelbe, a kiadó neve kövesse a kiadás helyét, magyar nyelvű kiadványok és idegen nyelvű tanulmánykötetek esetében pp. jelet ne használjanak). Amennyiben a közlésre szánt tanulmány nem magyar nyelvű, alkalmazkodjanak az adott nyelvben szokásos irodalomjegyzék formátumához.

Kötetek:

Latour, B. (1987) *Science in Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stigler, F., Schweder, R. & Herdt, G. (eds., 1990) *Cultural Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kiss J. (1995) *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Folyóiratcikkek:

Long, M. (1990a) The least a second language acquisition theory needs to explain. *TESOL Quarterly* 24/4. pp. 649-66.

Long, M. (1990b) Maturational constraints on language development. *Studies in Second Language Acquisition* 12/3. pp. 251-85.

Réger Z. (1986a) A gyermeknyelvi utánzás kutatása a pszicholingvisztikában. Egy új szempont. *Pszichológia* 6/1. 93-134.

Réger, Z. (1986b) The functions of imitation in child language. *Applied Psycholinguistics* 7. pp. 323-352.

Tanulmánykötet adatai:

Klaudy, K. & Károly, K. (2000) The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects*. Manchester, UK & Northampton, MA: St Jerome Publishing. 143-160.

Sulyok H. (1994) A dalmáciai „latinok”. In: Annus G., Bárdos J. és Lengyel Zs. (szerk.) *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém: Egyetemi Kiadó. 315-318.

Függelék

A mellékletek, függelékek a jegyzeteket és az irodalomjegyzéket kövessék (TNR, 11 pt., szimpla sortáv). A mellékletben szerepeljenek a nagyobb táblázatok és ábrák sorszámozva. Az ábrák legyenek fekete-fehérek, nyomdakész állapotban, a betűk pedig legyenek könnyen olvasható méretűek.

Recenziók

A recenziókat a szövegtörzsben leírtakhoz hasonlóan kérjük megszerkeszteni, hasábokat ne alkalmazzanak. A recenzált könyv szerzője és címe kerüljön a lap tetejére, TNR, 16 pt., félkövér, középre zárva, majd ugyancsak középre zárva, TNR 11 pt. normál betűvel zárójelben jelenjen meg a mű kiadási helye, a kiadó, a kiadás éve és a mű terjedelme a következőképpen:

David Graddol: The Future of English?

(London: The British Council. 1997. 64 p.)

Tisztelettel kérünk minden leendő szerzőt, hogy írása benyújtásakor vegye figyelembe a fent ismertetett szerkesztési útmutatót. Amennyiben a kéziratban formai hiányosságok fedezhetők fel, a kéziratot átszerkesztésre visszaküldjük.

A kéziratokat folyamatosan várjuk a szerkesztőségbe. Tekintettel arra, hogy a lektorálási és az utólagos szerzői módosítási munkák több hónapot is igénybe vehetnek, az egyes írások megjelentetése nem garantálható a beérkezésüket követő számban.

Minden szerző értesítést kap kézírata beérkezéséről, a lektorok által javasolt módosításokról, ill. arról is, ha a kézirat valamilyen ok miatt nem jelenhet meg a folyóiratban. Kéziratokat nem küldünk vissza.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Az Alkalmazott Nyelvtudományban megjelent tanulmányok (2004)

IV. évfolyam 1. szám

ROBERTO GUSMANI: Some Thoughts about Language and Ethnos

BÓK SZILVIA: Szonoritás, nazalitás, rezonancia?

BÓNA JUDIT: Az akcentus az előfeltevéseink tükrében

LEHMANN MAGDOLNA: Az idegen nyelvi szókincs elsajátításának és mérésének innovatív irányzatai

PACZOLAY DÉNES, KOCSOR ANDRÁS, SEJTES GYÖRGYI ÉS HÉGELY GÁBOR: A „Beszédmester” csomag bemutatása: informatikai és nyelvi aspektusok

SEJTES GYÖRGYI ÉS KOCSOR ANDRÁS: A „Beszédmester” szoftver adatbázis-specifikációja

ANDOR JÓZSEF: A Mester és performanciája: Interjú Noam Chomsky-val

VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA: Alkalmazott nyelvészet Észtországban

IV. évfolyam 2. szám

KOCSOR ANDRÁS ÉS HÉGELY GÁBOR: A vizuális beszédértékelés alkalmazásának magyar vonatkozású történeti áttekintése a hallássérültek beszédoktatásában

KOLTAY TIBOR: Két „hasznos” műfaj a szaknyelvoktatásban: a pályázat és a jelentés

RÁKLI VERONIKA: Rövid szövegek hallás alapú feldolgozása – rádióhírek megértése

PELLES TAMÁS: A tartalom-alapú nyelvoktatás másik oldala

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ: Gondolatok az etnonimákról és a nyelvi neurózisról

KÖRKÉRDÉS: A politikailag korrekt nyelvhasználatról

Szerzők: BALÁZS GÉZA, GALGÓCZI LÁSZLÓ, HIDASI JUDIT, KONTRA MIKLÓS, SÁNDOR KLÁRA, SZÉKELY GÁBOR

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

V. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM 2005.

E számunk munkatársai:

Abari Kálmán	DTE, Debrecen
Bankó Marietta	VE, Veszprém
Bene Annamária	ELTE, Budapest
Dominich Sándor	VE, Veszprém
Erdősi Vanda	PTE, Pécs
Fülöp Zoltán	SZTE, Szeged
Gúti Erika	PTE, Pécs
Handó Melinda	VE, Veszprém
Kertész-Farkas Attila	SZTE, MTA
Kiezer Tamás	VE, Veszprém
Kocsor András	SZTE, MTA
Lengyel Zsolt	VE, Veszprém
Mitring Éva	SZTE, Szeged
Navracsics Judit	VE, Veszprém
Olaszy Gábor	MTA, Budapest
Paczolay Gyula	VE, Veszprém
Pécs Olívia	ELTE, Budapest
Pfening Dóra	VE, Veszprém
Szilágyi Anikó	VE, Veszprém
Szitnyainé Gottlieb Éva	VE, Veszprém
Tóth Andrea	VE, Veszprém